

T.C.

MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**CELAL BAYAR'IN MİLLİ EKONOMİYİ
KURMA FAALİYETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Seçil GEÇGEL

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

Hatay-2015

ONAY

SEÇİL GEÇGEL tarafından hazırlanan **CELAL BAYAR'IN MİLLİ EKONOMİYİ KURMA FAALİYETLERİ** adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **TARİH ANABİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

.../ ... /2015

Jüri Üyeleri	İmza
Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Başkan)	
Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU (Tez Danışmanı-Üye)	
Yrd. Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Üye)	

Seçil Geçgel Tarafından Hazırlanan “**Celal Bayar'ın Milli Ekonomiyi Kurma Faaliyetleri**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunana jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç.Dr.Ali ACARAVCI

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

I.Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin yanında yer alan Osmanlı Devleti bu savaştan mağlup olarak ayrılmış ve ardından Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. İmzalanan bu mütarekeyle Osmanlı toprakları batılı devletlerin işgaline açık bir hale gelmiştir. Bu işgalleri önleyebilmek için kurtuluş mücadelesi başlatılmış ve sonucunda siyasi bağımsızlık elde edilmiştir. Ancak I.Dünya Savaşı ve ardından gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'ne yıkık ve ekonomisi harap bir ülke bırakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ardından Milli Ekonomi oluşturma ve ekonomik bağımsızlığı sağlama çabası içerisine girmiş ve ekonomik atılımlar gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu ekonomik çalışmalar içerisinde yer alan önemli isimlerden birisi de Celal Bayar olmuştur. Özellikle Celal Bayar Ekonomi Bakanlığı görevine getirildikten sonra ekonominin her alanında çalışmalarda bulunmuştur. Ziraat, sanayi, maden, denizcilik vs. Ekonomiyi güçlendirebilmek ve üreticiye sermaye sağlayabilmek için bankalar açılmış ve yeni sanayi kuruluşları oluşturulmuştur. Celal Bayar aynı zamanda bir şark raporu hazırlayarak ülkemizde bulunan hammaddelerin ve gelir getirebilecek nitelikteki tarım ürünlerinin tespitini yaparak bunlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Yapılan bu çalışmalarla ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve ülke ekonomisinin güçlenmesinin yolu açılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında değerli vaktini ve emeğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd.Doç.Dr. Süleyman Hatipoğlu'na ve aileme gönülden teşekkür ederim.

Hatay 2015

Seçil GEÇGEL

CELAL BAYAR'IN MİLLİ EKONOMİYİ KURMA FAALİYETLERİ

Seçil GEÇGEL

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 2015

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU

ÖZET

1914-1918 yılları arasında yaşanan I.Dünya Savaşı sonrası Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti, fiilen ve hukuken sona ermiştir. İtilaf Devletleri, mütareke şartlarına dayanarak Anadolu topraklarını işgal etmeye başlayınca Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Milli Mücadele başlamıştır.

Milli Mücadele hem düşmana karşı hem de milli ekonomiyi oluşturmaya yönelik yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bünyesinde uzun yıllardır verilen ekonomik tavizler nedeniyle bir hayli geri kalmış olan ülkenin kalkınabilmesi için milli ekonominin oluşturulması öncelikli mesele olmuştur. Bunun için de Türkiye'nin tarıma dayalı ekonomisinin yanında sanayileşmesinin de gerekliliği ortaya konmuştur.

Atatürk'ün, en güvendiği isimlerden biri olan Celal Bayar'ın büyük ölçüde bu görevi üstlenmesi ve birçok faaliyette bulunması milli ekonominin oluşturulmasında kısa sürede önemli işler başarılmasına vesile olmuştur. Çalışmamız Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ve sonrasında, Celal Bayar'ın Milli Ekonominin kurulmasında gösterdiği çabayı konu edinmiştir.

Bu bağlamda tezin birinci bölümünde; Celal Bayar'ın, Milli Mücadele Döneminde Ekonomi Bakanlığına getirilmesi, Türkiye'de, sermaye sahiplerinin bulunmamasından dolayı uygulanmak zorunda kalınan ancak herhangi bir devletten model alınmadan kendine has şartlarla uygulanan Devletçilik, Celal Bayar'ın, Cumhuriyet kurulduktan sonra yeniden getirildiği Ekonomi Bakanlığı döneminde yaptığı çalışmalar açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Celal Bayar'ın Şark Raporu, raporun neden hazırlandığı ve raporda yer alan konuların içerikleri üzerinde durulmuştur. Böylelikle ülkenin dışa

bağımlı olmadan kendi kendine yetebilen bir ülke olma yolunda atılmış temel adımlarında anlatılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise yapılan çalışmaların çıkarımlarına dayanılarak Türkiye'nin daha sonraki dönemlerdeki ekonomik faaliyetlerinin temelini bu dönemlerde atıldığı vurgulanmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Atatürk, Celal Bayar, Milli Mücadele, Ekonomi, Şark Raporu.

CELAL BAYAR'S UP ACTIVITIES OF THE NATIONAL ECONOMY

Seçil GEÇGEL

The Science Branch of History Postgraduate Thesis 2015

Supervisor: Assistant Professor Süleyman Hatipoğlu

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which signed Mondros Armistice after The First World War taking place between the years 1914-1918, ended actually and legally. When Entente States began to invade Anatolia based on the armistice conditions, National Struggle began under the leadership of Mustafa Kemal Pasha.

National Struggle was made against both the enemy and the creation of the national economy. Because of economic concessions which were given within the Ottoman Empire for many years, the creation of the national economy the country that had a great deal remains to be developed back was a priority matter. For that purpose, besides Turkey's agriculture-based economy, the necessity of industrialization was demonstrated.

Celal Bayar's undertaking this task and having a lot of activity was instrumental in the creation of important work to be accomplished in a short period of national economy. Celal Bayar was one of the most trusted names by Atatürk. Our study aimed to assert Celal Bayar's endeavors in establishing the National Economy since the beginning of National Struggle and the establishment of the Republic of Turkey and afterwards.

In this context, in the first part of the thesis, it has been tried to explain that the introduction of Celal Bayar's Ministry of Economy of National Movements, In Turkey, which had to be implemented because of lack of capital, but was applied the peculiar condition without any government statism model, Celal Bayar's works after he was reelected for the Ministry of Economy of the Republic.

In the second part; Celal Bayar's Oriental Report, why the report was prepared and the contents of the issues covered in the report have been focused on. Therefore, without external dependent towards becoming a self-sufficient country has tried to be explained on the basis of steps.

In the conclusion section, Based on the conclusions of studies, Fundamentals of Turkey's economic activities in the later stages has been emphasized.

KEYWORDS

Atatürk, Celal Bayar, National Defense, Economy, Oriental Report

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Rusya'dan İthalat Ve Rusya'ya İhracatımız 1924 – 1935.....	61
Tablo 2: Yıllara Göre Çay İthalatı.....	66
Tablo 3: Rusya'dan Türkiye'ye İthalat.....	76
Tablo 4: Türkiye'den Rusya'ya İhracat.....	77

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET:	II
ABSTRACT:	IV
TABLolar LİSTESİ:	VI
KISALTMALAR LİSTESİ:	X

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

CELAL BAYAR'IN EKONOMİ BAKANLIĞI VE FAALİYETLERİ

1.Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığına Getirilmesi	8
1.1.Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı Öncesi Faaliyetleri	8
1.2.Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı.....	9
1.3.Türkiye'de Devletçilik.....	13
1.4.İnönü'nün Devletçilik Anlayışı	15
1.5. Celal Bayar'ın Devletçilikle İlgili Görüşleri	17
2.İş Bankası Ve Genel Müdürü Celal Bey	18
2.1.İş Bankasının Kuruluşu ve Genel Müdürü Celal Bey.....	18
2.2.Zonguldak Kömür Havzasında İş Bankası ve Celal Bey.....	20
3.Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	22
3.1. Hazırlık Safhası.....	22
3.2.Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	26
3.3.Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Uygulanması	27
4.Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı Dönemindeki Faaliyetleri	29
4.1.Ölçü İnkılabının Uygulanması.....	29

4.2.Ekonomi Bakanı Celal Bayar’ın Denizcilik Alanındaki Faaliyetleri ve Bu Dönemde Denizcilikle İlgili Meydana Gelen Olaylar	30
4.3.Celal Bayar’ın Madencilik Alanındaki Faaliyetleri ve Etibank’ın Kurulması	38
4.4.Ekonomi Bakanı Celal Bayar Zamanında Kömür Sanayiinin Kurulması	41
4.5.Tefecilikle Mücadele ve Bankacılığın Denetim Altına Alınması.....	44
4.6.Celal Bayar’ın Yumurta İhracatı Meselesi Hakkındaki Faaliyetleri	46
4.7.Celal Bayar’ın Sigorta Şirketlerinin Suni iflasına Karşı Aldığı Tedbirler....	48
4.8.Celal Bayar’ın Ziraat İle İlgili Çalışmaları	50
4.9.Celal Bayar’ın İplik Piyasasındaki Suni Kriz İle Mücadelesi	53
4.10.Celal Bayar’ın Karabük Demir Çelik Fabrikasının Kurulması İle İlgili Faaliyetleri	55
4.11.Celal Bayar’ın İşçi Haklarının Korunması ve İş Kanunu Çıkarılması İle İlgili Faaliyetleri	57

İKİNCİ BÖLÜM

CELAL BAYAR’IN ŞARK RAPORU

1.Şark Raporunun İçeriği	61
1.1.Hayvancılık.....	61
1.2.Zirai Üretim	63
1.2.1.Pamukçuluk	63
1.2.2.Kendir ve Soya.....	65
1.2.3.Çay.....	65
1.2.4.Meyvecilik	66
1.3.Madenler	67
1.4.Ulaşım	71
1.5.Sanayi.....	73

SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	83
EKLER.....	93

KISALTMALAR LİSTESİ

BBYSP	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BKKK(K)	Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (Kronolojik)
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	Çeviren
Ed.	Editör
MTAE	Maden Tetkik Arama Enstitüsü
s	Sayfa
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİŞBT	Türkiye İş Bankası Tarihi

GİRİŞ

I.Dünya Savaşında (1914-1918), İtilaf Devletleri'ne yenilerek Mondros Mütarekesini imzalayan Osmanlı Devleti, bu devletler tarafından işgal edilmiştir. İşgal öncesi kapitülasyonlar ve Duyun-ı Umumiye aracılığıyla yarı sömürge olarak denetim altında tutulan Osmanlı Devleti, Anadolu topraklarının fiilen işgali ile tamamen yabancı yönetim altına girerek bağımsızlığını kaybetmiştir (Varol, 2007:82,92). İşgallere karşı başlatılan direniş, Mustafa Kemal'in önderliğiyle Türk Kurtuluş Savaşı haline dönüşmüş bu savaş sonucunda Anadolu toprakları bağımsızlığını yeniden elde etmiştir. Aslında bağımsız milli ekonomi fikri, Milli Mücadelenin başlamasıyla birlikte var olan bir düşünce olmuştur. Öncelik, elbette memleketin bir an önce İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgalinden kurtarılması olsa da; milli ekonomi fikri de ihmal edilmemiştir. Daha Milli Mücadele'nin başlarında toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde *"Hıristiyan ahaliye, siyasi hâkimiyet ve toplum dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez, manda ve himaye kabul olunamaz. Milletimiz insani ve asri gayeleri tebcil, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder"* (Atatürk, NUTUK 1989:89-119-155) şeklinde kararlar alınmıştır. Alınan kararlar, yapılan mücadelenin amacını belirlerken, ileride gerçekleştirilecek ekonomik hamlelerin de habercisi olmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, 28 Ocak 1920'de kabul ettiği ve kurulacak yeni devletin dış politikasını, ekonomisini ve temel ilkelerini benimseyen Misak-ı Milli kararlarında yer alan *"Milli ve İktisadi gelişmemizi mümkün kılmak amacıyla tam serbesti ve İstiklal sağlanması, siyasi, adli, mali gelişmemize engel olan sınırlamaların kaldırılması gerekecektir"* (Yavuz, 1992:979) şeklindeki ifadeyle ekonomide benimsenecek temel ilke belirtilmiştir.

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi açılışından bir gün sonra Ağnam vergisinde bir düzenlemeye gitmiştir. Bu düzenlemeyle birlikte Osmanlı Hükümeti'nin topladığı vergilere el koymuş, Duyun-ı Umumiye ve Tütün Reji İdaresi'nin topladığı vergilerin, Ankara'da toplanmasını sağlamaya yönelik çalışmalar başlatmıştır (TBMMZC, Dönem I, C.I; Varol, 2007:82,92). Milli Mücadele döneminde Sakarya Savaşı öncesi 7-8 Ağustos 1921'de de Tekalif-i Milliye Emirleri kabul edilmiştir. Tekalif-i Milliye Emirleri ile savaş harcamalarını karşılayacak kaynak bulunmasına çaba gösterilirken, mal ve hizmetlerin yerine getirilmesine yarayacak pek çok tedbir alınmıştır (Sürmeli, 1998:61-73). Daha sonra düşmana son hamleyi indirmek için, Büyük Taarruz'un hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır.

Milli Mücadele başarıyla tamamlandıktan sonra Lozan Barış Antlaşması'nın şartları görüşülürken, İtilaf Devletleri'nin kapitülasyonlarla diğer ayrıcalıkları kaldırmaya yanaşmamaları üzerine görüşmelerin birinci safhası kesintiye uğramıştır. Bu dönemde milli ekonomik atılımların başlamasında en belirleyici faktör olan İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongre 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılmıştır. Milli ve bağımsız ekonomiyi oluşturmak için toplanan kongreye çiftçi, tüccar, sanayici ve işçilerden oluşan 1135 delege katılmıştır (Özel, 2002:235-248; Tokgöz, 2004:44; Ölçen, 2000:77; Altıparmak, 1998:65-81; Özçelik-Tuncer, s.255; Akyıldız-Eroğlu, 2004:43-62).

Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında toplanan kongrenin açış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa ekonominin milletlerin yükselişinde veya çöküşündeki belirleyici rolünü şu sözlerle ifade etmiştir.

“Kılıç kullanan kol yorulur; fakat saban kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün daha çok sahip olur... Siyasi ve askeri muzafferiyetler (zaferler) ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilemezse semere-i netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerat-ı naftayı temin için hakimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsimi lazımdır.” (Murat Koraltürk, 2002:581-696; Coşkun, 2003:72-77).

Mustafa Kemal Paşa, kongrenin açılış konuşmasında tam bağımsızlıktan söz edebilmek için ulusal egemenlik ile ekonomik egemenliğin birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında ülke yararına uygun ve uyumlu olmak şartıyla yabancı sermayeye izin ve güvence verileceğini, ancak ülke ekonomisinin bağımlı hale getirilmesine asla göz yumulmayacağını da belirtmiştir.

Kongrede, öncelikle Milli Türk Ticaret Birliği'nin, kongre hazırlık toplantı tutanakları incelenmiştir. Milli Türk Ticaret Birliği büyük sermayeli bir devlet bankasının kurulmasını gündeme getirmiş ve sermayenin bir kısmının hükümet tarafından karşılanmasını önermiştir.

Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bey, ekonomik mücadelede başarılı olabilmek için kredi kurumlarının hızla oluşturulması gerektiğini böylece uluslararası ekonomik platforma söz konusu kredi kurumlarıyla adım atılacağını belirtmiştir.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların, kuşkusuz bağlayıcı bir niteliği yoktur. Ancak, Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetinin görüşmelerden

çekilmesinden sonra toplanan kongre, sembolik olmanın ötesinde bir anlam taşımıştır. Kongreye katılan grupların oluşumları, ağırlıkları, beklentileriyle, istekleriyle kongrede kabul edilen ilkeler cumhuriyet rejiminin kabul ettiği sistemi, uygulanacak ekonomik politikaları daha sonra oluşturulacak kurumların temeli olmuştur.

Kongrenin sonunda on iki maddeden oluşan ve üzerinde bütün kesimlerin mutabık kaldıkları ve “Misak-ı İktisadi” başlığı altında yayınlanan bir bildiri kamuoyuna sunulmuştur. Alınan kararlarda ülkenin siyasi bağımsızlığının ekonomik bağımsızlıkla güçlendirilmesi ve Türk girişimciliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir (Coşkun, 2003:72-77; Başyigit:2002:687-695).

Ayrıca kongrede, sanayiye teşvik edecek yasaların çıkarılması, gümrük vergilerinin milli sanayinin gelişmesine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmesi, yine sanayi için uygun krediler sağlayacak sanayi bankalarının kurulması ve teknik eleman ihtiyacının karşılanması amacıyla eğitime önem verilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır. Bunun dışında denk bütçe politikasının izlenmesi ve ithalatın ihracatı aşmaması doğrultusunda çeşitli ilkeler benimsenmiştir (Özel, 2002:235-248; Semiz, 2002:710-717; Hatiboğlu, s.47-48; Talas, 1974:355).

Kongre kararları doğrultusunda milli bir bankacılık sektörünün oluşturulması için harekete geçilmiştir. 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankaları açılmıştır (Özel, 2002:235-248; TİŞBT 2001:22,25). 1925 yılında da Aşar Vergisi'nin kaldırılması da alınan önemli tedbirlerden birisi olmuştur.

İzmir İktisat Kongresi toplandığında kongreye katılanlar sanayii teşvik için daha kapsamlı bir program yapılmasını önermişlerdir. Sanayicilerin hazırladığı rapor, Türkiye'nin ilerleme yolunda yürüebilmesi için devletten büyük ölçekli sanayinin kuruluşuna yönelik gerekli koşulları sağlamasını ısrarla istemiş ve özel yatırımcıların yapamayacağı bazı yatırımların devlete üstlenilmesi önerilmiştir (Keyder, 1982:86).

Bu çerçevede 1927 yılında sanayi kuruluşlarının teşviki ve korunması amacı ile, Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır (TBMMZC, Dönem II, c.32). Bu yasa hem devletçiliğin anlamını ortaya koyması, hem de milli sanayileşme politikasının başlatıcısı olması nedeniyle çok önemlidir (Semiz, 2002:710-717; Coşkun, 2003:72-77; Hatiboğlu, 1981:52). Bu kanuna göre, Sanayi sınıflandırılmıştır. Bu sınıflara göre her birine çeşitli kolaylıklar tanınmıştır.

Teşvik-i Sanayi Kanunu ile yerli sermaye yatırıma özendirilirken yabancı sermaye de unutulmamıştır. Kanunun, 20. Maddesinde: “*memlekette mevcut olmayan sanayii tesis ederek yerli veya dâhilde yetiştirilemeyen mevaddi iptidaiyeyi imal suretiyle muayyen bir muntakanın... ihtiyacını müstemirden temin ve taahhüt edenlere... imtiyaz verilebilir. Ancak sermaye miktarı 500 milyondan az olamayacağı gibi imtiyaz müddeti de 25 seneyi... geçmez*” denmiştir (Semiz, 2002:710-717; Kaplan, 1998:159-164; Coşkun, 2003:72-77). Böylelikle yabancı sermayeye izin verilmiş ancak hem süre olarak hem de fiyat olarak sınırlandırılmıştır.

Teşvik-i Sanayi Kanunu, 15 yıl yürürlükte kalmış ve sermaye çevrelerinde sevinçle karşılanmıştır. Çünkü bu kanunla sanayi alanındaki girişimcilere büyük imkânlar sağlanmış ve sermaye birikimlerine yardımcı olunmuştur. Buna rağmen, Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan kuruluşların birçoğu nitelik olarak sanayi olarak sayılamayacak madencilik, tarım ve hayvancılıkla ilgili kuruluşlar olduğunu da söylemek mümkündür (Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Koraltürk, 2002:581-696; Hiç, 2002:541-579). Fakat özel girişim ruhunun yetersizliği, teknik personelin ve yöneticilerin yokluğu, sermaye yetersizliği ve bütün bunların yanında sanayileşmenin başlayabilmesi için gerekli olan alt yapı kurumlarının ve bol ve ucuz enerji kaynaklarının henüz mevcut olmaması önemli sıkıntılar yaratmıştır (Talas, 1974:355,356; Yeşilay, 2005:117-132; Vural, 2008:77-82). Bunların yanı sıra 1929 yılında tarihe “Kara Perşembe” diye geçen ve bütün dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizin yaşanması da etkili olmuştur.

1929 Ekonomik Krizi, New York Borsası, “Walt Street” de işlem gören değerli kâğıtların büyük değer kaybetmesiyle ortaya çıkmıştır (Ezer, 2010:427-442; Koraltürk, 2002:581-696; Turan, 2011:56-80).

Bu büyük ekonomik kriz toplam arz fazlalığı karşısında toplam talebin azalması ve fiyatlar genel düzeyinin hızla düşmesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Tokgöz, 2004:54; Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Altıparmak, 2002:35-59; Hiç, 2002:541-579).

1929 krizi, o zamana kadar görülmemiş işsizliğin, ekonomik daralmanın, durgunluğun sebebi olmuştur. Ekonomide yeni akımların da temelleri bu kriz sebebiyle atılmıştır.

Büyük Kriz, en çok sanayileşmiş şehirleri vurmuş, bu kentlerde bir işsizler ve evsizler ordusu yaratmıştır. Krizden etkilenen birçok ülkede, inşaat faaliyetleri durmuş; tarım ürünü fiyatlarındaki % 40-60'lık düşüş, çiftçileri ve kırsal bölge nüfusunu kötü etkilemiştir. Talebin beklenmedik düzeyde düşmesi nedeniyle madencilik alanı, krizin en fazla etkilendiği sektörlerden biri olmuştur. Büyük Kriz farklı ülkelerde farklı tarihlerde sona ermiştir.

Tüm dünyada etkili olan kriz, Türkiye'de de ciddi sıkıntılara sebep olmuş buna Osmanlı'dan kalan borçlar da eklenince Türk parasının değeri düşmüştür. Türk parasında görülen nispi istikrar 1929 yılında birden bire bozulmaya başlamıştır. Bunun nedenleri şunlardır:

1. 1929 yılında Türk parasının değerinin en önemli düşme nedeni, 1929 yılında ödemeler bilançosu açıklarının birden bire iki katına çıkarak 101 milyon liraya ulaşmıştır. Kötü hava koşulları ve dünya ekonomik krizinin sonucu olarak ihracat mallarımızın fiyatlarında hasıl olan düşüşler ihracatımızın değerini 155 milyon liraya düşürmüştür.
2. Yeni uygulamaya konulacak 1499 sayılı gümrük tarifesinin, vergileri çok fazla yükselteceğini düşünen spekülâtorler, büyük miktarda mal ithal ederek ithalat hacmimizin 286,2 milyon liraya ulaşmasına neden olmuştur.
3. Hükümetin o dönemde bayındırlık programlarını yürütmeye hızla devam etmesi de ithalatı arttırmıştır.
4. 1929 yılından itibaren ödemeler bilançosunda, Duyun-ı Umumiye idaresiyle yapılan anlaşmaya göre Osmanlı döneminden kalan borç taksitleri de yer almaya başlamıştır (Zübeyir Turan, 2011:56-80; Tokgöz, 2002:15-36; Ezer, 2010:427-442; Coşkun, 2003:72-77).

1929 Büyük Dünya Krizi'nin, Türkiye Ekonomisini etkilemesi para değerindeki düşüşle başlamış ardından ihracat malları fiyatlarındaki azalmalar boy göstermiştir. İhracattaki bu düşüş, dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Dış ticaret oranlarının sürekli gerilemesi, iç ticaret oranlarına daha yüksek bir seviyede yansımış, tarım ürünlerindeki fiyat azalması sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla olmuştur. Bu da tarım üretiminde gerileme yaratmış, piyasaya açılmanın ve para ekonomisine geçişin sınırlı oranda gerçekleştiği Türkiye ekonomisinde bir gerilemeye sebep olmuştur. Ancak dünya ekonomik krizinden, Türkiye'nin olumsuz

yönde etkilenmesi diğer ülkelere göre daha hafif olmuştur. Bunun nedeni Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine entegrasyon seviyesinin nisbi düşüklüğü, ihracatın sadece tarım ürünlerine dayanmayıp çeşitli sektörleri de içermesi, Türkiye'nin kendi kendine yeten bir ekonomiye sahip olmasıdır (Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Yeşilay, 2005:117-132; Altıparmak, 2002:35-59).

Türkiye Cumhuriyeti, 1930 yılı başında Büyük Dünya Krizine karşı bazı önlemler almıştır. Bu önlemler iki amaca yönelik olmuştur:

1. Kamu harcamalarını kamu gelirlerine uygun olarak dengelemek
2. İthalata sınırlamalar getirerek, dış ticaretin açık değil fazla vermesini sağlamak (Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Hiç, 2002:541-579).

Devlet, Türk Lirası'nın değer kaybını önleyebilmek için 20 Şubat 1930'da 1567 sayılı Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu'nu çıkarmıştır (TBMMZC, Dönem III, C.16, s.42,56). Tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşü engellemek için tarım sektörüne doğrudan müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. Ödemeler bilançosu açığını kapatabilmek için de gümrük tarifelerini yükseltmiş, dış ticareti ikili anlaşmalara bağlamış, ithalatta miktar kısıtlamalarına gitmiştir (Altıparmak, 2002:35-59; Turan, 2011:56-80).

Yeni Gümrük Tarifesi Kanunu, Ağustos 1929'dan itibaren yürürlüğe girmiştir. Bunun anlamı gümrük esaretinden kurtulmaktır. 1923-1929 arası dış ticaret sürekli açık vermiştir. 1930'ların sonunda derinleşen dünya ekonomik krizi Batı'nın itibarının azalmasına yol açmıştır. Batılı devletler kendilerinden umulan davranışı göstermemişlerdir. Bunlar iktisadi yatırımlar yapacaklarına, Lozan Antlaşması'nın düşük ithalat vergileri öngören maddelerinden yararlanarak anlaşma süresinin başlamasından önce ucuz ithal malları depolamışlardır. Bu tür davranış bencilce ve millet düşmanı olarak nitelendirilmiştir (Ezer, 2010:427-442; Koraltürk, 2002:581-696; Tokgöz, 2002:15-36).

1929 yılı, bir iki yıl içinde başlanacak temel bir revizyonun ilk emarelerinin gözlendiği bir uğrak olarak tanımlanmıştır. Büyük kriz patlak vermemiş olsaydı da, 1929 yılı Türkiye ekonomisi bakımından dönüm noktası olma özelliklerini taşımıştır. Gerçekten de özel sektöre yönelik şikâyetler karşısında dünya krizi olmasaydı da hükümetin her teşebbüs siyasetini gözden geçirmek düşüncesinde olduğu, krizin bu

durumu kaçınılmaz kıldığı görülmüştür. Yani sanayileşme işinin sadece özel girişimle başarılamayacağı düşüncesi ve deneyimi, devletçiliğin kabulünde ağırlıklı bir etken olmuştur. Bu dönemde sosyal ve politik sarsıntıların yanı sıra iktisadi sarsıntılar da yaşanmıştır. Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifeleri için koyduğu kısıtlamalar 1928 yılı içinde son bulmuştur (Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Coşkun, 2003:72-77; Yeşilay, 2005:117-132).

1929'dan itibaren yeni bir gümrük tarifesi uygulama imkânı doğmuş ve Osmanlı borçlarının ilk taksiti de ödenmeye başlamıştır. Öyle görünmektedir ki devletçilik, yapısal olarak Türkiye'nin izleyeceği politikalara zaten uygun durumdayken dünya krizi, devletçiliğe yönelmede bir tür katalizör işlevi görmüştür. Dünya krizi patlak vermeseydi bile bütün bu nedenlerden dolayı 1929 yılı Türkiye ekonomisi için radikal kararlar alınması gereken bir dönüm noktası niteliği taşımıştır (Soylu-Yaktı, 2012:365-375; Hiç, 2002:541-579).

Dünya Krizi ile birlikte serbest ekonomik düşünceler yerini, devlet sanayilerinin kurulmasına bırakmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk sanayileşme hamleleri olması bakımından korumacılık ve devlet sermayesi ile sanayi kurmak fikirleri hemen benimsenmiş ve itibar görmüştür. Dünya buhranı ile birlikte Batı ülkelerinin kapitalist düzeninde görülen sıkıntılar, Cumhuriyet ekonomisine yeni bir imkân hazırlamıştır. İçine kapanan bir sanayileşme modeli böylece uygulamaya geçirilmiş ve uygulandığı dönem boyunca başarılı sonuçlar vermiştir (Karakoyunlu, 1995:103; Ezer, 2010:427-442; Altıparmak, 2002:35-59).

BİRİNCİ BÖLÜM

CELAL BAYAR'IN EKONOMİ BAKANLIĞI VE EKONOMİ BAKANLIĞI DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

1.Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığına Getirilmesi

1.1.Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı Öncesi Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı sırasında İttihat Terakki Partisi içerisinde yer alan Mahmut Celal Bey Milli Mücadele döneminde, Galip Hoca kimliğiyle Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesi için çalışmalarda bulunmuştur (Özgen, 2003:27-36,54-57; Atalay, 1958:21; Akşit, 1987:7; Şakir, 1952:67). Ege Bölgesi Kuva-yı Milliyesi'nin kurulmasında görev yapan Mahmut Celal Bey daha sonra, 3 Aralık 1919'da yapılan milletvekili genel seçiminde Saruhan (Manisa) milletvekili seçilmiştir. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'a katılmış, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarına dayanarak Misak-ı Milliye hazırlayan komisyonda yer almıştır (Gencer-Özel, 1998:135-137; Akşit, 1987:7,8; Atalay, 1958:20-22; Şakir, 1952:73-75). 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilmesiyle, Celal Bey, Mayıs 1920'de Ankara'daki meclise dâhil olmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın saflarında yer almıştır (Özgen, 2003:137-157; Atalay, 1958:20-22). Saruhan Mebusu Celal Bey, 10 Ağustos 1920'de vekâleten, 27 Şubat 1921'de de asaleten atandığı bu olağanüstü şartlardaki İstiklal Savaşı Ekonomi Bakanlığı görevini 14 Ocak 1922'ye kadar başarıyla sürdürmüştür (Tural, 1987:81-83; Şenşekerci, 2000:99; Atalay, 1958:24,25; Arar, 1968:495,496). Ayrıca İstiklal Savaşı'nın mali kaynağı olan Tekalif-i Milliye Emirleri'nin uygulanması için kurulan 8 kişilik Tekalif-i Milliye Komisyonu'nda Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla tek sivil üye olarak görev yapmıştır (Şenşekerci, 2000:102-103; Özgen, 2003:137-157). Celal Bey, Ekonomi Bakanlığı esnasında 21 Şubat 1921'de vekaleten atandığı Nafia Vekilliğine, 24 Nisan'da asaleten atanmış bu görevi de Ekonomi Bakanlığıyla birlikte yürütmüştür (BCA, BKKK (K). c.1.sn.680;c1sn.810.Ek:1).

Büyük Taarruz'un ardından imzalanan Mudanya Mütarekesinden sonra, Celal Bey, Lozan Konferansına giden heyete mali müşavir olarak atanmıştır (Okyar, 1980:336; Şenşekerci, 2000:99-109; Tural, 1987:87-89). II.TBMM'de İzmir milletvekili olan Celal Bey, 9 Ağustos 1923'te seçimle kurulan Halk Fırkası Nizamnamesi Araştırma Komisyonu üyesi seçilmiştir. Daha sonra 9 Eylül'de kurulan Halk Fırkasının Genel İdare Kurulu üyeleri arasında yerini almıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 20 Temmuz 1923, 19 Ağustos 1923, 12 Eylül 1923). 24 Eylül 1923'te TBMM'de yapılan Ekonomi Bakanlığı seçimine Celal Bey de aday olmuş, ancak seçimi 158 kişinin katıldığı oylamada 154 oyla, Trabzon Mebusu Hasan Bey Ekonomi Bakanı seçilmiştir. Bunun üzerine görevini milletvekili olarak sürdüren Celal Bey, 6 Mart 1924'te İmar ve İskân Vekili olmuştur. 7 Temmuz 1924'te de Mustafa Kemal'in talimatıyla vekillik görevinden İş Bankasını kurmak için istifa etmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 25 Eylül 1923; Tural, 1987:90-91; Şakir, 1952:153).

26 Ağustos 1924'te, Celal Bey'in Genel Müdürlüğünde İş Bankası açılmış, 30 Ağustos'tan itibaren de çalışmalarına başlamıştır (BCA, BKKK, c.2,sn 1571).

Celal Bey'in yönetimindeki İş Bankası, kâğıt fabrikası kurmak için Sanayi Umum Müdürü, A. Şerif (Önay) Bey'e müracaat etmiş, fakat red cevabı almıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede, Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref Bey, Sanayi Umum Müdürünün kararını destekleyince, bakanlıktan istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır (Tural, 1987:113).

1.2.Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı

İş Bankası'nda yaptığı başarılı çalışmalar neticesinde ekonomi konusunda öne çıkan Celal Bey'in Ekonomi Bakanlığına atanacağı haberi 8 Eylül 1932'de gazete manşetlerine yansımış ve piyasada olumlu karşılanmıştır (Cumhuriyet, 8 Eylül 1932; Şakir, 1952:124-126; Özgen, 2007:51-52). Çünkü bu dönemde yeni çıkacak kontenjan kararnamesinin piyasayı alt üst edecek bir vesika ticaretine sebep olacağı endişesi, piyasaya hâkim bir durumdadır. Bir diğer endişe de kararnamede zorunlu ihtiyaçlara bile yer verilmemiş olmasıdır. Kontenjan verilmeyen hammaddelerin gelmemesi halinde birçok fabrikanın kapanması söz konusudur.

Bu dönemde ekonomideki sıkıntıları gidermek için Mustafa Kemal Paşa, Celal Bey'i, Ekonomi Bakanlığına getirmeyi düşünmeye başlamıştır. Çünkü uygulamaya

başlanmamış olan devletçi politikalara geçilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun için de başarı sağlanmasından emin olunacak bir ekonomi bakanına ihtiyaç vardır (Şakir, 1952:124-126; Tural, 1987:114-115).

Celal Bey'in, Ekonomi Bakanlığına getirilmesinin asıl sebebi, İş Bankası'nda gösterdiği başarı ve bu başarının devlet ölçüsünde sürdürülebileceğine karşı duyulan güven olmuştur. Bayar'ın Ekonomi Bakanlığına getirildiği 1932 yılı, büyük ekonomik krizin çıktığı ve bütün dünyayı etkilediği bir süreç olmuştur. Ekonomik kriz bütün dünyayı sarmış, para değerleri alt üst olmuştur. Ürettikleri malları satamayan fabrikalar, makinelerini satarak bacalarını söndürmüşler, böylece iflastan kurtulmaya çalışmışlardır. Türkiye için de durum farklı değildir. Tütün, üzüm, incir, fındık gibi başlıca ihraç ürünlerimiz, müşteri bulamadığı için büyük stoklar halinde yığılmıştır. Bütçe açık vermiştir. Ekonomik hareket durduğu için, vergi tahsilatı da düşmüştür. İllerdeki özel muhasebeler, öğretmen maaşlarını bile düzenli biçimde ödeyemez hale gelmiştir (Bozdağ, 1986:36,37; Şakir, 1952:128,129).

9 Eylül 1932'de Celal Bey'in Ekonomi Bakanı olarak atanmasıyla, (Atalay, 1958:27; Şakir, 1952:128,129; Akşit, 1987:11) İş Bankası Genel Müdürlüğünü, İstanbul Şubesi Müdürü Muammer Bey vekaleten yürütmeye başlamıştır. Celal Bey'in 9 Eylül 1932'de başlayan Ekonomi Bakanlığı, 1937 Eylülü'nün 25'ine kadar devam etmiştir (Şakir:1952:128; Akşit, 1987:11; Arar, 1968:513-515).

9 Eylül 1932'de bütün gazetelerde şu haber yer almıştır: *“İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in ahval-i sıhhiyesinden dolayı vuku bulan istifasına binaen, yerine İzmir Mebusu Mahmut Celal Bey'in tayini 9.9.1932 tarihinde Reiscumhur Hazretlerinin yüksek tasvipleriyle gerçekleşmiştir. İş Bankasının teşekkülünden beri Umum Müdürlük makamında bulunan Mahmut Celal Bey, memleketin iktisadi âleminde fikirlerinde itidal ve isabetle şöhret kazanmış bir zattır. Bundan evvel de aynı makamda bulunmuştu. Bugünkü şerait dâhilinde iktisadiyatımızın başına gelişi, hayırlı ve efkâra sükûn verici bir tesir yapacağından şüphe yoktur. Yeni Vekilimize muvaffakiyetler dileriz.”* (Cumhuriyet, 9 Eylül 1932; Tural, 1987:115; Ulutan, 1982:290). Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı verirken, Celal Bey'in daha önceki dönemlerdeki ekonomik alandaki başarılarını dikkate alarak harekete geçmiş olduğu görülmektedir.

10 Eylül'de Ekonomi Bakanlığı görevine başlayan Celal Bey, kendisinden beyanat isteyen Cumhuriyet Gazetesi'nden Yunus Nadi Bey'e *“Görüyorsunuz ki işe yeni başladım. Bugün teşrifatla geçti. Bir taraftan da tetkikatla meşgulüm. İcap eden tedbirler yakında alınacaktır. Şimdilik başka ne söyleyeyim?”* demiştir (Cumhuriyet, 11 Eylül 1932). O günün

gazete manşetlerinde Celal Bey'e kurtarıcı gözüyle bakıldığı görülmektedir. 11 Eylül'de Ekonomi Bakanı Celal Bey, Bakanlık çalışanlarına bir genelge göndererek yeni bir ekonomi programının yapılmasına gerek olmadığını Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlık Beyannamesi'nde yer alan ekonomik programın, devam ettirileceğini bildirmiştir.

Celal Bey şöyle demektedir:

“Şeflerimin takdir ve iradeleri üzerine İktisat Vekâleti umurunu uhdeme aldım. Vekâlete geçtikten sonra nasıl bir istikamet ve cereyan verileceği hususu merak ve alaka ile bekleniyor. Şu birkaç gün içinde vaki olan müracaatlardan ve bu yoldaki neşriyattan merak ve alakanın derecesini daha iyi anlıyorum. Hemen ifade edeyim ki İktisat Vekâleti için yeni bir hat-ı hareket, yeni bir istikamet aramak mevzuu bahsolmaz. Çünkü iktisadi sahada mesai faaliyetimizin esasları fırkamızın umumi riyaseti beyannamesinde ve fırka programında her türlü tereddüdü izale bir vuzuh ve yüksek bir ihata ile çizilmiştir. Bu mevzuu üzerinde uzun uzadıya beyanatta bulunmaktan ziyade kanaatimce riyaset beyannamesi ile fırka programındaki esasları hatırlatmak vaziyeti en iyi tenvir eden bir vasıta olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esaslı prensiplerimizdendir. Küçük çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri, tüccar ve serbest meslek erbabı Türk Camiasını teşkil eden başlıca zümrelerdir. Bunların her birinin çalışması diğerlerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamız bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadeleleri yerine içtimai nizam ve tesanütü temin ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve marifet ve çalışma derecesi ile mütenasip olur. Memleketin inkişafında bütün ticaret faaliyetleri mühimdir.

Normal çalışan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye layıktır. İktisatta hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin yegâne membaı milli say ve tasarruftur. Bunun için çalışmayı arttırmak fert ve aile hayatında ve umumiyetle devlet idaresinde mahalli ve milli idarelerde tasarruf fikrini kökleştirmek fırkamızın başlıca prensibidir. Memleketin inkişafında büyük ticaret, fabrika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin faaliyetleri mühimdir. Normal çalışan ve tekniğe isnat eden sermaye sahipleri teşvik ve himayeye layıktır...

Küçük sanatlar erbabını ve esnafını müşkül vaziyetten kurtarmak ve onları daha kuvvetli ve emniyetli bir vaziyete sokmak onlara kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardandır... Milliyetçi Türk Amelesi ve işçileri mevcudiyetleri ve emekleriyle Türk camiasının kuvvetli uzuvlarıdır. Bu itibarla amele ve işçilerin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutarız...

diyerek, ihracat ve ithalatın dengelenerek paramızın kıymetini muhafaza için her türlü tedbirin alınacağını beyan etmektedir (Cumhuriyet 12 Eylül 1932; Şahingiray, 1999:51-54; Özgen, 2007:52). Görüldüğü üzere Ekonomi Bakanı Celal Bey, ekonomik sıkıntıların aşılması için CHF'nin iktisat programının uygulanmasını esas

almış ve programdan aynen alıntılar yaparak Bakanlık çalışanlarına bildirmiştir. Bu genelge gazetelerde de aynen yayınlanmıştır.¹

12 Eylül 1932’de İktisat Vekili Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya şu telgrafi çekmiştir.

“Türkiye Reisicumhuru Ulu Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

İrade ve feyzinizin ilhamı ile işe başladım. Halkın ve memleketin ihtiyaçlarını en iyi sezen yüksek dehanızın açtığı nurlu yolda şimdiye kadar olduğu gibi mefkûreci bir ameleniz sıfatıyla candan çalışacağım. Yeni vazifemde muhtaç olduğum kuvvet ve mukavemeti de teveccüh ve itimadınızdan alacağım. Bütün teşebbüslerimde bana tükenmez bir kuvvet ve mukavemet membaı olan yüksek teveccüh ve itimadınızın devamı en yüksek emelimdir. Derin bir saygı ile ellerinizden öperim büyük Paşam.”

Ekonomi Bakanı

Mahmut Celal

Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği cevap:

“İktisat Vekili Celal Beyefendiye

Yıllardan beri büyük ve ciddi iktisat işleri içinde bizzat uğraştınız, görgü ve tecrübelerinizi çoğalttınız. Bu defa İktisat Vekâletini daha yüksek ameli vasıflarla deruhte etmiş bulunuyorsunuz. Bundan çok memnun ve müsterihim. Gerek zat-ı devletinizi büyük isabetle seçen Başvekil Hazretlerine teşekkür ederim. Bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de en başta bulunan mühim işimiz iktisat işidir. Bu işte en yüksek muvaffakiyeti temine çalışmak hayatidir, zaruridir. Bunun için bu işte bütün devlet teşkilatının, bütün yurttaşların ve hepimizin ciddi duygularla ve alakalı olmamız lüzumu tabiidir.

Milli iktisat yolunda emin olarak ve emniyet vererek kati ve radikal adımlar atarken esas programımızın ilham ettiği ameli tedbirleri tercih etmek en doğru yoldur. İçtimai heyetimizin bütün iş bölümleri sahiplerini aynı faydalı alaka ile bu yolun el ele vermiş, omuz omuza dayanmış, bir hedefe yürüyen samimi yolcuları yapmak, devletin iktisat işinde yorgunluğunu azaltmak ve muvaffakiyet zamanını kısaltmak için tek çaredir.

¹ *“Kanaatimce memleketin iktisadi faaliyet sahasında fertlerin, şirketlerin münhasıran devletin, yahut milli iktisat kuvvetleriyle müştereken devletin mesaisiyle yaptırılacak sayısız işler vardır. En mühim iş de milli iktisadiyatımızın inkişafı için seferber edilecek olan bütün bu milli kuvvetlerin faaliyeti arasında hesaplı ve samimi bir ahenk temin etmektir. Türk içtimai ve milli hayatında namuskarane, liyakatle, say ile temin edilecek kazançlar içtimai bir şaibe değildir... Milli servete bir zerre daha ilave edebilmek muvaffakiyeti, bilakis hepimiz için sevinç vesilesi olmalıdır. Umumi buhran münasebetiyle içinde bulunduğumuz vaziyette tek bir kişiye de olsa biraz daha ekmek verebilmekte memleket hesabına ihmal edilmeyecek bir fayda olduğu kabul edilmelidir.*

Nerede iş hayatı, sanayi hayatı, kazançlı ticaret hayatı, zirai faaliyet varsa o muhitte mutlak nisbi bir refah ve huzur fazlalığı vardır. Onun için memleketin her tarafında şuurlu, tekniğe müstenit iş yaratmak ve himaye etmek esaslı bir gayemiz olmalıdır. Milli paramızın kıymetini muhafaza etmek esaslı ve millî bir umdedir. Tediye muvazenemizin tanzimi için ticari ve iktisadi hayatımız üzerinde bazı tedbirler almak zaruridir. Bu zaruretin derecesini ve alınacak tedbirlerin hududunu tespiti yarayan en doğru mıkıyas, paramızın kıymetini muhafaza esasıdır. Memleket ticaret ve iktisat hayatının şuurlu ve devamlı mesaiye ihtiyacını ve yukarıda izah ettiğim prensipleri daima göz önünde bulundurarak mesai arkadaşlarımdan deruhde eyledikleri vazifelerde kendilerinden beklediğim ciddiyet ve feragatle çalışmalarını ehemmiyetle rica ederim”. (Ulutan, 1982:273-321)

Muvaffakiyetiniz için benimle beraber bütün arkadaşlarımızın ve yurttaşlarımızın maddi ve manevi her türlü vasıtalarla yardımcınız olduğunu düşünerek müsterihane ve muvaffakiyetten emin olarak radikal surette çalışınız efendim.”

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

Bu telgraf, Celal Beyin Ekonomi Bakanlığına atanmasında özellikle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın desteği olduğunu ortaya koymaktadır (Cumhuriyet, 13 Eylül 1932; Ziya Şakir:1952:127; Ulutan, 1987:17:Ek:6).

1.3.Türkiye’de Devletçilik

Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide liberalizm ve özel sektörcülüğün ağır bastığı bir politika uygulamaya çalışmıştır. Ancak uygulamalar, istenilen sonuçları vermemiştir. Bütün bunların yanında, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri, ülkemizde uygulanan ekonomi politikalarının yeniden gözden geçirilmesine ve politika değişikliğine gidilmesine sebep olmuştur (Mutlu, 2007:31-52; Akyıldız-Eroğlu, 2004:43-62). Ekonomide devletçilik olarak tanımlanan bu yeni dönemde diğer dönemde de olduğu gibi sanayileşme temel amaç olarak kabul edilmiştir. Bu defa sanayileşmede öncü rolü üstlenecek kesim değişmiştir. Ekonomik politikadaki değişiklik ideolojik sebeplere dayanmamış, ülke şartları ve zorunlulukları böyle bir politikayı gerekli kılmıştır. Bu değişikliğe rağmen özel girişimciler ekonomi dışına itilmemiş, onların dinamizminden yararlanılmaya çalışılmıştır (Mutlu, 2007:31-52; Keyder, 1976:119-122).

Türkiye’de uygulanmaya çalışılan devletçilik bir doktrin gereğince değil faydacı bir zihniyetle benimsenmiş ve uygulanmıştır (Memduh Yaşa vd, 1980:183; Mutlu, 2007:32; Boratav, s.1989:135). Bundan dolayı da Mustafa Kemal Paşa devletçilik görüşünü şu şekilde açıklamıştır: *“Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik bütün istihsal vasıtalarını fertlerden alarak milletin bütünü başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti refaha, memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektir”* (Boratav, 1989:135; Yeşilay, 2005:117-132). Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinden uygulanan devletçiliğin doktriner bir yanı olmadığı fakat bir zorunluluk sonucu ortaya çıktığı ve özel girişimi esas tuttuğu anlaşılmaktadır.

Dönemin yöneticileri uygulanmaya çalışılan devletçiliğin herhangi bir ülkeden alınan bir sistem olmadığını milletin ihtiyaçlarından doğduğunu açıklamışlardır.

Dönemin devlet yöneticilerinin açıklamalarından anlaşılacağı üzere, devletçi sanayileşme politikası özel sektörü dışlamamıştır. Devlet, özel girişimciliğin yerine ikame etmek amacıyla olmadığını ve özel girişimle piyasa mekanizmasının yine esas olduğunu göstermiştir. Sadece özel sermayenin yeterli olmamasından ve ülke şartlarının da hızlı bir şekilde sanayileşmeyi kaçınılmaz kılmasından dolayı devlet sanayi alanına el atmak zorunda kalmıştır. Devlet, özel sektörün yapamadığı veya rağbet etmediği alanlarda faaliyet göstermiştir. Yine kamuya ait bir takım sanayi işletmelerinin, sonraki yıllarda özel sektöre devredilecek olması, devletçiliğin geçici nitelikte olduğunu ve doktriner olmadığını göstermiştir (Mutlu, 2007:31-52; Boratav, 1989:135; Akyıldız-Eroğlu, 2004:43-62; Tokgöz, 2004:66-72). Bu dönemde uygulanmış olan devletçilik faydacı olup ülke şartlarının zorlaması sonucu doğmuştur. Bu yüzden de kapsamı, dönemin şartlarına göre değişiklik göstermiştir (Altıparmak, 2002:35-59; Boratav 1962:70; Yeşilay, 2005:117-132; Coşkun, 2003:72-77).

Devletçilik, döneminde özel girişimlerin sermaye yetersizliğinden dolayı yatırım yapamadığı alanlarda devlet bazı yatırımlar yapmış, tesisler kurmuştur. Bununla birlikte herhangi bir şekilde özel sermayenin çıkarlarına ters bir politika takip edilmemiştir. Bu dönemde özel girişimcilik esas alınmıştır. Piyasa mekanizması ortadan kaldırılmamış, devlet girişimciliği, özel girişimciliği ikame etmemiştir. Özel kesim ve kamu kesimi hem farklı hem aynı alanlarda faaliyette bulunmuştur. Fakat birbirleriyle rekabet etmemişler tamamlayıcı fonksiyonlar üstlenmişlerdir (Altıparmak, 2002:35-59; Mutlu, 2007:31-52; Yeşilay, 2005:117-132; Akyıldız-Eroğlu, 2004:43-62; Hiç, 2002:541-546).

Devletçilik politikasının temeli; milli ekonominin özellikle sanayinin ve Türk özel sektörünün gelişmesini sağlamak üzere devletin göreve çağrılmasından ibaret olmuştur. Devlet, ancak milli ekonominin kurulması ve kalkınmanın dengeli bir şekilde hızla gerçekleşmesi için yapılması zorunlu olan işlerde aktif rol oynamıştır.

Devletçilik döneminin ana hedefleri; özellikle sanayide üretim artışı yoluyla hızla kalkınmak, ödemeler bilançosunu iyileştirmek, ekonomik büyüme ve tarımsal ve sosyal reformlar vasıtasıyla hayat standartlarını yükseltmek ve ekonomik bağımsızlığı elde etmek olmuştur.

1.4. İnönü'nün Devletçilik Anlayışı

İnönü Hükümeti'nin temel politikası olan devletçilik, 1931 CHP III. Büyük Kurultayında parti programına alınmış, 1935 CHP IV. Büyük Kurultayı'nda partinin diğer beş ilkesi ile birlikte devletin temel özelliği olmuş, 1937 yılında da Anayasa'da yer almıştır (Atatürk, 1997:57; Şeker, 2011:129-143).

İnönü devletçiliğinin temel amacı, ülkenin korunması ve savunulmasıdır. Devletçilik, ekonomik kalkınmadan çok, koruma ve savunmayı amaçlamıştır. Bunun gerekçesini İnönü, Kadro Dergisi'nde (Orhan, 2009:120-147) "*Fırkamızın Devletçilik Vasfı*" başlıklı makalesinde, "*İktisadi devletçilik siyaseti bana her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu...biz iktisatta devletçiliği...yalnız müdafaa gibi muhafazakar bir noktai nazardan değil ilerleme ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müsbet ve müessir vasıta sayıyoruz*" (İnönü, 2003:96; Mutlu, 2007:31-52; İnel, 2003:620; Sağlam, 1981:71-97) şeklinde açıklamıştır.

Başbakan İnönü'ye göre devletçilik, Türk İnkılabı'nın amacına hizmet etmektedir. Türk İnkılabı toplumun ekonomik olarak gelişebilmesi için devletçi önlemler almalıdır; bu inkılabın görevidir. Niçin devletçilik? Şeklinde kendisine yöneltilen bir soruya İnönü, şöyle cevap vermiştir:

"Devletçiyiz. Çünkü halihazırda Türkiye'nin içtimai ve iktisadi sahada terakki ve tekamül edebilmesi çarelerini ancak o yolda bulduk. Hususi sermayemiz az, ecnebi sermayesi de henüz eski zihniyetten, kapitülasyonlar esasından muarra (soyulmuş) bir şekilde memleketimize gelmeye alışamadı. O halde devletin tasavvutuna muhtaç olmadan memleketin varidat membalarını neye istinat ederek arttırabiliriz" (Turan, 2003:96; İnönü, 2003:96-98).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, İnönü'nün devletçiliğinin temelinde özel sermayenin yetersizliği ve yabancı sermayenin de sömürgeci zihniyetinden dolayı, ülkenin ekonomik kaynaklarını ve gelirini arttırıcı bir araç olarak yer almıştır.

Toplumsal ve ekonomik alanda ilerleyebilmemiz için tek çare olarak duran devletçiliğin tamamen kendi içimize ve kendimize yönelik bir siyaset olduğu vurgulanmıştır. Daha sonraki dönemlerde yönetim bazında Kadro Grubu ile ters düşenler de; benzer düşüncelere sahip olmuştur. "*İktisadi siyasetimizde esas ve mevzu olarak daima Türkiye ile meşgul olduk. Biz, dünya iktisadiyatı için muayyen bir şekli hal aramıyoruz*" (İnönü 2003:96,97; Mutlu, 2007:31-52; Sağlam, 1981:71-97). İnönü'ye göre devletçiliğin

dünya ekonomisinde söz sahibi olmak gibi bir amacı yoktur. Kendi iç ekonomik ve toplum yapısına yönelik bir kalkınma siyasetidir. İçe dönüklük, kendine özgünlük, koruma, savunma amaçlı devletçilik İnönü'nün temel düşüncesini oluşturmuştur. Devletçiliği, “...bir zihniyettir, terbiyedir, bir harekettir, bir siyasettir” (Banoğlu, 1943:24; Sağlam, 1981:71-97; Boratav, 1962:128-134) şeklinde tanımlayan İnönü'ye göre, devletçilik sayesinde çok önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Başbakan İnönü'nün oldukça geniş bir bürokrat ve sanayici heyetiyle, 1932 yılında yaptığı Moskova ziyareti devletçilik uygulamaları konusunda önemli bir aşama olmuştur (Gürsel, 1999:141; Mutlu, 2007:31-52; Boratav, 1962:128-134). Devletçiliğin bir plan dâhilinde yapılması tartışmaları ile ekonomide devletçi modeli benimseyen Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında, Sovyet uzmanlarının da büyük katkısı olmuştur.

Başbakan İnönü'nün bütün hükümet politikaları, genel anlamda korumacı ve müdahalecidir. Bu özellik onun, devletçilik anlayışının somutlaştığı demiryolu siyasetine de yansımıştır. İnönü her an her şeye hazırlıklı olmak için ülkede demiryollarının bir an önce yapılmasında yarar görmüştür (Gürsel, 1999:23; Boratav, 1962:128-134). Demiryolu siyasetini, ekonomik getirileri ya da gündelik ulaşımda sağlayacağı kolaylıktan çok öncelikle ülke savunmasını sağlayacak bir araç olarak değerlendirmiştir.

İnönü, yabancı sermayenin tümüyle karşısında olmamakla birlikte onun için önemli olan milli sermayedir. 1929 Şubat'ta İnönü, tasarruf ve yerli malları haftasını açarken; “İktisadi teçhizat için elzem olan...esas vasıta sermayedir. Sermaye için hariçten gelecek...ikrazatın kıymeti söz götürmez. Fakat asıl milli sermaye, milletin kendi tasarrufu...ile temin olunmalıdır” (Mutlu, 2007:31-52; Boratav, 1962:41) demiştir. Devletçiliğin en önemli etkisi, dış borçlanmanın önüne geçmek, yabancı özel sermayeye izin vermemek ve kendi tüketeceğini kendi üretmek çabası olmuştur. Yabancı sermaye millileştirilmiştir. Bu siyaset, ithalat oranlarına da yansımıştır. Türkiye'nin dış ticaretine bakıldığında ithalat, 1929'da 123.6 milyon dolardan 1930'da 69.5 milyon dolara düşmüş, 1933'te 45.1 milyon dolara kadar gerilemiştir. İnönü'nün devletçilik anlayışında milli sermayemizi oluşturmamız için tasarruf önemli olmuştur. İnönü'ye göre: “Dünyada kimse kendi derdine yetişmezken bir millet diğer bir milletin ilerlemesi için cebinden para sarfına hevesli olabilir mi?” (Boratav, 1962:126; Mutlu, 2007:31-52). Bu nedenle devletçilik politikası olmaksızın memleketin ihtiyacı olan sanayi kurulamazdı. Hükümetin

başındaki isim olarak İnönü, devletçiliğin ne kadar zorunlu olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: *“Subaşında olduğum için, bu ihtiyacı her gün görüyorum ve sonra serbest meslekin devletçilikten üstün olması için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına şaşıyorum”* (Turan, Fırkamızın..., 2003:41).

İnönü'nün devletçiliği korumacı ve müdahaleci olmasının yanı sıra, hükümetini güçlendirecek, meclis içinden ya da dışından herhangi bir muhalefete göz açtırmayacak bir özelliğe sahip olmayı amaçlamıştır.

1.5.Celal Bayar'ın Devletçilikle İlgili Görüşleri

Cumhuriyet rejimini sağlamlaştırmak doğrultusunda gerçekleştirilmeye çalışılan kurumsal düzenlemeler ve ekonomi politikaları kuşkusuz tüm bankacılık sektörünü ve henüz kurulmuş olan İş Bankası'nı da etkilemiş ve yönlendirmiştir. İş Bankası, Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde kurulmuş ve benimsenen sermaye birikimi modeline bağlı olarak uygulanan liberal nitelikteki ekonomi politikaları çerçevesinde bankanın asıl bankacılık faaliyetlerini sürdürmesinin yanı sıra sanayi girişimlerine ve diğer faaliyet alanlarına ortaklık aracılığıyla katılmaya başlamıştır. Bir yandan özel girişimleri ve ticareti desteklerken, bir yandan da sanayi yatırımlarına kaynak oluşturan, bu banka çok yönlü hizmetleriyle, çevresinde serbest ekonomi yanlısı güçlü bir grubun oluşmasını sağlamıştır (Mutlu, 2007:31-52; TİŞBT, 2001:144-146; Özgen, 2007:19-22).

İş Bankası, siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesi açısından önem taşımıştır. Bankanın amacı, hem yabancı bankalarla hem de İstanbul'da hala çok güçlü olan gayrimüslim kapitalistlerle rekabet edebilecek ulusal mali bir kurum oluşturmaktır. Kemalist seçkinlerin, Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu en önde giden bazı üyeleri bu girişime ortak olmuşlar ve girişimi örgütleme görevi de bütün iş çevrelerinin güven duyduğu Celal Bey'e verilmiştir. Bayar'ın siyasetinin özünde liberalizm olduğu için, CHP içerisindeki liberal kanadın da başını çekmiştir (Mutlu, 2007:31-52; Özgen, 2007:19-22).

CHP devletçiliğinin, liberalizm kanadını temsil eden İş Bankası Grubu ile CHP devletçiliğinin katı devletçi tutum sergileyen radikal kanadı arasında sürekli çatışmalar olmuştur. Başbakan İnönü'nün başını çektiği radikal kanat, hükümeti temsil ettiği için daha güçlü bir konuma sahip olmuştur. Yine de bu iki kanat arasındaki çatışmalarda

dengelerin değiştiği dönemlerde olmuştur. Bazı dönemlerde, İş Bankası Grubu öne çıkarırken, radikal kanat arka planda kalmıştır (Ulutan, 1982:266; Akşit, 1987:10; Mutlu, 2007:31-52).

Mustafa Kemal Paşa, 1932’de Bayar’ı ekonomi bakanı yaparak, liberallerin onunu açmıştır. Bayar ekonomi bakanı olduktan sonra, Başbakan İnonu’nun tepkisini çekmeden, devletçilik uygulamalarında bazı katı kuralları aşmaya çalışmıştır. 12 Eylül 1932’de, Bayar mesai arkadaşlarına gönderdiği genelgede, 1931 parti programındaki devletçilik maddesinin aslında, tumuyle mülkiyet hakkı tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına izin vermeyen aşırı bir devletçilik olmadığını ve memlekette, bireylerin, şirketlerin ve devletin birlikte yapacağı sayısız iş olduğunu belirtmiştir (Ulutan, 1982:266; Aydemir, 1966:448).

Bayar’ın çabası, ekonomide devletçiliği liberalizme kaydırmak olmuştur. Dönem boyunca yöntem ve uygulama ne olursa olsun özel sermayenin korunduğu ve bir milli burjuvazinin yaratılmasına çalışıldığı son derece açıktı (şenşekerci, 2000:138; Aydemir, 1966:448-450).

2.İş Bankası Ve Genel Muduru Celal Bey

2.1.İş Bankasının Kuruluşu ve Genel Muduru Celal Bey

Mustafa Kemal Paşa, 17 şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi’nin açılış konuşmasında; *“İştiklal-i tam için şu düstur var: Hâkimiyet-i Milliye, hakimiyeti iktisadiye ile tarsin edilmelidir... Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar buyuk olursa olsun iktisadi zaferlerle tecvid edilemezse semere-i netice payidar olmaz”* diyerek siyasi zaferin kazanıldığını ancak verilen mücadelenin bitmeyip ekonomi alanında yeni bir savaşın başladığını vurgulamıştır (okun, 1997:210). Kongrede, Mustafa Kemal Paşa’dan sonra söz alan Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey de milli bankacılığın gereklerinden bahsetmiştir. Amaç milli ekonomiyi oluşturmaktır. Milli ekonominin kurulması için milli banka, milli bankanın kurulması için milli sermaye gerekmektedir (TİşBT, 2001:22-25; okun, 1997:s.210; zgen, 2007:20).

Milli bir bankanın kurulabilmesi için de, Mustafa Kemal Paşa’nın Osmanlı Bankası’ndaki şahsi hesabında bulunan, İştiklal Savaşı esnasında, Hint Müslümanları tarafından gönderilen yardım parasından artan 250.000 Lira sermaye yapılarak bir banka kurulmasına karar verilmiştir. Bankanın kurulmasının kararı verildikten sonra

Mustafa Kemal Paşa, Mübadele İmar ve İskân Bakanı Celal Bayar'a, banka kurma işini üzerine alıp alamayacağını sormuş, Celal Bey'in de banka kurma işlemini üstlenebileceğini belirtmesi üzerine çalışmalara başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılının Temmuz ayı başında Bakanlar Kurulu toplantısında da konuyu gündeme getirerek bu konuda tam yetkilinin Celal Bey olduğunu belirtmiştir (TİŞBT, 2001:3-7; Tural, 1987:93-95; Özgen, 2007:21).

Celal Bey, 7 Temmuz 1924'te İş Bankası'nı kurmak için bakanlık görevinden istifa ederek, bankanın idare heyetinin kurulması ile meşgul olmaya başlamıştır. Bankanın kuruluşunun gerçekleştirilmesi için, Ticaret Bakanlığı'na müracaat edilmiştir. Celal Bey'in en önemli amaçlarından biri "*Türkler banka kuramaz*" fikrini yıkmak ve Türkiye'deki yabancı bankaların hâkimiyetine son vermektir (Cumhuriyet, 10 Temmuz 1924; TİŞBT, 2001:3-7).

İş Bankası'nın kurulması için, Ticaret Bakanlığına müracaatta bulunan bankanın Müdür-i Umumisi (genel müdürü) Celal Bey, ilk beyanatını 11 Temmuz 1924'te vermiştir:

"Memleketin iktisadi işlerinde çalışmak öteden beri en büyük emelimdi. Memleketin ancak inkişaf-ı iktisadiyesi sayesinde kurtulacağına kani idim. Bir müddet evvel bazı arkadaşlar bana müracaat ederek, bir banka tesisi tasavvurunda olduklarını söylediler. İmar Vekaletinden çekilip, birlikte çalışıp çalışmayacağımı sordular. On beş sene evvel ayrıldığım bankacılığa avdeti daima arzu ettim. İktisadi sahada çalışmak esasen idealimdi. Bu teklife derhal muvafakat ettim. Vekaletten çekildim. Şimdi bir milyon sermayeli Türkiye İş Bankasını kuruyoruz. Nizamnamesinin ikinci maddesine göre şirket bütün banka muameleleri ile bütün zirai, sanayi, madeni teşebbüslerle umur-u nafia ile ve her türlü eşyanın, levazımın istihsal, imal ve tedariki ile meşgul olacak inşaat deruhte ve bu hususta şirketler tesis edebilecektir. Banka gerek kendi namına ve hesabına, gerek yerli ve ecnebi müesseselerle müştereken veyahut bilve kale mezkur müesseseler namına ve hesabına çalışacaktır.

Meclis-i İdare: Ertuğrul mebusu Dr. Fikret Onuralp, Lazistan mebusu Fuat Bulca, Gaziantep mebusu Ali Kılıç, Cebel-i Bereket mebusu İhsan Eryavuz, Sard mebusu Mahmut Soydan, Sivas mebusu Rasim Başar, İzmir mebusu Rahmi Köken, Ankara mebusu Şakir Kınacı, Bozok mebusu Salih Bozok beylerdir. Bu sene İzmir İstanbul, Adana ve Samsun'da şubeler açmak tasavvurundayız. İcap ederse bazı yerlerde de bizle iş yapacak muhabirler bulunduracağız. Benim tasavvuratımdan biriside ileride yeni yapılan köylerde köy kooperatifleri teşkil ederek onlara kredi açmak suretiyle onların muamelelerini teshil etmektir. Biz ayrıca şirketler teşkiline de çalışacağız. Ve incir, pamuk işleri gibi muayyen maksatlarla teşkil eden şirketlere de yardım edeceğiz. Onların teşkiline çalışmak ve hissedar olmak ve memlekette bu suretle ekonomi şebekesi kurmak gayelerimiz içindedir.

Milli Cidal zamanlarında ayağında çarık, vatanın selameti ve menfaati uğrunda İzmir dağlarında dolaşırken hatırımdan ne mebusluk, ne de vekâlet geçmemişti. Ben memleketi iktisaden talisine çalışmayı gaye edinmişimdir. Ve bana bu işi verenlerinde itimadı da kafidir." (Şahingiray, 1999:27-30; Cumhuriyet 11 Temmuz 1924).

Celal Bayar'ın isimlerini saydığı dokuz kişi, bankanın ilk idare meclisini oluşturmuştur. Bu kişiler, Mustafa Kemal Paşa'nın da yakınlarıdır (TİŞBT, 2001:59-68; Şahingiray, 1999:30). İş Bankası'nda ilk işlem, 26 Ağustos'ta yapılmış ancak Türkiye İş Bankası'nın açılış töreni tüm devlet erkânının katılımıyla 9 Eylül 1924'te yapılmıştır (Cumhuriyet, 10 Eylül 1924). Daha sonraki yıllarda 26 Ağustos, İş Bankası'nın kuruluş günü olarak kutlanmıştır (TİŞBT, 2001:85; Tural, 1987:95; Özgen, 2007:24). Kısa sürede de İş Bankası'nın şubeleri yurt genelinde açılmaya başlamış, önce İstanbul arkasından da Bursa, Adana ve Mersin şubeleri açılmıştır. İş Bankası'nın şubelerinin kurulduğu yerlerde banka bölgenin kalkınması için de faaliyetlerde bulunmuştur. İş Bankası Genel Müdürü Celal Bey, Adana ve Mersin Şubelerinin, pamukçuluğu geliştireceğini ve pamukçuluğun içinde bulunduğu zor durumdan kurtarılacağını vurgulamıştır (Cumhuriyet 2 Şubat 1925). 8 Mart 1925'te, İş Bankası tarafından Anadolu Sigorta Şirketi kurulmuştur. Bankanın, Temmuz 1925'te de İzmir Şubesi açılmıştır.

Ayrıca İş Bankası İdari Heyeti tarafından kurulmasına karar verilen Alpullu Şeker Fabrikası'nın inşaatına, Ekim 1925'te başlanmış, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ, Bolgar Dağı Maden TAŞ, İpekiş Mensucat TAŞ, İstanbul Liman İşleri TAŞ, İzmir Liman İşleri TAŞ İş Bankası'nın desteğiyle kurulmuştur (TİŞBT, 2001:296-298; Şahingiray, 1999:3-31).

2.2.Zonguldak Kömür Havzasında İş Bankası ve Celal Bey

Celal Bey'in, Zonguldak kömür havzası ile ilgisi, Milli Mücadele yıllarında görevde bulunduğu Ekonomi Bakanlığı döneminde başlamıştır (Tural, 1987:81,83; Şenşekerci, 2000:99). Celal Bey, Milli Mücadele esnasında kömürün elde edildiği Zonguldak madenlerinde işçi haklarını koruyacak düzenlemeler yapmak suretiyle verimi ve üretimi önemli ölçüde artırmıştır.

Bu dönemde kömür madeninin işletilmesi için Zonguldak'a gelen işçiler sebebiyle şehirde önemli ölçüde fiyat yükselmesi yaşanmış, özellikle de ev kiralari artmıştır. Buradaki memurların devlet lehinde çalışabilmelerini sağlamak amacıyla, maaşlarına zam yapılması için, Aralık 1920'de kanun teklif eden Ekonomi Bakanı Celal Bey, Mayıs 1921'de Maden İşçilerinin Haklarına Dair Kanun teklifini, TBMM'ye sunmuştur (Şahingiray, 1999c:24-25; Özgen, 2007:29). İşçi hakları ile ilgili daha önceki nizamnamede 13 yaşından 50 yaşına kadar işçi çalıştırılmasına izin

verilmiş ve işçi hakları korunmamıştır. TBMM’de kabul edilen yeni kanunla, (TBMMZC, Dönem I, C.10, s.25, s.197) işçiler için barınma yerleri ve barınma yerlerine hamam yapılması gibi mecburiyetlerin getirilmesinin yanı sıra, 16 yaşından küçüklerin çalıştırılması, işçilere zor kullanarak angarya yaptırılması yasaklanmıştır. Ayrıca madenlerde eczane, doktor bulundurulması, işçinin ücretsiz tedavi edilmesi, yaralanan işçiye tazminat verilmesi mecburiyeti getirilmiştir. İşçi Yardım Sandığı kurulmuş, Maden İşçileri Haklarına Dair Kanun, Eylül 1921’de yürürlüğe girmiştir (TBMMZC, Dönem I, C.10, s.25, s.197; Şahingiray, 1999c:24-25; Özgen, 2007:30).

19 Eylül 1925’te, Kilimli Kömür Madeni İş Bankası tarafından satın alınmış, Mayıs 1926’da Kozlu Kömür İşleri TAŞ kurulmuştur. 26 Eylül 1926’da Kilimli Kömür Madeni, İş Bankasına ihale edilmiştir (CA BKKK (K), c.2.sn3271; c.3.sn.579, 1161). Ekim’de kömür krizi günün en önemli meselesi haline gelmiş, 27 Ekim’de Kilimli Madeni’nin hisselerinin İş Bankası’na devredilmesi ile bizzat ilgilenen Celal Bey, kömür sıkıntısının giderilmesi için, İş Bankası teşebbüsü olarak Zonguldak Kömür Madenlerinde iki şirket kurmuştur.

Bunlardan birincisi bir milyon sermaye ile kurulmuş olup ve havzanın “Özalmaz” mıntikasındaki ocakları ihtiva etmektedir. Diğer şirket ise Kozlu ve İhsaniye Ocakları’nı işletmek üzere, yarım milyon sermaye ile “Kozlu Kömür İşletmeleri Maden Şirketi” adı ile kurulmuştur.

Buradaki maden ocakları, Avrupa’dan getirilen uzmanlar ve Türk mühendislerin ortak çalışmaları sonucu yeniden düzenlenmiş, 1926 yılı içinde İş Bankası’nın desteği ile dört kömür şirketi kurulmuştur (TİŞBT, 2001:689, Cumhuriyet, 16 Kasım 1926). Bu şekilde piyasadaki kömür sıkıntısının giderilmesine çalışılmış, Celal Bey yönetimindeki İş Bankası’nın çalışma usulünün hem kârlı hem de ihtiyaca yönelik işler olduğu gibi, esasen de Celal Bey’in Milli Mücadele döneminde başladığı işlere devam niteliğinde olmuştur.

İş Bankası, kuruluşundan itibaren bankacılık faaliyetlerinin yanı sıra sanayi girişimleri ve diğer faaliyet alanlarına, ortaklık aracılığı ile katılmıştır.

3. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

3.1. Hazırlık Safhası

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan "milli ekonomi" kararlarının korumacı ve dolayısıyla sanayileşmeye yönelik tavrı, Lozan Barış Antlaşması'nda gümrük politikalarına getirilen kısıtlamalar yüzünden arka plana düşmüştür. Ancak kamu desteği ile yerli ve milli girişimci yetiştirilmesini, kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşım, 1923'ten itibaren ekonomi politikalarına daha da ağırlık verilmesine sebep olmuştur.

Bu dönemde, devlet, doğrudan sanayi yatırımlarına girişmek yerine Sanayi ve Maadin Bankasını kurmak (1925) ve Sanayi Teşvik Kanunu (1927) çıkarmak şeklinde teşvik ve katılım yöntemlerini benimsemiştir. Türkiye İş Bankası (1924) ve sanayi kesimine işletme kredisi vermek üzere Türkiye Sanayi Kredi Bankası (1925) kurulmuştur (Parasız, 1991:26-27; Soylu-Yaktı, 2012:365-375; Tezel, 1994:288-292).

1925 yılından itibaren, milli ekonomi oluşturma yolunda yetersiz kalındığı düşünülerek, Ticaret Sanayi Odaları, Âli İktisat Meclisi (Ekonomi ile ilgili Danışma Kurulu), İstatistik Genel Müdürlüğü ve Ekonomi Bakanlığı kurulmuştur. Âli İktisat Meclisi, ekonomik iyileşmeyi sağlamak için toplantılar yaparak kararlar alan, hükümete öneriler sunan bir kurum görünümünde olmuştur (Soylu –Yaktı, 2012:365-375; Tezel, 1994:288-292). Meclis, 1931'de yayınladığı bir raporda, Türkiye'nin milli sanayisini kurma zorunluluğuna işaret etmiş bu amaçla bir sanayi planının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Yine Âli İktisat Meclisi tarafından, 1930'da hazırlanan Şakir Kesebir Planı olarak da anılan (1930 Ekonomi Programı) raporda, BBYSP (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı) ile ilgili çalışmaların doğrudan bir parçası olmasa bile ithal ikameci yaklaşıma sahip olması ve bir ekonomik program oluşturma yolunda ilk resmi çalışma olması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu geniş kapsamlı programda, BBYSP'de yer alan birçok projeye de yer verilmiştir (Soylu –Yaktı, 2012:365-375; Tokgöz, 2004:79-82; Parasız, 1991:26-27).

1930 ekonomi programının en belirgin özelliği milli ekonomi kavramına yaptığı vurgu olmuştur. Programda; *"devletin bütün kanunları tedbirleri milletin kişisel ve kitlesel, anlayış ve yaşayışı kendiliğinden milli ekonominin ihtiyaçlarını sezer ve ona uymaya çalışır bir*

anlayış ve yönde işlemek ve işletmek gerekir” denmiştir. 1930 ekonomi programının ekonomik ilkelerinden bazıları şöyle sıralanabilir:

1. Ulaşım ağının milli ekonominin ilk, genel ve ortak aracı olması,
2. Demiryolu taşımacılığında kar amacının yer almaması, ekonomik gelişmenin gerekli damarlarının özellikle demiryolu ve liman olarak tanımlanması,
3. Turizm her araçla özendirilmesi,
4. Milli paranın değerinin korunması ve bunun Cumhuriyet merkez Bankası'nın görevi olması,
5. Gümrük tarifelerinde güdülecek politikanın üretimi koruma ve destekleme, gereksiz tüketimi sınırlama ve içerde yetişmeyen tüketimi zorunlu olan maddelerin pahalılıktan kurtarmaya yönelik olmasıdır (Tekeli-İlkin, 1982:135; Tokgöz, 2004:79-82; Soylu-Yaktı, 2012:365-375; Parasız, 1991:26-27).

1931 yılı sonlarında farklı devletçilik anlayışlarına bağlı olarak içerikli plan önerileri, tartışmalarda ana gündem maddesini oluşturmuştur. Türkiye’de, plan düşüncesinin yaygınlaşmaya başlamasında 1929 Ekonomik Krizi’nin etkisi olduğu gibi Sovyetler Birliği’nin benzer plan denemelerindeki başarısı da etkili olmuştur. Planın uygulanabilmesi için finansmanın nasıl sağlanacağı ise dönemin en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir (Tekeli-İlkin, 1982:135; Tezel, 1994:288-292; Soylu-Yaktı, 2012:365-375; Parasız, 1991:26-27).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nı, 1928’de uygulamaya koyan Sovyetler Birliği’nin, dünya ekonomik krizinden etkilenmemesi ve plan uygulamasında sağladığı başarılar, Türkiye’de ilgiyle karşılanmıştır. 1930’larda hükümet, ekonomik araştırmalar ve planlama konusunda, Sovyetler Birliği ile temasa geçerek ilk incelemelere başlamıştır. Dış işleri bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın, Sovyetler Birliği’ne ziyareti, konuya olan ilgiyi artırmıştır. Sovyet planlama deneyimi ile ilgilenen Falih Rıfki Atay, uzun süre Moskova’da kalarak yeni atılımları dikkatle incelemiştir. Bir yazısında, Sovyetler ’deki plan uygulamasının başarıları üzerinde duran Atay, planın yalnız Sovyetlere özgü bir araç olmadığını, böyle algılanmaması gerektiğini belirtmiştir (Tekeli-İlkin, 1982:137-143; Tezel, 1994:293-304; Soylu-Yaktı, 2012:365-375; Parasız, 1991:26-27).

Başbakan İsmet İnönü, 1932 yılının Nisan ayı sonu ve Mayıs ayı başında Sovyet kalkınma modelini incelemek için Moskova'ya bir ziyarette bulunmuştur. Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Sovyetlerin teknik ve ekonomik desteği ile hazırlanmıştır (Tekeli-İlkin, 1982:137-143; Semiz, 2002:710-717; Altıparmak, 2002:35-59).

Bu dönemde Sovyet yöneticileri, sanayileşmiş, bağımsız ve güçlü Türkiye'yi, kendileri için tehdit değil güvenlik unsuru olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda kuzeydeki komşudan yalnız ticaret alanında değil, Türk Ekonomisi'nin gelişmesi açısından da yararlanabileceği öngörülmüştür. Nitekim Başbakan İnönü tarafından Moskova'ya yapılan bu resmi ziyaret sonucunda iki ülke arasında kapsamlı bir ekonomik anlaşma imzalanmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye 8 milyon dolar faizsiz kredi vermeyi kabul etmiştir. Ayrıca Sanayileşme programında ihtiyaç duyulan malzeme ve makinelerin Sovyetler Birliği'nden alınması da kararlaştırılmıştır (Tezel, 1994:293-304; Tokgöz, 2004:79-82; Semiz, 2002:710-717).

Anlaşmanın en önemli yanı, Sovyetler'in, Türkiye'nin BBYSP'nı gerçekleştirmesine yardım etmeyi kabul etmiş olmasıdır. Türkiye'yi kendi kendine yeterli hale getirmek için gerekli ekipmanın hızla temin edilmesi amaçlanmıştır. Devletçiliğin benimsenmesi ve planlama mutlaka Sovyet tipi devlet modelini benimsemek anlamına gelmemiştir (Soylu-Yakıt, 2012:371; Tokgöz, 2004:79-82; Altıparmak, 2002:35-59).

Başbakan İsmet İnönü'nün, Sovyetler Birliğine yaptığı resmi ziyaret sonrası Sovyet uzmanları, Türkiye'nin kaynaklarını incelemek ve kalkınma planının hazırlanmasına yardımcı olmak üzere Türkiye'ye gelmişlerdir. Uzman heyet, Türk uzmanlarla bütün memleketi dolaşarak kurulması gereken sanayi kollarına ve kurulacak tesislerin yerlerine dair incelemeler yapmışlardır (BCA, 30.18.01.02 / 30.53.19, karar No:13142).

BBYSP'nı ile ilgili, Sovyet uzmanlarının, Türkiye'ye gelişinden önce pamuklu mensucatla ilgili uzman bir Sovyet heyeti, 12 Ağustos 1932'de gelmiştir. Bu heyet, Sovyetler proje tröstü (Pek çok şirketin birleşmesiyle oluşan büyük şirket) Müdürü Prof. Orlof başkanlığında oluşmuştur. İki ayı aşan bu geziler sırasında Sovyet uzmanlar, gezdikleri bölge halkından yakın ilgi görmüşlerdir. Bunda, kurulması düşünülen fabrikaları, bölgelerine almak isteyen mahalli idarecilerin büyük payı olmuştur. Bu heyetin Türkiye'ye gelişlerinde ekonomi bakanı olarak Mustafa Şeref Özkan, ayrılışlarında ise Celal Bayar bulunmuştur. Heyet başkanı Orlof'un Raporu 22

Eylül 1932 tarihini taşımıştır (Tekeli-İlkin 1982:158-165; Semiz, 2002:710-717; Tezel, 1994:293-303; Yeşilay, 2005:117-132).

2 Ekim’de, gazetelerde yer alan haberlere göre; Prof. Orlof Raporu’nu Ankara’da ilgililere sunmuştur. Orlof’un, Türkiye’den ayrılmasından sonra geride kalan uzmanların raporlarını tamamlamaları 1 Kasım 1932’ye kadar sürmüştür. Sovyet uzmanların hazırladıkları rapor pamuk, keten, kendir, kimya, demir sanayi başlıklarını taşımıştır. İçerik olarak bu rapor başlık olarak adı geçen maddelerin ithalatının önlenerek, Türkiye’de üretim imkânlarını araştıran fizibilite raporlarından oluşmuştur. Raporun en büyük bölümü pamuk sanayine ayrılmıştır (Tekeli-İlkin 1982:158-165; Altıparmak, 2002:35-59; Tokgöz, 2004:79-82; Yeşilay, 2005:117-132; Tezel, 1994:303,304).

Ayrıca fabrikaların en ileri teknolojiye göre kurulmaları da vurgulanmıştır. Raporun daha sonraki bölümü kurulacak üç mensucat kombinası ile ilgili olmuştur. Yer seçimi için yapılan incelemeler ve öneriler de yer almıştır. Raporun ikinci bölümü pamuk dışında kalan nebatî elyaf ürünlerine ve özellikle kenevir ürünleri sanayine ayrılmıştır. Raporun son bölümü kimya ve demir sanayilerine ayrılmış olup, bu sanayi kollarının, Türkiye’de kurulabilme imkânları araştırılmıştır. Sovyet uzmanları, bu detaylı incelemeler sonucunda bir plan ve aşamalı olarak uygulama programı yapmak gerektiğine işaret etmişlerdir. Bu amaçla da bir taslak hazırlamışlardır. Bu taslak yalnız var olan değil, fakat ileride doğabilecek iç talebi de dikkate alan üç aşamalı bir üretim planı, diğer deyişle bir azami plandır. Sovyet uzmanlarının raporlarının bir bölümü, Türkiye’nin tercihlerini tam olarak yansıtmamıştır. Bununla birlikte raporların bir bölümü BBYSP’na bir bölümü ise daha uzun dönemdeki sanayi girişimlerine önemli ölçüde esin kaynağı olmuştur (Tekeli-İlkin, 1982:165-168; Soylu-Yaktı, 2012:365-375; Yeşilay, 2005:117-132; Altıparmak, 2002:35-59).

Sovyet uzmanlardan sonra, 1933 yılı başlarında hükümet, ABD’den bir uzmanlar grubunu Türkiye’ye çağırmıştır. Bu uzmanlar incelemeleri sonucunda Mayıs 1934’te geniş kapsamlı dört ciltlik çalışmayı, Ekonomi Bakanlığına sunmuşlardır (Tezel, 1982:267-268; Altıparmak, 2002:35-59; Tokgöz, 2004:79-82). BBYSP’nın yürürlüğe girdiği tarih 1934 yılının Nisan ayı olmuştur. ABD’li uzmanlar grubunun Ekonomi Bakanlığına çalışmalarını sunduğu tarih ise bunun bir ay kadar sonrasına denk gelmiştir. Dolayısıyla ABD’den gelen uzmanların yaptığı incelemelerin planın hazırlanmasında herhangi bir rol oynamadığını söylemek mümkündür.

3.2.Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1933 yılında uzun bir hazırlık süreci sonrasında plan, kitap halinde Ekonomi Bakanlığına sunulmuştur. 17 Nisan 1934'den itibaren de resmen uygulamaya konulmuştur. 1930-1933 yıllarında ekonomiye devletçe yön verilmesi gerekli sayılmış ve bu amaçla programlar hazırlanmıştır (Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Altıparmak, 2002:35-59; Yeşilay, 2005:117-132). İncelemeler yapıldıkça hükümet, Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermiş ve özellikle de sanayi kuruluşlarının yeri konusunda ordu adına Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'la görüşülmüştür. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Ana esasları şöyledir: Öncelikle hammaddeleri memlekette bulunan veya sağlanabilecek olan sanayinin kurulması amaçlanmıştır. Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren sanayi devlete bırakılmıştır. Kurulmasına karar verilen sanayinin üretim kapasitesiyle ülkenin gereksinim ve tüketimi arasında paralellik kurulması hedeflenmiştir. Bu plana göre, 20 fabrika kurulması teklif edilmiştir (Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Akyıldız-Eroğlu, 2004:53-62; Tezel, 1994:303,304; Semiz, 2002:710-717; Tokgöz, 2004:79-82; İnan, 1973:13).

Ekonomik gelişmenin sadece büyük merkezlerle sınırlı kalmaması, ülkenin çeşitli yörelerine dengeli bir şekilde dağıtılması hedeflenmiştir. Bu hedef büyük pamuklu dokuma ve iplik tesislerinin Konya Ereğlisi, Nazilli, Kayseri ve Malatya'da kurulmasına yol açmıştır. Yine Ekonomi Bakanlığı tarafından yazılmış raporlarda sanayi kuruluşlarının yer seçimi ile ilgili olarak şunlar yer almıştır: Sanayinin rasyonel ve ekonomik prensiplere göre başarılı bir şekilde kurulması, özel korumaya gerek kalmadan rekabet yeteneğini kazanabilmesi, öncelikle kendisine uygun bir yer seçmesiyle mümkündür. Bir fabrika onun işleyebilmesi açısından gerekli enerji ve kömürün, suyun ve işçinin en ucuz ve en kolay sağlanabilmesine, hammaddesi ve ürünün en az masraf ve özveriyle taşınabilmesine uygun bir yerde kurulmalıdır. Planda öncelikle öngörülen sanayiler şunlardır: Dokuma (pamuk, kendir, yün), maden, (demir, kömür, bakır, vb.), selüloz (kağıt, suni ipek), seramik (cam, porselen) ve kimya (klor, fosfat, sutkostik...) dir (Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Altıparmak, 2002:35-59; Soylu-Yaktı, 2012:365-375;Kopar,2013:62). Plan, ülkenin ekonomik geleceğine yönelik büyük bir umut ve heyecan yaratmıştır.

3.3.Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Uygulanması

BBYSP'nin, uygulanmasında baş misyonu yüklenen kuruluş Sümerbank olmuştur. Kuruluş, genç Türkiye'nin sanayi okulu, sanayileşmenin adı olmuştur. Sanayileşme görev ve stratejisini üstlenmiştir. Kamu İktisadi Kuruluşları, BBYSP çerçevesinde alınan önlemler sayesinde kurulmuştur. Bu önlemler sayesinde denk bütçe de sağlanmıştır. Sanayi kuruluşları için gereken kaynakları yaratmak ve bunları yönlendirmek amacıyla 1925'te kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, yeterli görülmemiştir. Çözüm olarak sanayi işletmeciliği sanayi bankacılığından ayrılmıştır. Bankanın işlevini ikiye ayırmak amacıyla yasa tasarıları hazırlanmıştır. Sanayi Maadin Bankası yerine Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulması kararlaştırılmıştır. Devlet Sanayi Ofisi Kanunu, 3 Temmuz 1932'de, (TBMMZC, DönemIV, C.9, s.442,465) Türkiye Sanayi Kredi Bankası Kanunu da 7 Temmuz 1932'de TBMM'de onaylanarak kabul edilmiştir (TBMMZC, DönemIV, C.9, s.494,501).

Fakat kısa bir süre sonra, 1933'te çıkan bir kanunla bu iki kuruluş Sümerbank'ın çatısı altında birleştirilmiştir. Sümerbank'ın görev alanı oldukça geniş tutulmuştur. Bu bankanın kurulması memleket için ekonomik açıdan verimli olan sanayi işlerine, sermayesinin izin verdiği oranda katılmasını sağlamıştır. Ayrıca banka, milli sanayinin gelişme önlemlerini arayacak ve Ekonomi Bakanlığı tarafından incelenmek üzere bankaya verilen konular hakkında düşüncelerini bildirecektir. Devlete ait sanayi katılımlarını devralıp işletecek, devlet sermayesi ile kurulacak olan bütün sanayi işletmelerinin etüt ve projelerini hazırlayacak, sanayi kuruluşlarına kredi sağlayacak, devlet sanayi ofislerinden devraldığı fabrikaları işletecektir. Ayrıca ülkede sanayi sektörüne yönelik iş gücünün eğitimi için eğitim kurumları açmak, dış ülkelerde eğitim imkânları oluşturmak görevlerini de Sümerbank üstlenmiştir (Tekeli- İlkin, 1982:149-153, 177-178; Parasız, 1991:54; Tokgöz, 2004:79-82; Özçelik-Tuncer, 2007:253-266).

BBYSP'nin uygulanmasında, Sümerbank kadar önemli bir başka kurum da Etibank olmuştur. Enerji ve madencilik konusunda araştırmaları ve işletmeleri denetim altına almak ve bir merkezden yönetmek amacıyla, 1935 yılında 20 milyon sermaye ile Etibank kurulmuştur. Yabancı sermayenin elinde bulunan Ergani-Murgul Bakır ve Divriği Demir İşletmeleri, Etibank tarafından satın alınmıştır. Ereğli Kömür İşletmeleri de bankaya devredilmiştir. Ardından devlete intikal eden birçok maden,

Etibank'a devredilmiştir. 1936 yılında, Ankara'da işletmeye uygun yer altı zenginliklerini araştırmak ve değerlendirmek amacıyla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTAE) kurulmuştur (Soylu-Yaktı, 2012:365-375; Altıparmak, 2002:35-59; Yeşilay, 2005:117-132).

BBYSP'nın uygulanmasında, özel bir ticari banka durumunda olan, İş Bankası da görev almıştır. Şişe-cam sanayinin kurulması ve işletilmesi bu bankaya verilmiştir. Bu fabrika, 1935'te tamamlanmış ve bir yıl sonra faaliyete geçmiştir. Nitelikli iş gücü yetersizliği nedeniyle düşük kapasitede çalışmış, uzman işçilerinin büyük bir çoğunluğu, Bulgaristan ve Romanya'dan getirilmiştir. Banka ayrıca kükürt, gülyacı ve süngercilik işlerine de katılmıştır. Yine bu dönemde yönetim ve sermaye yetersizliği içine giren dört şeker fabrikası devletleştirilmiş ve 1935'de Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ. kurulmuştur. Şirketin sermayesi, Ziraat Bankası, Sümerbank ve İş Bankası tarafından eşit olarak paylaşılmıştır. Ayrıca, Ocak 1935'te İstanbul Rıhtım Şirketi satın alınmıştır. Devletin en kapsamlı ve en önemli faaliyeti demiryolu inşaatında olmuştur. Bu ekonomik faaliyetler "şimendifer" (demiryolu) siyaseti olarak da adlandırılmıştır (Boratav, 2006:50; Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Parasız, 1991:53,54).

BBYSP'na, 1934 yılında tahmin edilenin çok üstünde maliyetlerle gerçekleştirildiği yönünde eleştiriler yapılmıştır. BBYSP, tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Bunun nedeni ise plan üzerinde sonradan birçok ekleme ve değişiklik yapılmış bu da başlangıçtaki maliyet tahminlerini değiştirmiştir. Bunun yanı sıra kapasite artışları ve gerçekleşme süresinin uzaması, planlanan kuruluşların gerçekleştirilmesi için yapılan yatırım miktarının tam olarak saptanmaması da bu durumda etkili olmuştur. Planın ikinci kısmında, örgütlenmeye ilişkin önerilerin büyük bir bölümü ise ekonomi bakanlığının örgütlenmesine yönelik değişikliklerdir. Bunlar Mayıs 1934 yılında çıkarılan kanunla uygulanmıştır (Parasız, 1991:50; Yeşilay, 2005:117-132; Özçelik-Tuncer, 2007:253-266; Altıparmak, 2002:35-59; Tezel, 1994:303,304).

BBYSP'nın uygulanmasında bazı aksamalar meydana gelmiş olsa da, planın kapsamındaki projelerin büyük çoğunluğu gerçekleştirilmiştir. Plan, tarihi perspektifle değerlendirildiğinde, dünya krizinin yaşandığı, ülke içinde ekonomik ve politik huzursuzlukların olduğu bir süreçte genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, ekonomik ve politik başarısı olarak kabul edilmelidir. Batılılaşma politikasını benimseyen genç Cumhuriyet için plan, sermaye birikimi oluşturma ve milli burjuvazi ortaya çıkarma açısından önemli olmuştur. Plan kendisinden sonraki döneme zengin bir pratik ve

düşünce mirası bırakmış sanayileşmenin de temelini atmıştır (Akyıldız-Eroğlu, 2004:43-62; Semiz, 2002:710-717; Soyulu-Yaktı, 2012:365-375).

4.Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı Dönemindeki Faaliyetleri

4.1.Ölçü İnkılabının Uygulanması

Türkiye bağımsızlık savaşını başarıyla tamamladıktan sonra muassır medeniyetler seviyesine ulaşabilmek için hemen hemen her alanı kapsayan inkılapları yapmaya başlamıştır. Ancak inkılapların yapılması ve uygulanması ayrı aşamaları gerektirmiştir. Zira bir inkılap yapılırken amaca yönelik kapsam ele alınmış ve uygun ortam beklenerek kanun haline getirilmesi sağlanmıştır. Kanun haline getirildikten sonra ise uygulanması için konudan anlayan uzmanlara ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü uygulamada karşılaşılabilecek güçlükler inkılabın amacından çok farklı özellikler taşımıştır. Ölçü inkılabının da çıkarılması ve uygulanması ayrı ayrı olmuştur. 1931 yılında çıkarılan bir kanun ile ağırlık ve uzunluk ölçülerinin değiştirilmesi kabul edilmiştir (Gencer-Özel, 1998:262; Sarısamam, 1999:1114-1116; Özgen, 2007:84-85). Ağırlık ve uzunluk ölçülerindeki değişiklik Celal Bayar'ın ekonomi bakanlığına kadar uygulanmaya başlanamamıştır. Celal Bey, ekonomi bakanlığına gelir gelmez işe başlamış Aralık 1932'de yeni ölçülerin ülkenin her tarafında aynı anda kullanıma başlanması için, uygulamanın başlangıç günü ertelenerek, yeni bir Ölçü Kanunu hazırlanmış ve hazırlanan kanun, ilgililerin, öğrenmesi için gazetelerde ilan edilmiştir (Cumhuriyet, 20-21 Aralık 1932).

19 Mart 1933'te Ekonomi Bakanı Celal Bey'in talebi ile Ölçü Kanunu'nun uygulanması için çalışacak memurlar kadrosu oluşturulmuş, Mayıs 1933'de, Milletlerarası Ölçüler Bürosu'na üye olunmuştur. 5 Ağustos'ta, Ölçüler Bürosu'ndan takassız olarak ölçü normları ve aletleri alınmaya başlanmıştır (BCA, BKKK (K).c.6.sn.1086). 10 Ağustos'ta, Ölçü Kanunu'nun uygulanması için gereken ölçü normları ve aletleri satın alınmıştır. Aynı gün, Ölçüler Kanunu'nun uygulanması için hazırlanan Ölçüler Tüzüğü yürürlüğe girmiştir. Eylül 1933'de metrik sistem ölçülerinin 31 Kasım 1933'den itibaren mecburi olarak yürürlüğe girmesi kararı alınmıştır (Gencer- Özel, 1998:262; Sarısamam, 1999:1114-1116; Özgen, 2007:85).

Ekim 1933'te, ölçü normları almak ve inceleme yapmak üzere Avrupa'ya heyet gönderilmiş, 31 Aralık'ta da, Ekonomi Bakanlığı için çalışacak seyyar ayar

memurlarının kadrosu verilmiştir (BCA, BKKK (K) c.6.sn.1823). 2 Ocak 1934’de, Ölçü ve Ayarlar İnkılabı uygulamaya girmiş, arşın yerine metre birimi, okka yerine kilo birimi kullanılmaya başlanmıştır. Ölçü İnkılabının uygulanmasında ortaya çıkan en önemli mesele gereken aletlerin üretilmesi ve yaygınlaştırılması meselesi olmuştur. Celal Bey, Ölçüler ve Ayarlar İnkılabının uygulanmasını temin etmek amacıyla ülkenin ihtiyacını karşılayacak miktarda ölçü aleti üretilmesinin sağlanması için, Ekonomi Bakanlığı Müsteşarı Hüsnü Bey’i görevlendirmiştir (Cumhuriyet, 31 Aralık 1933). 20 Haziran’da Ölçüler ve Ayarlar Müdürlüğü kadrosu onaylanmıştır.

Temmuz 1934’de, Ekonomi Bakanlığı piyasaya çıkacak her türlü şişenin üzerinde litresinin yazılmasını zorunlu tutmuş ve bunu gazete ilanı ile duyurmuştur. Ayrıca bakanlık, hileye müsait olan el terazilerinin kullanımının yasak olduğunu, belediyelere bir genelge ile bildirmiştir. Bunun üzerine el terazilerinin toplatılmasına başlanmıştır (Cumhuriyet, 2- 3 Temmuz 1934). 9 Eylül 1935’te, Celal Bey, ithal edilen sayaçların, Ekonomi Bakanlığı Ölçü ve Ayarlar Müdürlüğü’nden onaylatılması için bir genelge yayınlamıştır (Cumhuriyet,10 Eylül 1935).

Ekonomi Bakanlığı, havagazı ve su gibi ürünler için kullanılan sayaçlara standart belirlemiştir. Burada imal edilen sayaçların kolayca bulunması ve bulunamayanların ithalatı kolaylaştırılmış olmasına rağmen Avrupa’da üretilen, fakat iyi olmayan artık malları getirenlerle mücadele için, bakanlık bir genelge yayınlamıştır (Cumhuriyet, 26 Kasım 1935). Ekim 1936’da Ekonomi Bakanlığı, meşrubat ve içki şişelerinde de, Ölçü İnkılabının yani yeni ölçülerin uygulanmasını sağlamıştır.

4.2.Ekonomi Bakanı Celal Bayar’ın Denizcilik Alanındaki Faaliyetleri ve Bu Dönemde Denizcilikle İlgili Meydana Gelen Olaylar

Celal Bey’in, Ekonomi Bakanlığı’nın yetkilerinin sadece, Ekonomi Bakanlığı ile sınırlı olmadığını gösteren en önemli konulardan biri de denizcilikle ilgili çalışmaları olmuştur. 31 Ocak 1925’te Celal Bey, İş Bankası Müdürü olarak, Adana’ya yapmış olduğu bir seyahat esnasında, Türk Ocakları’nı ziyaret etmiş, ekonomi ile ilgili sohbetler yapmış ve gazetecilere verdiği demeçte, pamukçuluğu geliştireceğini, pamukçuluğu bulunduğu zor durumdan kurtaracağını söyledikten sonra : “ *Pamuğun İstanbul ‘a sevki tabiidir. Fakat İstanbul’da büyük bir depo mevcut değildir. Anadolu hattı sevk edemez. Bahusus, Mersin, Avrupa’ya daha yakındır. Esasen ticarete en salim yol denizdir.*” demiştir. Celal Bey, Mersin Liman inşaatına ne kadar önem verdiğini ve İş Bankası vasıtası ile pek

çok limanın inşaatını yaptığını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 2 Şubat 1925; TİŞBT, 2001:698; Özgen, 2007:86). 23 Haziran 1932’de, Yolcu Vapurlarının Tekeli için milletvekillerinden oluşan, Celal Bey’in de katıldığı bir komisyon oluşturulmuştur (Cumhuriyet, 24 Haziran 1932). Bundan dolayı bazı sektörlerde olduğu gibi, denizcilik sektörünü de Celal Bey, ekonomi bakanlığına beraberinde getirmiştir.

8 Kasım 1932’de, Ekonomi Bakanı Celal Bey, özel vapurları devletin satın alması yerine, vapur sahiplerinin şirketleşmesi, fakat ücretlendirmenin düzenli bir şekilde devlet tarafından belirlenmesi kararının Halk Fırkası Grubu’nda alınmasını sağlamıştır. Ayrıca vapur şirketlerinin 3 veya 6 ay içerisinde kurulmasını zorunlu tutan bir kanun hazırlatmıştır (Cumhuriyet, 9 Kasım 1932). Buna göre yeni alınacak gemilerde belirli şartlar ve vasıflar aranması da kararlaştırılmıştır. Ayrıca belirli bir nizamnameye bağlanması sağlanmıştır. Vapurcular Kanunu için vapur sahipleriyle görüşen Ekonomi Bakanı, vapurculuğu devlet tekeli yerine devlet denetimine alan bir kanun hazırlatmıştır (Cumhuriyet, 21 Kasım 1932).

22 Mart 1933’te Celal Bey, Ekonomi Bakanlığı bünyesinde bir Deniz ve Hava Genel Müdürlüğü kurulması için rapor hazırlamış ve Bakanlar Kurulu’na sunmuştur (Cumhuriyet, 23 Mart 1933). Ekonomi Bakanı, 3 Nisan’da sünger ihracatının geliştirilmesi için üretimin artırılması konusunda inceleme yapılmasını istemiş, İstanbul, İzmir, Mersin liman şirketlerinin katılımlarıyla bir sünger satış şirketi kurmak için faaliyete geçmiştir (Cumhuriyet, 19 Mayıs 1933). İzmir Rıhtım Şirketi’nin satın alınması, 28 Mayıs’ta Bakanlar Kurulu’nda kabul edilmiştir (BCA, BKKK (K), c.6, sn.792). Celal Bey’in teklifi üzerine, 29 Mayıs 1933’de, TBMM’de kabul edilen Vapurculuk Kanunu ile ilgili denizcilik işlerinin idaresi Ekonomi Bakanlığına bağlanmıştır. Buna göre denizcilik işleri, ekonomi bakanlığı bünyesinde kurulan Deniz ve Hava Müsteşarlığı tarafından idare edilmesi, İç Hatlar Müdürlüğü’nün ise Akay ismini alması kararı verilmiştir. 15 Haziran’da, Balıkçılık Tetkikat Dairesi’nde çalışacak memurların kadrosu oluşturulmuştur (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1933; Şahingiray, 1999:39-43; Özgen, 2007:87).

İzmir Rıhtım Şirketi’ndeki yolsuzlukları haber veren, 3’ü yabancı 5 kişiye 19 Haziran’da 4000 Lira ile 500 Lira arasında ödül verilmiştir. 22 Haziran’da İskenderiye vapur seferi iptal edilmek istenmiş, Celal Bey Londra’da iken verdiği bir emirle İskenderiye hattının devamını sağlamıştır. Zira bu hat, Mısır’la Türkiye arasında

önemli bir ticari hattır (Cumhuriyet, 24-25 Haziran 1933). Haziran ayı içerisinde posta vapurları devlet tekeline alınmış, 24 Temmuz 1933'te, gemilerde bulunması gereken niteliklere dair yönetmelik yürürlüğe konmuştur. Ekonomi Bakanı Celal Bey, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı programında süngerciliğe de yer vermiş, programa göre 100.000 Lira sermaye ile merkezi Bodrum'da olan bir sünger şirketi kurulması, İstanbul ve İzmir Liman Şirketleri'nin de süngercilikle ilgilenmesi kararı verilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Türkiye'de dünyanın en kaliteli süngerinin yetiştiği ortaya çıkmış fakat koparılamayan süngerlerin diğerlerini de mahvettiği sonucuna varılmıştır (Cumhuriyet, 9 Ocak 1934).

Ekonomi Bakanı Celal Bey, 13 Ocak 1934'de Ticaret ve Deniz Ticaret Okulları'nı gezmiş ve teorik derslerin yanında uygulamalı derslerinde yapılması gerektiğini vurgulamıştır (Cumhuriyet, 14 Ocak 1934). Şubat 1934'de, Ereğli Kömür Şirketi ile Deniz Yolları ve Akay Havuzlar İdaresi arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Kömür şirketi birden bire yüksek fiyat isteyip, kömürsüz bırakarak, Akay Şirketi'ni çalışamaz duruma düşürmüştü, sonuçta bu itilaf çözülmemiş dışarıdan kömür alınmak zorunda kalınmıştır. Ekonomi Bakanlığı bu konunun çözümü için epey çaba sarf etmiştir (Cumhuriyet, 25 Şubat 1934).

19 Mart'ta, Van Gölü İşletme Tüzüğü ve 4 Nisan 1934'de de Deniz Yolları Teşkilat Yönetmeliği yerine Ekonomi Bakanlığı tarafından hazırlanan yönetmelik yürürlüğe konmuştur (BCA, BKKK (K), c.6,sn.2117). 29 Ağustos'ta süngercilik TAŞ kurulmuştur. 10 Aralık'ta, Deniz Yolları İşletmesi Kooperatif Şirketi kurulmuştur. Ekonomi Bakanı Celal Bey, Şubat 1935'te, Haliç Tersaneleri'nde kendi ticaret gemilerimizin üretilmesi için çalışma başlatmış, bu amaçla Almanya'dan mühendis getirtmiştir (Cumhuriyet, 22 Şubat 1935). 12 Mart'ta deniz yollarının, dışarıdan 12 adet gemi alması ve burada gemi inşa etmesi için verilecek 10 milyon Lira ödenek için, hükümet onay vermiş ve TBMM'ye sunmuştur. Bu şekilde deniz yollarının filosu yavaş yavaş yenilenecek, tersanelerin ıslah edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Cumhuriyet, 13 Mart 1935; Arar, 1968:64,65; Özgen, 2007:88). Yeni alınacak ve burada yapılacak vapurlar için çıkarılan kanun, TBMM'ye geldiğinde bu kanuna muhalefet edenler olmuştur. Muhalefet daha çok satın alınacak gemiler üzerine yapılmış, Bayar da iddialara cevap vermiştir. Deniz Yolları Müdürü Saadettin Bey ve Akay Müdürü Cemil Bey, Ekonomi Bakanlığı tarafından, Türkiye'de bir gemi inşa tezgâhı kurulması hakkında incelemeler yapmaları için 1935'te Avrupa'ya

gönderilmiştir. Hasköy Fabrikası'nda yapılması düşünülen vapurların ilk çizimleri Herman Diling (Alman Şirketi) tarafından yapılmıştır (Cumhuriyet, 22 Haziran 1935).

1 Temmuz 1935'te ilk defa, Kabotaj Zaferi Bayramı büyük bir ilgi ile kutlanmıştır. Bayramı Atatürk ve Bayar birlikte kutlamıştır. 2 Temmuz'da da kutlamalar devam etmiş ve bir balo düzenlenmiştir. Atatürk'ün de katıldığı baloya Bayar, Kılıç Ali, Makbule Atadan ve Afet İnan katılmıştır (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1935). 9 Temmuz 1935'te, Atatürk ve Bayar, Moda Deniz Kulübü'nün açılışını yapmıştır. Bayar bu dönemde bir de deniz işçileri için bir kanun hazırlığına başlamıştır. 1935 yılında, Ekonomi Bakanlığı, Balıkçılık Enstitüsü'nü okul yapısından çıkararak bir araştırma enstitüsü haline getirmiştir. Buna göre, enstitü araştırma yapacak ve sonuçları bakanlığa bildirecek ve araştırmacılar buradaki uzmanların yanına asistan alınacaktır. Ekim 1935'te Bayar, TBMM'ye, Limanlar Kanunu'nda değişiklik teklifi yapmıştır (Şahingiray, 1999:79,80; Özgen, 2007:88). Aynı zamanda Gölcük'te yağ gemisi inşaatı devam etmiştir. Kasım 1935'te Ekonomi Bakanlığı tarafından Belçika ve İngiliz Firmalarına 12 vapur ısmarlanmıştır (Cumhuriyet, 7 Kasım 1935).

11 Kasım 1935'te, İnebolu Vapuru, İzmir Limanı'na girerken batmıştır. Vapur'daki 146 kişiden 114'ü kurtarılmış ve 9 kişi hayatını kaybetmiştir. 12 Kasım'da Bayar, Halk Partisi Grubu'nda, kazayı açıklayan bir konuşma yapmıştır. Kaza ve kazazedelerle ilgilenmiş, incelemeler yapmış, vapura binen yolcular ve vapura konan yük hakkında bilgi toplamıştır. Kazadan kurtulanların sayısı 130'u bulmuştur. Bakanlık tarafından kurtulanların yiyecekleri ve evlerine nakilleri sağlanmıştır. Bayar, vapurun batış sebebini incelemek üzere İzmir'e bir heyet göndermiş, bir açıklama yapmak için acele etmemiştir (Cumhuriyet, 13-14 Kasım 1935).14 Kasım'da bakanlık bir kazayla ilgili bir açıklama yayınlamıştır. Buna göre vapur, su alarak değil fazla yatarak batmıştır. Bunun sebebi olarak yüklerin yanlış istiflenmiş olması ihtimali üzerinde durulmuş, vapurun haddinden fazla yüklenmediği anlaşılmıştır. Yapılan mahkeme ve mürettebatın ifadeleri sonucunda vapur kaptanının hatalı olduğu ortaya çıkmıştır (Cumhuriyet, 16 Kasım 1935). Kasım 1935'te İstanbul Belediyesi, Eyüp-Eminönü otobüslerini işletmeye koyunca Haliç Vapurları'nın yolcusu kalmamıştır. Kendisine yük getireceği için belediye, Haliç Şirketi'nin işletmesini üzerine almak istememiştir. Başbakanlık ve Ekonomi Bakanlığı arasında bu konu ile ilgili görüşmeler yapılmış, 20 Kasım'da, Ekonomi Bakanlığının emriyle Haliç Vapurları, İstanbul Belediyesine bağlanmıştır. Akay Şirketi de maddi manevi yardım

yapmayı kabul etmiştir. 22 Kasım'da Haliç Şirketi tarihe karışmış ve şirketin vapurları belediyeye geçmiştir (Cumhuriyet, 18, 21, 23 Kasım 1935; Özgen, 2007:89).

İnebolu kazası bahane edilerek Ekonomi Bakanlığı'nın elindeki gemilerin arızalarından haberdar olmadığı, gemilerde telsiz bulunmadığı, olanların bozuk olduğu gibi haberler yapılmış, bakanlığa bağlı Vapurculuk Türk Anonim Şirketi, bu haberleri yalanlamış ve gemilerde son sistem telsiz bulunduğunu, gemilerin tamirlerinin zamanında yapıldığını gazetelere bildirmiştir. 23 Kasım'da araştırma komisyonu raporunu ekonomi bakanlığına göndermiştir. Rapora göre İnebolu Vapuru'na, cins ve ağırlık gözetilmeden mal yüklenmiştir. Kaza hakkında Fen Heyeti tarafından verilen rapor, kaptanların sorumlu olduğunu ortaya koymuştur. 3 Aralık'ta Bayar, İstanbul'a gelerek İstanbul Limanı'nın inşaatı ile ilgilenmiştir. İnşaatta bilhassa kömür depolarının planlı şekilde yerleştirilmesi, hızlı şekilde kömür yüklemesi yapılması ve liman araç ve gerecinin modernizasyonu amaçlanmıştır. Aynı gün Bayar, Şirket-i Hayriye'nin, Hasköy'deki tamir tersanesine giderek burasının vapur inşası yapacak şekle getirilmesi ile meşgul olmuştur (Cumhuriyet, 20,21,24,28,29 Kasım 1935; Cumhuriyet, 4 Aralık 1935).

Aralık 1935'te, deniz yollarının vapur ihtiyacı dolayısıyla İskenderiye Seferi, Ekonomi Bakanlığı tarafından ileride tekrar başlatılmak üzere kaldırılmıştır. Ekonomi Bakanlığı, kabotaj hatlarımızın verimli bir şekilde kullanılması için, bakanlık baş müşaviri Fonder Ponten'e bir rapor hazırlatmıştır (Cumhuriyet, 17 Aralık 1935). Haliç'teki, havuzların gemi inşa edebilecek tersaneler haline getirilmesi için Alman uzmanlara rapor hazırlatan Bayar, deniz yolları idaresi ve vapurculuk şirketleri arasında kabotaj hatlarının kullanımı için müzakereler düzenlemiş, İstanbul'daki, gemi havuz sıkışıklığı üzerinde durmuştur. Deniz Ticaret Okulu'ndan bazı öğrencilerin, Avrupa'ya gönderilmesine, Ekonomi Bakanlığı tarafından karar verilmiştir. Denizcilikle ilgili olanlar hakkında Emeklilik Kanunu çıkarılarak emeklilik maaşları ve ikramiyeleri konmuş, emekli sandığı kurulmuştur (Cumhuriyet, 27 Aralık 1935; Cumhuriyet, 2,14,19,22 Ocak 1936; Özgen, 2007:91).

Bu dönemde posta vapurları da Ekonomi Bakanlığı tarafından satın alınmıştır. Vapurculuk şirketine ait vapurların deniz yolları idaresine satışı hakkında sözleşme, 25 Ocak 1936'da imzalanmıştır. Böylece tüm kabotajı deniz yollarının işletmesi sağlanmıştır (Cumhuriyet, 24-26 Ocak 1936). Kabotaj devletleştirilmiştir. Ekonomi

Bakanlığı tarafından, Van Gölü'nde bir vapur işletmesi için kanun hazırlanarak meclise sunulmuştur. Bunun yanında bakanlık, Denizbank'ın kuruluşuna yönelik çalışmalara başlamıştır. Ekonomi Bakanlığı tarafından inşa edilen limanlardan, Trabzon Limanı inşaatına, Türkiye–İran arasında transit bir ticaret yolu oluşturmak amacıyla öncelik verilmiş arkasından sırasıyla Zonguldak ve Mersin Limanları'nın inşaatı planlanmıştır. 16 Nisan 1936'da, İstanbul ve İzmir Limanları, Ekonomi Bakanlığına devredilmiş, İstanbul Liman Şirketi toplantısına Bayar, başkanlık etmiştir. Ekonomi Bakanlığına geçen vapur hatlarında, bakanlık, taşıma fiyatlarını %25 ile %75 arasında indirmiştir. Bu indirimi kömür fiyatlarını düşürerek ve şirketin masraflarını kısarak yapmıştır (Cumhuriyet, 28 Ocak 1936; 8 , 21 Mart 1936 ; 4,26 Nisan 1936).

Ekonomi Bakanlığı, trol gibi deniz dibini kazıyarak yapılan sürütme ağlar ile yapılan balıkçılığı yasaklamış, ancak bazı bölgelerdeki yarlar (deniz içindeki uçurum) için izne bağlamıştır. Bakanlık, 1936 yılında, Deniz Ticaret Okulu'nun müfredatında değişiklik yaparak, deniz ticareti ve posta vapurculuğu için yetişmiş eleman hazırlanmasına çalışmıştır. Haziran 1936'da, Ekonomi Bakanlığı, 10 mil süratten yavaş olan vapurları çalıştırmama kararı almıştır. 28 Mayıs'ta, Balkan Antantı Ekonomik Konseyi, İstanbul'da toplanmıştır. Haziran ayında Balkan Antantı Ekonomik Konseyi Ekspert Komitesi, toplantısını bitirmiş ve Antant'a üye devletlerin aralarında liman hizmetlerinde kolaylık yapılmasına yönelik kararlar verilmiştir (Cumhuriyet, 9,28,29 Mayıs 1936; Cumhuriyet, 4, 6 Haziran 1936).

Haziran 1936'da, vapurlarda yeterli miktarda filika ve can simidi bulundurulması zorunluluğu getiren Ekonomi Bakanlığı, İstanbul Limanları'nı geliştirerek, Fındıklı–Tophane arasındaki rıhtıma büyük gemilerin yanaşabilmesini temin etmiş, buraya otomatik ve kuvvetli vinçler yerleştirmiştir. Temmuz 1936'da Bakanlık, Deniz Nizamnamesi hazırlayarak, gemilerde yeterli miktarda tahliye aracı bulunması zorunluluğunu koymuş ve bunların denetimini yapmıştır. Ayrıca Ekonomi Bakanlığı, Balıkçılık Enstitüsü'nü kaldırarak, Yüksek Deniz Ticaret Okulu'na devretmiş ve okulda reform yapmıştır. 7 Ağustos'ta Moda Kulübü'ne giden Bayar, deniz yarışmalarının düzenlenmesi ile uğraşmıştır. Bayar, düzenlediği Moda deniz yarışlarını, Atatürk ve İnönü ile birlikte izlemiştir. Atatürk, İnönü ve Bayar aynı günün akşamı Bayar'ın düzenlediği Moda Kulübü'nün Ege Vapuru'nda verdiği baloya, katılmıştır (Cumhuriyet, 7-8 Temmuz 1936; Cumhuriyet, 8 ,10, 11 Ağustos 1936).

Ekonomi Bakanı Bayar'ın, Türkiye'de gemi üretimi için yaptığı faaliyet çerçevesinde Ekim 1936'da, Karadeniz'deki yerel tezgâhlara 25 adet mavna inşa ettirilmiş, bakanlığın fabrika ve havuzlarında, Van Gölü için vapur inşa edilmesine, Şirket-i Hayriye'nin yeni vapurlarının da Hasköy tezgâhlarında yapılmasına başlanmış ve devam edilmiştir. Nakliyatında kolaylık sağlanması için, Van Gölü vapurunun parçalarının pervanesine kadar burada yapılması, bu parçaların Van Gölü'ndeki büyük atölye de birleştirilmesi kararı alınmıştır. İç işleri bakanlığına bağlı olan Van Gölü İşletme İdaresi 1936'da Ekonomi Bakanlığına geçmiştir. Hasköy'deki fabrikasında Şirket-i Hayriye, Türkiye'de yapılan ilk vapuru üretmeye başlamış, 75 ve 76 numaralı şehir hatları vapurlarının inşası ise devam etmiştir. Kazan ve makine hariç bütün parçaları, burada üretilmiştir (Cumhuriyet, 10 Ekim 1936:9, 24, 26 Kasım 1936).

Balık tüketiminin artırılması için İkinci Beş Yıllık Plan'da tedbirler alan Ekonomi Bakanı Bayar'ın düzenlediği Balıkçılık Kongresi, 1 Aralık 1936'da, Bayar tarafından açılmıştır. Kongreye, balıkçılık ve süngercilik uzmanları katılmıştır. Bayar, burada yaptığı konuşmasında süngercilikten bahsetmiş ve balık neslinin korunması için dinamitle balık avlanmasının kesinlikle engellenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Şahingiray, 1999:157-160; Özgen, 2007:93). 7 Aralık'ta, Balıkçılık Kongresi, çalışmalarını tamamlayıp kapanmıştır. Kapanış konuşmasını yapan Bayar, kongre üyeleri şerefine ziyafet vermiş, ziyafete, İngiliz Şirketler Birliği Başkanı M. Makenzi de katılmıştır. Balıkçılık Kongresinde alınan kararlara göre; denizcilik bankasının kurulması suretiyle balıkçılara kredi sağlanması ve sigorta yapılması, balıkçılar arasında çıkacak meselelerin çözülmesi, balıkhanede kurulacak inzibat meclislerinde halledilmesi ve bomba ile balık avlanmasının yasaklanması kararı alınmıştır (Cumhuriyet, 8, 10 Aralık 1936).

Deniz Yolları İdaresi, 1936 yılında önemli ölçüde bir kâr elde etmiştir. Zararda olan İstinye Dok Şirketi'nin hissedarlarının, şirketin hükümet tarafından satın alınması talebi üzerine, Ekonomi Bakanlığı, Müşavir Vonder Porten'i şirketin hesaplarını incelemekle görevlendirmiştir. İhracat mallarının sevkinde vapur sıkıntısı üzerine, Ekonomi Bakanlığına bağlı Türkofis ve Deniz Ticaret Müdürlüğü tarafından, Ocak 1937'de, Alman ve Yunan bandıralı 12 vapur kiralanmıştır. 17 Şubat 1937'de, Almanya'da Krupp Firması'nın tezgâhlarına ısmarlanan vapurların projeleri Perapalas Otelinde, Bayar ve Krupp Firması Başkanı Hegeman tarafından imzalanmıştır. Ekonomi bakanlığına bağlı, deniz yolları, Akay, fabrika ve havuzlar için emekli

sandığı kurulması hakkında kanun 3 Şubat 1937'de TBMM'ye verilmiştir (TBMMZC, DönemV, C.16, s.2,111,119,163,168,199,208). Bu arada kurulma çalışmaları devam eden Denizbank'ın, memleketteki bütün denizcilik işletmelerini kapsamı düşünülmüştür (Cumhuriyet, 7, 15 ocak 1937; Cumhuriyet, 4, 18 Şubat 1937; Cumhuriyet, 9, 18 Nisan 1937).

Ekonomi Bakanlığı, Deniz Ticaret Okulu'nda da reform yapmıştır. Denizbank Kanunu, 25 Mayıs 1937'de TBMM'ye verilmiştir. Bu kanuna göre; banka, Ekonomi Bakanlığı'na bağlı olacak, deniz, göl, nehir ve limanlar ile bunların kıyılarında deniz ticareti, sanayi ve inşaatı ile denizcilikle ilgili her türlü işi yapmak, şehir ve limanlar arasında otobüs seferleri düzenlemek, kredi açmak, turizm işlerinin deniz kısmı ile ilgilenmek devlet başkanına ait deniz araçlarını idare etmek ve işletmek gibi görevleri yapması kararlaştırılmıştır. Deniz yolları, Akay Fabrika ve Havuzların İşletmesi, kılavuzculuk, römorkörcülük, Van Gölü İşletmesi, Denizbank'a intikal edecektir. Bu kanun, Ekonomi Bakanlığının yetkilerini arttırmıştır. Muhtemelen, Ekonomi Bakanlığının o güne kadarki çalışmalarının başarılı görülmesi sonucu olarak yetkilerinin artırılması düşünülmüştür (Cumhuriyet, 26 Mayıs 1937; Özgen, 2007:94-95).

Ankara Vapuru'nun inşası, 26 Mayıs'ta Alman şirketi Atalas Levant Line tarafından tamamlanmıştır. 29 Mayıs'ta Ekonomi Bakanlığı, dışarıdan alınacak gemilerin yaşını 22'ye çıkarmıştır. Zira daha önce konulmuş olan 15 yaş sınırı, deniz ticaretimizdeki tonaj sınırını çok düşük tutmuştur. Diğer taraftan 15 yaş sınırının 22 ye çıkarılması gemileri daha yaşlı hale getireceğine zaten 40-50 yaşında olan gemilerin gençleştirilmesine imkân sağlamıştır. Van Gölü'nde, İstanbul'dan gönderilen parçalar halindeki vapurun kurulması için bir kızak inşa ettirilmiş, vapurun yapımına başlayan Ekonomi Bakanlığı, Van Gölü'ndeki Ringa Balıkları'ndan havyar üretimi için numune almış ve piyasada denenmesini sağlamıştır. Havyar piyasada beğenilmiştir (Cumhuriyet, 27, 30 Mayıs 1937). Bayar, deniz ürünlerinin tüketimini yaygınlaştırmayı düşünmüştür. 25 Temmuz'da, Bayar'ın himayesi ile Moda Deniz Kulübü tarafından düzenlenen deniz yarışlarını, Atatürk ve Bayar, Ertuğrul Yatı'ndan izlemiştir (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1937).

Yabancı vapurlarının da Haliç'te tamir edilmesine ve bakımının yapılmasına başlanmıştır. 14 Ağustos'ta, ilk denizaltının inşa edilmesine Haliç Tersanesi'nde

başlanmıştır. Krupp Fabrikası ile yapılan anlaşmaya göre, 4 denizaltı yapılmasına, ikisinin de Haliç'te inşa edilmesine karar verilmiştir. Van Gölü için yapılan Van isimli vapurun inşası bitirilmiş, vapur denize indirilmiştir. Vapur sökülerek monte edilmek üzere Van'a gönderilmiştir (Cumhuriyet, 15 Ağustos 1937). Tersanede ikinci bir vapur daha yapılacaktır. İlk ticari gemimiz Gölcük Tersanesi'nde yapılan yağ gemisi olmuştur (Cumhuriyet, 18 Eylül 1937).

Ekonomi Bakanlığı tarafından, İzmir Fuarı için deniz yollarından bir geminin otel olarak kullanılmak üzere İzmir'e gönderilmesine karar verilmiştir. Bakanlık, Ereğli ve Zonguldak Limanları'nı ıslah etmeye başlamıştır. Tophane'de, Güzel Sanatlar Akademisi'ne kadar olan arazi, Bakanlar Kurulu tarafından, Liman İşletme İdaresi'ne yani Ekonomi Bakanlığı'na verilmiştir. Buraya rıhtım yapılması kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 10 Eylül 1937; Özgen, 2007:96). Bütün bu çalışmalardan anlaşılacağı üzere Bayar'ın, Ekonomi Bakanlığı döneminde, denizcilik ve deniz ürünleri sahasında çok önemli yapısal değişimler gerçekleştirilmiş, üretim artırılmış, hatta Türkiye kendi gemi ve vapurlarını inşa etme imkânı elde etmiştir.

4.3.Celal Bayar'ın Madencilik Alanındaki Faaliyetleri ve Etibank'ın Kurulması

5 Ocak 1933'te, Âli İktisat Meclisi'nin (Ekonomi ile ilgili Danışma Kurulu) açılışını yapan Ekonomi Bakanı Celal Bayar konuşmasında, madenlerimizin daha iyi kullanılması gerektiğini vurgulamış, 14 Ocak'ta da madencilikte kullanılan patlayıcıların gümrük vergilerini kaldırmıştır (BCA, BKKK (K), c.6.sn.83). 15 Ocak'ta, madencilerden alınan vergi %1'e düşürülmüş ve Bakanlar Kurulu tarafından, patlayıcıların maliyetine satılmasına karar verilmiştir. Ekonomi Bakanlığı tarafından, Kars'taki altın madenlerinin işletilmesi için Amerika'dan uzman getirilmiştir. Madencilerin moralini yükseltmek için İş Bankası, Zonguldak'ta, maden ocaklarının bahçesine çocuk bahçesi kurmuştur. Ayrıca Zonguldak'ta, maden işçilerine moral desteği için bando kurulmuş ve çaldırılmıştır. 19 Kasım 1933'te, Ekonomi Bakanı Celal Bey, Başbakan İsmet İnönü ile beraber Zonguldak'a gitmiş ve kömür madenlerini gezmiştir (Cumhuriyet, 6, 16 Ocak 1933; Cumhuriyet, 20 Kasım 1933; Özgen, 2007:96).

İş Bankası, 1933'te Ergani Bakır Madeni'ni faaliyete geçirmiştir. 17 Şubat 1934'te, Isparta'da Keçiborlu kükürt madeni imtiyazı, İş Bankası ve Sümerbank'a

ihale edilmiştir. Mayıs 1934'te Keçiborlu Kükürt TAŞ kurulmuş, Nisan 1934'te, Petrol Araştırma İdaresi tarafından sondaj makineleri getirilmiştir. Zonguldak kömür madenlerinde aydınlatma elektrik ile yapılmaya başlanmış, yağ kandilleri kullanımı terk edilmiştir. Mayıs 1934'te, Ruslar'ın kalitesi düşük kömürü daha ucuza piyasaya sürerek bizim kömürümüze damping (Fiyat düşürümü) yapması üzerine, Ekonomi Bakanı Celal Bey, konu ile yakından ilgilenerek, tedbir alınmasını sağlamıştır. Ekim 1934'te, Amerikalı Uzman Prof. Granik'le Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki madenleri gezen Celal Bey, 13 Ekim 1934'te Midyat'ta petrol araması için yapılacak sondajların açılış törenini yapmıştır. Böylelikle Ekonomi Bakanlığı bünyesinde Petrol Arama ve İşletme İdaresi kurulmuş ve başına Amerika'da eğitim görmüş olan Cevat Eyüp Bey getirilmiştir (Cumhuriyet, 30 Eylül 1934 ; 11, 14 Ekim 1934; Özgen, 2007:97).

Zonguldak kömür havzasının üretimi her yıl önemli ölçüde artmıştır. Bu dönemde, Akay, Deniz Yolları, Demiryolları, İstanbul Elektrik, Şeker Fabrikaları, Gaz Şirketi, Çimento Fabrikaları, Şirket-i Hayriye ve Terkos ülke genelinde önemli miktarda kömür kullanan kurumlar olmuştur (Cumhuriyet, 16, 17 Ocak 1935).

Zonguldak'ta, maden işçileri için kurulmuş olan İşçi Birliği, burada işçilere para yardımı yapmış ve sağlık ihtiyaçları ile ilgilenmiştir. Bu o günün şartlarında bir işçi sigortasıdır. Kazaya uğrayan işçiler ve aileleri burada tedavi edilemezse özel hastaneye yollanmış ve bu sandık tarafından masrafları karşılanmıştır. İşçi Birliği, Milli Mücadele sırasında Ekonomi Bakanlığı tarafından kurulmuştur. Ülkede ikinci bir örneği yoktur. Ekonomi Bakanlığı tarafından idare edilmiştir (Cumhuriyet, 28 Nisan 1935).

Ekonomi Bakanı Bayar'ın, madencilik ve demir sanayi için Etibank'ı kurma kararı 21 Nisan'da basına yansımıştır. Haziran 1935'te Bayar, TBMM'ye, Etibank Kanununun teklifini yapmıştır (Şahingiray, 1999:60-62; Özgen, 2007:98). 14 Haziran'da Etibank'ın kuruluşu ve maden arama hakkındaki raporlar TBMM'de kabul edilmiş ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü kurulmuştur (Ulutan, Etibank..., 1987:25; Tural, 1987:178). 24 Ekim'de Ekonomi Bakanlığının gönderdiği esas sözleşme ile Türk Petrol AŞ. kurulmuştur. 9 Kasım 1935'te Bayar, valiliklere gönderdiği bir genelge ile maden kömürü fiyatlarında % 10-15 civarında indirim yaptırmış, ancak bu indirimin işçi ücretlerine yansıtılmayacağını aynı genelge ile ilgililere duyurmuştur.

Zira vapur ve tren gibi esas nakliyat araçlarıyla sanayide kullanılan makineler ve elektrik santralleri kömürle işlemektedir (Cumhuriyet, 10, 12 Kasım 1935).

18 Aralık 1935'te, bütün maden şirketlerinin devlet tarafından satın alınmasına başlanmıştır. İlk olarak Ereğli Şirketi'nin, Etibank tarafından satın alınması için karar alınmıştır. Bu hususta Ereğli Şirketi adına M. Boissier, Paris'ten gelmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Bankası İdare Heyeti Üyesi olan Boissier, Bayar tarafından kabul edilmiştir. 31 Aralık'ta, Ekonomi Bakanlığı tarafından hazırlanan, Ereğli kömür ocaklarında çalışan işçilerin sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasına dair bir tüzük yürürlüğe konmuştur. MTAE, Kütahya'da linyit madeni bulmuştur. 1936'da, Ereğli Kömür Ocakları İşçi Birliği için, işçilerden %2 aidat alınmıştır. Doğu seyahatine çıkan Ekonomi Bakanı Bayar, Maliye Vekili Fuad Ağralı ile beraber, Artvin'e gitmiş, Murgul bakır madeninin işletmeye açılması için faaliyete başlamıştır (Cumhuriyet, 19, 22 Aralık 1936).

Etibank tarafından Guleman'daki krom madenini işletmek üzere 350.000 Lira sermaye ile Şark Kromları TAŞ kurulmuştur. Ergani Bakır Şirketi hisseleri, Almanya'dan satın alınmış, tüm yönetim kurulu Türkler'den oluşturulmuştur. Şirketin altıda bir hissesi, İş Bankası'nın diğer kısmı Etibank'ın olmuştur. Ereğli kömür şirketinin satın alınması içinde bakanlık tarafından çalışma yürütülmüştür (Cumhuriyet, 5 Kasım 1936). Bayar, satın alınmadan önce yabancıların elinde bulunan ve Zonguldak maden ocaklarının, % 75 'ine sahip olan Ereğli kömür şirketinin, Etibank tarafından alınmasını sağlamıştır. 1936'da kömür üretimi 2,5 milyon tona ulaşmıştır (Cumhuriyet, 19 Şubat 1937; Özgen, 2007:99).

Ocak 1937'ye gelindiğinde MTAE, Artvin'de Kuarshan bakır madenini ve Ergani'deki Guleman krom madenini ortaya çıkarmış ve işletmeye devretmiş, Artvin'de Murgul bakır madeni, Keban kurşun-çinko madeni, Bulgardağ kurşun-çinko-gümüş, Hacıköy kurşun-çinko, Kütahya Günyük Antimuan madeni, Kastamonu Azdavay taşkömürü, Karafasıl taş kömürü, Mürefte'de petrol madenlerinin incelenmesine başlanmıştır. Ereğli şirketinin satın alınması ile ilgili kanun, 31 Mart 1937'de TBMM'de kabul edilmiş, Ereğli şirketinin kömür ocakları, 1 Mayıs'ta Etibank tarafından teslim alınmıştır (TBMMZC, Dönem V, C.16, s.261,264,265,268). Celal Bayar ilk ekonomi bakanlığı döneminde başladığı kömür havzasındaki millileştirmeyi bu dönemde de sürdürmüştür. Etibank'ın tesis ettiği Kuarshan bakır

madeni işletilmeye başlanmıştır. Van’da, Muradiye İlçesi’nde bulunan petrol üzerinde incelemelerde bulunmuş, adresinde olmadığı için önceden imtiyazını devralan Fransız şahsın imtiyazı feshedilmiştir. Ekonomi Bakanı Bayar’ın faaliyetleri sonucunda, bütün madenlerin üretiminde önemli artışlar olmuştur (Cumhuriyet, 17 Ocak, 1 Nisan , 2 Mayıs , 14 Haziran , 1, 7 Temmuz 1937).

4.4.Ekonomi Bakanı Celal Bayar Zamanında Kömür Sanayinin Kurulması

Kömür madeni çıkarılması yanında, kömürün çıkarıldıktan sonra işlenmesi de son derece stratejik ve önemli bir konu olmuştur. 4 Ocak 1934’te, Ekonomi Bakanı Bayar tarafından, İş Bankası Genel Müdür Vekili Muammer Bey, Ekonomi Bakanlığı Madenler Genel Müdürü Bekir Vehbi Bey, Türk İş Şirketi Müdürü Esat Bey’den oluşan bir heyet, İş Bankası teşebbüsü olarak bir sömük fabrikası kurulması için Avrupa’ya gönderilmiştir. Heyetin, Fransa, Belçika, Almanya ve İngiltere’de konu üzerine incelemeler yapması kararlaştırılmıştır. Bu şekilde sömük fabrikası kurularak memleketin kok kömürü ihtiyacının karşılanması ve döviz çıkışının engellenmesi amaçlanmıştır (BCA, BKKK (K), c.6.sn.1808; BCA, BKKK (K), c.6,sn.2092). Sömük incelemeleri yapan heyet, 18 Nisan’da Avrupa’dan dönmüştür. Zonguldak’ta kurulacak fırınlar heyetin raporuna göre hazırlanmış, bu şekilde yapılacak sömük üretiminden ton başına 9 litre benzin, 40 litrede yol katranı elde edilmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet,5 Ocak 1934; 19 Nisan 1934; Özgen, 2007:100).

Ağustos 1934’de, İstanbul, İzmit, Zonguldak, Gelibolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Ankara’nın suni antrasit ihtiyaçlarının sağlanması amacıyla 500.000 Lira sermaye ile Sömük fabrikasının kurulması için maden Kömürü Türk Anonim Şirketi’ne 25 yıl süreyle, Teşvik-i Sanayi Kanunu’na dayanılarak, Bakanlar Kurulu tarafından imtiyaz verilmiştir. 15 Ağustos 1934’te, Celal Bey ve İsmet İnönü, Zonguldak’ta İş Bankası ve Sümerbank’ın ortak teşebbüsü olarak inşa edilen suni antrasit fabrikasının temelini atmıştır. Başbakan İsmet İnönü burada şu konuşmayı yapmıştır:

“İş Bankası ile Sümerbank’ın ortak teşebbüsü olarak kurulan suni antrasit fabrikasının temelini atmış bulunuyoruz. Bununla hakiki kömür sanayine girmiş bulunacağız. Sanayide ve evlerde kullanmaya elverişli kömür tedarik etmek bu fabrikanın mahsulü olacak, fabrika aynı zamanda kimyevi mahsuller vermeye başlayacaktır... Dün ve bugün temel attığımız veya açtığımız müesseseler, yüz binden fazla ton sarf etmek için kömür havzasına yeniden müşteri olmuştur. Büyük Millet Meclisi’nin kanunlarını ve programlarını tahakkuk ettirmek ve milletin

umumi inkişafına bütün kuvvetiyle çalışmak için milli bankaların gösterdikleri gayreti sizin huzurunuz da ve sizinle beraber bütün memleketin karşısında takdir etmeyi vazife sayarım.

Her hadise bize memlekette sanayi programı herkesin sevdiği ve takip ettiği umumi ve milli ülkü olduğunu göstermektedir. Hiç bir program bu kadar umumi alaka ve heyecanla kabul edilmemiştir. Bu hal programın tahakkuk ettirilmesi için en kuvvetli unsurdur. İki seneden beri yeni sanayi için tasavvur ettiğimiz zaman saat gibi işlemiştir. İş bankası ve Sümerbank ve bütün bu hareketleri kudretli ve uğurlu eliyle idare eden İktisat Vekili Celal Bey, programın tatbiki için bize hangi müddetlerden bahsettilerse hepsini zamanında tahakkuk ettirmiştir. Şimdi temelini attığımız fabrikayı bir sene sonra açmış olacağımızı kendileri bize bildiriyorlar. Bilhassa yeni tesisatta zaman cetvelini tahakkuk ettirebilmek büyük bir kuvvettir, meselelerin iyi tetkik edildiğinde, tedbirlerin gayet iyi hazırlandığına kanaat verici bir delildir (Şakir, 1952:131; Özgen, 2007:100-101; Cumhuriyet, 16 Ağustos 1934).

18 Şubat 1935'te, ekonomi bakanlığı tarafından İstanbul ve İzmir valilerine birer genelge gönderilerek kok kömürü satış fiyatlarının denetim altına alınması sağlanmıştır. 28 Ekim 1935'te, Zonguldak Antrasit Fabrikaları faaliyete geçmiş, yabancı antrasitlerle aynı kalite yakalanmıştır. Zonguldak'ta İş Bankası tarafından kurulan antrasit fabrikası yabancı örneklerinden daha yüksek kalitede kok kömürü üretip daha ucuza satabilmiştir. Yabancı örneklerinin tonu, 45-50 Lira arasında iken, burada çıkarılan ürünün tonu 24,5 Liradan satılmıştır. Bir kg kok kömürünün işini 3 kg odun kömürünün görebildiği ve odun kömürünün tonunun 30 Lira olduğu düşünüldüğünde ne kadar büyük bir kar elde edildiği ortaya çıkmıştır. Fabrikadaki işlem kısaca şöyledir; Maden kömürü ısıtılarak içindeki katran, benzin, benzol, amonyak gibi maddelere ayrılarak kok elde edilmiştir. Bu işlemin en önemli tarafı, uçak benzininin de buradan elde edilmiş olmasıdır. Maliye ve Ekonomi Bakanlığı hammadde muamele vergilerini düşürmüştür (Cumhuriyet, 19 Şubat 1935; 29 Ekim 1935; 24 Kasım 1935).

Ekonomi Bakanı Bayar, İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'a talimat vererek, İstanbul'un kömür işinin derhal halledilmesini istemiştir. Yıllık kok ihtiyacı 80.000 ton civarındadır. Bunun 40.000 tonu gazzaneler tarafından karşılanmıştır. Sömikok fabrikasının da yıllık 54.000 ton üretmesi hedeflenmiştir. Fakat o sene fabrikalar yeni kurulduğu için dışarıdan bir miktar kok getirilmesi gerekmiştir (Cumhuriyet, 4 Aralık 1935). 10 Aralık 1935'de Zonguldak Antrasit Fabrikası, Bayar tarafından açılmıştır. Ekonomi Bakanı konuşmasında:

“Bu fabrikayı İş bankası yapmıştır. Ve hükümet İş bankasına bu işi vazife olarak vermiştir. İş bankası, büyük Atatürk ‘ün yüksek kudretinden ilham alarak daima dinamik hareketlerde bulunmak suretiyle kendi sahasında millete rehber olmuştur.” demiş ve Zonguldak Gazetesi ‘ne de beyanat vererek;

Havzanın bile ele alınması zaruridir... Bu defa Zonguldak'ı ziyaretimde Zonguldak kömürlerinden kok metalürjik yapılmasının mümkün olduğu hakkında salahiyyetar zevatın bana verdikleri teminat vardır. İleride yapacağımız demir sanayi için bunun ehemmiyeti büyüktür. Avrupa 'da yaptırdığımız tecrübeler bu defa Sömikok Fabrikasında tekrar ettirilecektir. Verilen teminat teyyüt ettiği takdirde havza kömürleri için yeni bir mazhariyet elde etmiş bulunuyoruz demektir.” açıklamasını yaptıktan sonra bir soru üzerine Bayar:

“Demir çelik fabrikaları Karabük'te kurulacaktır. Planları hazırlanıyor. İnşaat mühendisleriyle müzakereye başlayacağız. İlkbahar'da temelini atmak için gayret gösteriyoruz. Temel attıktan sonra bitirmek için iki buçuk sene gibi bir zamana ihtiyaç vardır. Elde mevcut demiri tamamen işletmek istemiyoruz. Fabrikaları kısmen hariçten ve kısmen dâhilden alınacak maden cevheriyle işleteceğiz. Hariçten getirilme imkânı olmadığı zamanlarda da dâhildekileri işleteceğiz” demiştir. Bayar, ayrıca kömür sanayi kurma çabasının asıl amacı olan, Karabük'te kurulacak demir ve çelik fabrikasının da müjdesini vermiştir. Zira “çeliğin üretilmesi için en önemli madde kok kömürüdür ki bu da memlekette üretilmeye başlanmıştır.” diyerek soruyu cevaplamıştır (Cumhuriyet, 5 Ocak 1937).

Ankara'da, 26 Mart 1937'de, Uluslararası Kömür Sergisi açılmıştır. Bütün Fransız firmaları Franko-Türkler tarafından temsil edilmeye başlanmıştır. Almanya ve Macaristan resmi surette katılmaya karar vermiş, ayrıca birçok İngiliz firmasını da temsil edeceklerini bildirmişlerdir. Ekonomi bakanlığının düzenlediği sergide kömür ile çalışan her türlü araç, ısıtma, yemek pişirme, soğutma, su ısıtma, çöp yakma, ölçü, ayar, terazi cihaz ve aletlerin, ateşe dayanıklı ürünlerin sergilenmesi düşünülmüştür. Kongrenin açılış gününe kadar 82 firmanın katılacağı netleşmiştir (Cumhuriyet, 20 Ocak 1937). 23 Nisan 1937'de Kömür Sergisi, İnönü ve Bayar tarafından açılmıştır. Açılış konuşmasında Başbakan İnönü:

“Memleketin kömür istihlakini artırmak ve kömür kullanan cihazları yaymak hükümetin takip ettiği başlıca politikadır. Bu politikayı tahakkuk ettirmek yolunda ciddi bir gayretle çalışan ve bu sergiyi açmak teşebbüsünde bulunup meydana getiren arkadaşım Celal Bayar 'a takdirlerimi ve tebriklerimi huzurunuzda arz etmek benim için bir vazifedir.” demiştir.

Maliye Bakanı Fuad Ağralı: *“Sergi, Celal Bayar'ın iyi görüş ve düşüncesinin muvaffak bir eseridir... Burada gördüklerim yurdun namzet olduğu mesut ikbalin kuvvetli bir garantisidir.”* demekte İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya;

“Sergi Celal Bayar'ın bilgili ve metotlu çalışmasının güzel ve muvaffak olmuş bir eseridir. Şimdiye kadar yapılan sergiler içerisinde bu sergi güzellik ve teknik tamamlılığı itibarıyla Türk milletinin yüksek ideale en ziyade yaklaşan ve yakışan milli bir eser olarak gösterilebilir.” derken;

Bayar ise *“ben sergi hakkında mütalaa beyanına kendimi salahiyyetar görmüyorum”* demiştir (Şakir, 1952:133; Özgen, 2007:102; Cumhuriyet, 24 Nisan 1937).

18 Mayıs 1937’de, Bayar, İstanbul Üniversitesi’nde M.Marcel Migeon’un kömürden çıkarılan gaz, benzin, mazot vs. maddelerin ve bunların gelecekteki savaşlardaki ordularda oynayacağı rol ve stratejik önemi hakkındaki konferansını dinlemiş, Migeon’la görüşerek, ekonomi bakanlığı çalışanlarının ve mühendislerinin Migeon’un bilgisinden faydalanmalarını temin etmiştir (Şakir, 1952:131; Cumhuriyet, 16 Ağustos 1934). Kömür sanayinin kurulması, Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir aşama olmuş, ileride çelik sanayinin kurulmasını sağlamıştır.

4.5.Tefecilikle Mücadele ve Bankacılığın Denetim Altına Alınması

Esas mesleği bankacılık olan Celal Bayar, bu sektöründe nasıl bir sıkıntı ve kuralsızlık içinde çalışılmakta olduğunu bildiğinden, Ekonomi Bakanlığı döneminde, gerekli düzenlemeleri yapmak için faaliyette bulunmuştur. Mart 1933’te Celal Bey, mevduatların korunması için Türkiye’de faaliyette bulunan yerli ve yabancı bankaların unvan ve kurulma tarihleri, Türkiye içinde ve dışındaki merkez ve şubelerini, tediye edilmiş ve edilecek sermayeleri ile muhtelif ihtiyat akçelerinin son bilançoyna nazaran miktarlarını (Yabancı bankalar, Türkiye’ye tahsis edecekleri sermaye miktarını) meşgul oldukları muameleleri bildirmesini zorunlu tutmuştur. Mevduat kabul edip etmeyeceklerine buna göre karar verilmiştir. Ayrıca bankaların kuruluşuna da belirli şartlar getirilmiştir. Buna göre kurulacak yabancı bankalar için nüfusu 250.000 den fazla yerlerde en az 1.000.000 Lira, 100.000 ve 50.000 nüfuslu yerler de en az 250.000 Lira ve 50.000 den az olan yerlerde en az 100.000 Lira sermaye olması şartı konmuştur. Bu şekilde sermaye koymadan, yabancı bir bankanın mevduat toplamalarının önlenmesi amaçlanmıştır (Özgen, 2007:103).

Getirilen düzenlemeler arasında, bankaların sürekli olarak belirli bir miktar parayı bulundurmaları şartı konmuştur ki, bankaların gerektiğinde müşterilerine ödeme yapabilmeleri ancak böyle sağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre; mevduatlar için bankaların bulundurmaya mecbur olduğu meblağ, vadesiz mevduatta %30, bir aydan bir yıla kadar vadeli mevduatta %20, bir yıllık veya daha fazla mevduatta %10 olarak belirlenmiştir. Bunlara ilaveten, bu oranları düşürülen paraların % 20’sinin devlet bankasına yatırılması zorunluluğu konmuş, toplanacak mevduata sınırlama getirilerek, bankaların kabul edebileceği mevduat miktarının ihtiyat akçelerinin beş katından fazla olamayacağı esası getirilmiştir (Cumhuriyet, 13 Mart 1933). Bu şekilde bankalar denetim altına alınmış ve mevduat korunmuştur. Ekonomi Bakanlığı

döneminde de, İş Bankası ile bağıını koparmayan Celal Bey, 26 Mart 1933'te toplanan İş Bankası Genel Kurul toplantısına katılmıştır (Cumhuriyet, 27 Mart 1933). Mayıs 1933'te, Fransız elçisinin verdiği bir ziyafete katılan Celal Bey, burada banker Baron dö Rocild'le görüşmüştür.

Haziran 1933'te Ekonomi Bakanı, TBMM'ye, ödünç para verme, Halk Bankası ve Halk sandıkları hakkında kanun teklifi vermiştir (TBMMZC, Dönem 4, c.16, s.91,92,96,98,99,101,102,103,104,105). Celal Bey, bu kanunla tefeciliği engelleyerek ve çerçeveleyerek, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerin dışında uygulanan, %38'lere varan faizi düşürmeyi ve ipotek yolu ile malların tefeciler tarafından ele geçirilmesini önlemeyi amaçlamıştır. 26 Ağustos 1933'te, İş Bankası'nın 9. kuruluş yıldönümü kutlanmıştır. Bankanın mevduatı, 44 milyon lirayı aşmış, sermayesi 5 milyon lira olmuştur. 26 Ağustos'ta, İş Bankası'nın yıl dönümü münasebetiyle Atatürk, bankadan bir heyeti, Yalova'da kabul etmiştir. Bu kabulde Atatürk:

“İş Bankası'nın dokuzuncu yıl dönümünü bütün mensuplarına tebrik ederim. İş Bankası mütevazı bir sermaye ile işe başlamıştı. Mütevazı olan maddi sermaye idi. Fakat manevi sermayesi çok büyüktü. Çünkü işin başında gayet kıymetli, haluk ve sebatlı Celal bey ve onun yanında birkaç kişiyi geçmeyen güzide arkadaşlar bulunuyordu. Bu maddi sermayenin yüzlerce misliyle işe başlamış ve hiç muvaffakiyet göstermeden batmış nice müesseseler tanırız. Demek ki bir müessesenin başına geçenlerin haluk, dürüst, imanlı, zatlar olmasına bağlıdır.

Banka memleketimizin iktisadiyatına çok nafi hizmetler ifa etmiştir. Bence bütün bu hizmetlerin fevkinde daha büyük olan bir hizmeti de bankacılığa gençleri yetiştirmiş olmasıdır. En çok bununla iftihar ederiz. Celal Bey'in İş Bankası'nı tesiste ve onun inkişafında gösterdiği muvaffakiyeti şimdi başında bulunduğu İktisat Vekâletinde de göstereceğine şüphem yoktur. Bankanın yıl dönümü münasebetiyle Celal Bey 'in adını anmayı bir borç bilirim. İş Bankası'na yeni ve daha parlak muvaffakiyetler dilerim. Bu duygularımı arkadaşlarınıza lütfen söyleyiniz.” demıştır (TİŞBT, 2001:70-71; Cumhuriyet, 27 Ağustos 1933).

Ekonomi Bakanı Celal Bey, 24 Ocak 1934'te tefeciler ile mücadele kampanyası başlatmış ilgili kanunun uygulanması için bütün valilere bir genelge yollamıştır. 18 Eylül 1934'e kadar tefecilerin bu konuda kanuna uygun nasıl çalışabileceklerinin belirlenmesi için devlete müracaat etmeleri ilan edilmiştir. İlan edilen süre içerisinde tefecilikle uğraşanlardan devlete müracaat edenlerin çok az olması bu işle uğraşanların az görünmesine ve meblağında az zannedilmesine sebep olmuştur. Fakat ekonomi bakanlığının araştırmaları sonucu, asıl bu gibi işlerle uğraşanların gizli çalışmayı tercih ettikleri, Ankara ve Bursa gibi yerlerde tefecilerin çalışmayı sürdürdükleri anlaşılmış, bu çalışmalar için örgüt kurulduğu ortaya

çıkılmıştır. Bunun üzerine bu işlerle uğraşanların cezalandırılması yoluna gidilmesi bu genelgede belirtilerek, halkı baskı altına almaya uğraşan tefeciler için soruşturma açılması istenmiştir (Cumhuriyet, 25 Ocak 1934; Özgen, 2007:105).

Celal Bey, TBMM'den tefecilikle ilgili iki kanun geçirmiştir.

1. Ödünç Para Verme İşleri Kanunu
2. Halk Bankası ve Halk Sandıkları Teşkilî Kanunu

Bu kanunların amacı, büyük kuruluşlarla temasa giremeyen küçük üreticiye acil ihtiyaçları için kredi sağlamaktır. Zira bu gruplar tefecilere gitmek mecburiyetinde kalmakta ve akabinde ağır baskıya uğramaktadır. İlk olarak faizlerin %12'yi aşmaması için sınır konmuştur. 400.000 Lira sermaye ile kurulan Esnaf Bankası, 16 Nisan 1934'te iflas etmiştir. Belediyeye bağlı olan banka ile ilgili olarak, ekonomi bakanlığı, soruşturma başlatmış ve sorumluları tespit etmiştir. Bu işe, Şirketler Komiseri Remzi Bey memur edilmiş, bu şekilde yolsuzluklar ortaya çıkarılmıştır (Cumhuriyet, 17,22,25 Nisan 1934).

Ekonomi Bakanlığı, yeni bir bankacılık kanunu hazırlayarak, 4 Şubat 1936'da TBMM'ye vermiştir. Bayar'ın hazırladığı Bankacılık Kanunu, 1 Haziran 1936'da, TBMM'de kabul edilmiştir (TBMMZC, DönemV, C.12, s.2,13). Bankacılık Kanununa göre, bundan sonra banka kurma izni, Ekonomi Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Bakanlar Kurulu kararı ile mümkün olması kararı alınmıştır (Şahingiray, 1999:81-84; Özgen, 2007:105; Cumhuriyet, 2 Haziran 1936).

4.6.Celal Bayar'ın Yumurta İhracatı Meselesi Hakkındaki Faaliyetleri

Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı döneminde yumurta ihracatı önemli meselelerden biri olmuştur. 4 Ekim 1932'de, Ticaret Ofisi'ni ziyaret eden Ekonomi Bakanı Celal Bey, yumurta ihracatçılarıyla görüşmüş ve yumurta ihracatçılarına, milli bankalarda kredi açılmasını temin etmiştir. Türkiye'nin yumurta ihracatı, 1932'de, % 122 artmıştır. 14 Temmuz 1933'te, yumurta ihracatı için bir nizamname projesi, ekonomi bakanlığına bağlı olarak Türkofis tarafından hazırlanmış ve proje, görüşleri alınmak üzere ilgililere gönderilmiştir. Nizamname ile yumurtalar, gramajına ve tazeliğine göre sınıflandırılmıştır. Gramajına göre sınıflandırmada; 45-49 gr orta, 50-55 gr iri, 56 gr'dan yukarısı ise ekstra kabul edilmiştir. Yumurtalar tazelik derecesine göre konserve ve taze olarak iki sınıfa ayrılmış, koruma yapılmış yumurtalar konserve

olarak kabul edilmiştir. Buna göre her sandıkta aynı çeşit yumurta bulunması, tazesinin ve konservesinin ayrı ayrı belirtilmesi ve bu şekilde ihraç edilmesi uygun görülmüştür. Böylece 1 Ekim 1934'te, Yumurta İhracatı Tüzüğü yürürlüğe girmiştir (Şakir, 1952:130 ; Özgen, 2007:106-107; Cumhuriyet , 4 Ekim 1932 ; 15 Temmuz 1934).

Kasım 1935'te Ekonomi Bakanlığı, önceden iki sınıfa ayırdığı yumurtaları, yeni nizamname ile üç sınıfa ayırmıştır. Buna göre yumurtalar, birinci sınıf, ikinci sınıf ve konserve olarak ayrılmıştır. Kireç kuyuları veya buzhanelerde muhafaza edilen yumurtaların konserve olarak sınıflandırılması kabul edilmiş, 10 Şubat 1936'da, Yumurta İhracatı Tüzüğü yürürlüğe konmuştur (BCA, BKKK (K), c.6, sn.3155). 12 Mart'ta tavukçuluğun geliştirilmesi için Ekonomi Bakanlığı tarafından uzmanlardan oluşan bir komisyon kurulmuş, Ekser Salih Zeki ve Tavukçuluk Enstitüsü Müdürü Kadri Beyler, bu hususta görevlendirilmiştir. Mart 1936'da bazı üreticiler, yeni yapılan yumurta tüzüğünün, yumurta ihracatını engelleyeceği iddiasında bulunmuşlardır. Esas muhalefet noktası yumurtalara konan tazelik sınırları olmuştur. Bu sınırların üreticiler tarafından tutturulamayacağı iddia edilmiştir. Yeni nizamnamede, tazelik sınırı yumurtanın hava boşluğuna göre belirlenmiştir. Buna göre; hava boşluğunun taze için 8 mm, buzhane için 9 mm, ikinci sınıf yumurta için 12 mm olması kararı alınmıştır. Tüzüğe muhalefet eden ihracatçılar, bu sınırların yükseltilmesini istemişlerdir (Cumhuriyet, 13, 17 Mart 1936).

24 Mart 1936'da ekonomi bakanlığı, Türkofis yetkilileri tarafından yumurta konusunda açıklama yapılmıştır. Açıklamaya göre; folluktan henüz alınan yumurtanın hava boşluğu payı, Türkiye'de hiç bir zaman 1,5 mm'yi geçmemiştir. Ankara gibi kurak yerlerde, yumurta üç hafta bekledikten sonra hava boşluğu 5 mm'ye çıkmıştır. Karadeniz kıyıları rutubetli olduğu için yumurtanın hava boşluğu ancak 1,5 ayda, 5 mm'ye çıkmıştır. Nerede toplanırsa toplansın yumurtanın ihraç iskelelerine varması bir ayı geçmiştir (Cumhuriyet, 25 Mart 1936; Özgen, 2007:107).

Türk Ofis, yumurta ihracatı üzerine bir açıklama daha yaparak, dünya piyasasında rekabet arttığı için kaliteli yumurta üreten memleketlerin yumurta satışlarını artırdığını, bizim yumurta satışlarımızın düştüğünü, bozuk yumurta diye damgalanan paketlerimizin gemiye yüklendikten sonra üzerindeki damgalar kazınıp taze diye satıldığı için yabancı piyasalarda itibarımızın kaybolduğu ve kötü haberler yapıldığını açıklamış, kaliteyi artırmamız gerektiğinden bahsedilmiştir. Kaliteyi

artırmak için kuralları uygulamakta kararlı olduğu vurgulanmış, eğer bozuk yumurta ihraç edilmeye devam edilirse yumurta ihracatımızın geleceğinin mahvolacağı anlatılmıştır. Tam taze yumurta 5mm, taze 5-8 mm, ikinci çeşit yumurta 8-12, konserve 9 mm olması nizamnameye göre kararlaştırılmıştır. İstanbul'daki, yumurta ihracatçılarının bir kısmı yumurta ihracatımızın % 80'ni 8-10 mm yumurtaların oluşturduğunu iddia etmiştir (Cumhuriyet, 25 Mart 1936).

İhracatçıların bu iddiaları üzerine Tavukçuluk Enstitüsü, ülke genelinde her cins tavuk ve yumurtaları üzerinde araştırma yapmış ve araştırma sonucunda bu iddianın doğru olmadığını tespit etmiştir. Buna göre, yumurtanın ilk 3-4 saatte hava boşluğu payı, 1,5 mm'yi geçmemektedir. Ankara'da yılın çeşitli aylarında rutubetli ve sıcak hava şartlarında yumurtladıktan üç dört hafta sonra yumurtanın hava boşluğunun 5 mm'yi geçmediği görülmüştür ki, Türkiye'nin esas yumurta kaynağı olan Karadeniz Bölgesi rutubetli olduğu için 5 mm'yi aşması için en az bir aydan fazla zaman gerekmektedir. Buna göre ürünün hemen toplanarak iskelelere ulaştırılması gerekmektedir.

Bu şekilde ihraç edilen yumurtaların, %80'ninin 8-10 mm hava boşluğu payında olmadığı ortaya çıkmıştır. Yapılan açıklamaya göre; Hava boşluğu 8 mm geçen yumurtaların birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Buzhaneye de yumurtaların taze iken konması halinde, hava boşlukları 9 mm'yi geçmeyecektir. Ayrıca ihracatçılara ayrı değil ortak çalışmaları ve aralarında bir yumurta ihracatı şirketi kurarak çalışmaları tavsiye edilmiştir. Aralık 1936'da Ekonomi Bakanlığı, Yumurtacılar Kongresi düzenlenmesi için çalışmalar başlatmıştır (Cumhuriyet, 24 Aralık 1936; Özgen, 2007:108).

4.7.Celal Bayar'ın Sigorta Şirketlerinin Suni iflasına Karşı Aldığı Tedbirler

1936 Nisan'ında, Föniks dö Viyen Sigorta Şirketi, bütçe açığı sebebiyle faaliyetlerini durdurduğunu ekonomi bakanlığına bildirmiştir. Bakanlık, şirketteki bu yolsuzluğu araştırmak için inceleme başlatmıştır. Bunun üzerine tasfiye edilen Föniks dö Viyen Sigorta Şirketi ile bağlantısı olan Milli Sigorta Şirketi de, ekonomi bakanlığı denetimine alındıktan sonra, şirketin faaliyetleri durdurulmuştur. Ekonomi bakanlığı müfettişleri, Türkiye Milli Sigorta Şirketi'nde de açık tespit etmişlerdir. 1917'de,

Avusturya sermayesi ile kurulan şirkete, ancak Milli Reasürans², 1929'da kurulduktan sonra üye olanlar paralarının %50'sini alabilecek Milli Reasürans kurulmadan önce bu şirkette sigorta yaptıranlar ise paralarını ancak şirket hissesinden paylarına düşen kadarını alabileceklerdir (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1936; Özgen, 2007:108).

Ekonomi Bakanlığı tarafından 6 Mayıs 1936'da tüm sigorta şirketlerinin denetimine başlanmış, yapılan inceleme sonucunda Foniks'te 4000, Milli Sigorta'da 5000 hayat sigortası poliçesi olduğu anlaşılmıştır. Föniks'in hayat sigortalarını tasfiye etmesi ve diğer sigortalarını başka şirkete devretmesi Ekonomi Bakanlığı tarafından istenmiştir. Bakanlık, mağduriyetleri engellemek için hızlı uygulamalar yapmıştır. Ekonomi Bakanlığının sayesinde hayat sigortası sahipleri paralarının; Foniks'ten %90'nını, Milli Sigortadan da, % 60'nı almaları sağlanmıştır. Milli Reasürans'ın kurulduğu 1929 yılından öncekilerin ne alacağı belirsiz kalmıştır. Foniks ve Milli Sigorta Şirketleri'nin tasfiyesine başlanmıştır. 1917'de kurulan Milli Sigorta Şirketi, ittihat ve Terakki ile yakın temas da bulunarak hareket etmiş Emniyet Sandığı sigortaları dahi Türkiye Milli Sigorta Şirketi'ne verilmiş, şirket mali sıkışma olunca parasını Viyana'ya kaçırmıştır (Cumhuriyet, 8, 12, 13, 14, Mayıs 1936).

Foniks'in yangın sigortalarının federal sigortaya devredilmesini sağlayan ekonomi bakanlığı, sigorta şirketlerinin müdürleri dâhil pek çok çalışanını Türkofis tarafından sınava tabi tutmuş, Bakanlık tarafından yaptırılan sigorta şirketleri incelemeleri sonucunda bu şirketlerin kasten iflas ettirildiği sonucuna varmış ve bu isimleri adliyeye sevk etmiştir (Cumhuriyet, 18 Ekim 1936; Özgen, 2007:109).

21 Ekim 1936'da Ekonomi Bakanı Bayar, Föniks dö Viyen ve Milli Sigorta Şirketleri hakkında açıklamalarda bulunmuş, her iki şirkette de sigortalı bulunanların tasfiye yolu ile zarardan korunmasının imkânı olmadığını, sigortalıların güvenilebilecekleri paranın Milli Reasürans'ın kurulması ile buraya yatırılmış olan %50 prim ihtiyat akçeleri kadar olduğunu, poliçelerin başka şirketlere intikal ettirilmesi ile bu zararların engelleneceğini, batan şirketler hakkında adli işlemler yapıldığını, şirketlerin bakanlığa vermek zorunda oldukları teminat karşılığındaki gayrimenkullerin değerinin düşmesinden dolayı aradaki farkı şirketlere tamamlattıklarını, bu farkı ödemeyenlerin hakkında adli işlem yapıldığını verilen süre

² Milli Reasürans; Türk sigorta şirketlerinin düzenledikleri poliçelerinin belli bir kısmını, yasa gereği zorunlu olarak devretmiş olduğu bir reasürans şirkettir.

zarfında eksikliklerini tamamlamayan şirketlerin gazetelerde ifşa edileceklerini ve yeni bir sigortacılık kanunu hazırlanmakta olduğunu söylemiştir (Cumhuriyet, 22 Ekim 1936).

Sigortadan zarar görenler için, Milli Reasürans'ta büro kurulmuş ve hayat sigortalarının Anadolu İttihat-ı Milli, İstanbul Umum, Ünyon, Foniks İspanyol, Danüp ve Bozkurt Şirketleri'nden birine, eski esaslarıyla devretmeleri imkânı oluşturulmuştur. Ekonomi bakanlığının müdahalesi sayesinde sigorta mağduriyetleri engellenmiştir. Ancak bu hadiseler kökü dışarıda olan şirketlere karşı kanunların yetersiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Zira Türkiye'de şube açmış olan yabancı bir şirket, parasını yurt dışına kaçırmıştır. Bunu engellemek için Bayar, Sigortacılık Kanunu'nu hazırlamaya girişmiştir (Cumhuriyet, 23 Ekim 1936).

Bu sigortacılık operasyonunda, Milli Reasürans Genel Müdürü Refi Bayar çok çalışmış ve başarılı olmuştur. 24 Ekim 1934'de Refi Bayar, bir açıklamada bulunarak, yeni uygulamanın nasıl yapılacağını şöyle ifade etmiştir: “*Sigorta şirketlerinin tasfiye işlemleri devam etmektedir. Biz şirketleri değil daima sigortalıları kurtarmak istiyoruz*”. Sigorta şirketine mağdur olmak çok tehlikelidir. Zira sigorta çok uzun yıllar devam eden bir yatırım olduğu için müşteri tarafından takibi zordur. Ekonomi Bakanı Bayar, Ağustos 1936'da, sigortacılarla bir toplantı yaparak, Sigortacılık Kanunu'nu hazırlamaya başlamıştır. 20 Mart 1937'de ekonomi bakanlığı, sigorta şirketlerini sürekli olarak denetleyecek bir komisyon kurmuştur (Cumhuriyet, 21 Mart 1937; Özgen, 2007:110).

4.8.Celal Bayar'ın Ziraat İle İlgili Çalışmaları

Bu dönemin ekonomi politikalarından biri de tarıma dayalı sanayi kurulması olmuştur. Bundan dolayı Ekonomi Bakanı Celal Bey, zirai faaliyetlerle de ilgilenmiştir. 22 Ocak 1933'te zeytin üreticileriyle görüşerek üretim standardı için uzmanlar getirilmesine ve bir zeytinyağı fabrikası kurulmasına karar vermiş, açıklamasında, suni ipek için de çalışmanın gerekliliğinden bahsetmiştir (Cumhuriyet, 23 Ocak 1933; Özgen, 2007:110). Mart 1933'te, ihraç edilen pamuk ve diğer bitkisel maddelerin temizlenmesi için, Paris'teki P.Mallet Fabrikası'ndan Vakum Fumigasyon makinası ısmarlanmıştır. 13 Mayıs 1933'te Uyuşturucu Maddeler Tekeli'nin kurulması için kanun tasarısı Bakanlar Kurulunda kabul edilmiştir. 26 Mayıs 1933'te Celal Bey, Kooperatifçilik Cemiyeti'nin fahri başkanı olmuş, 15 Aralık 1933'te Türk Kooperatifi Genel Kurulu, Celal Bey başkanlığında toplanmıştır. Celal Bey'i, fahri

başkan seçen kongre, Ocak 1934'te, Ekonomi Profesörü Yusuf Kemal Tengirşenk'i cemiyet başkanlığına getirmiştir (Cumhuriyet, 27 Mayıs 1933; 16 Aralık 1933; 6 Ocak 1934).

19 Ocak 1934'te, üzüm satışı amacıyla bir kurum oluşturmak için Ziraat Bankası Genel Müdürü Kemal Zaim ve Osmanzade Hamdi Beylerle, İzmir'e giden Ekonomi Bakanı Celal Bey, kooperatifçiliği geliştirerek piyasaya fazla ürün arzını engellemeyi amaçlamıştır. 15 Nisan 1934'te Celal Bey, Tütün Kongresi düzenlemiştir. Kongre'de başkan seçilen Celal Bey'in burada yaptığı açılış konuşması aynı zamanda Ankara ve İstanbul radyoları tarafından yayınlanmıştır. 17 Nisan'da Tütün Kongresi çalışmalarını tamamlamıştır. Kongre kararlarına göre; tüm tütün alış ve satışları "denk" halinde yapılacak, çiftçi ürününü denk yaparken, kısıntı, gözleme, yanık, yeşil, çürük, hastalıklı, basık, ezik olanları ayrı denklere koyacak, alış ve satış kontrat esasları ile yapılacak, itilafı durumlarda mahalli ticaret odası, eğer o yoksa belediyenin hakemliği ile karar verilmesi esas alınacaktır. 21 Ağustos 1934'te, İzmir Tütsü ile Temizlenmiş Fumigo İncir TAŞ kurulmuştur (Şakir, 1952:131; Özgen, 2007:111; Cumhuriyet, 6, 20 Ocak 1934; 10 Şubat 1934; 16, 18 Nisan 1934).

Ekonomi Bakanı Celal Bey, belli bir kısım tüccarın birleşerek fiyatları üretici aleyhine düşürmesi üzerine kooperatifçiliğe ağırlık vermiştir. 5 Ocak 1935'te, Akhisar Bağcılar Kooperatifi kurulmuştur. 29 Mart'ta, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yıllık Kongresi, Halkevinde, Fahri Başkan Celal Bey başkanlığında toplanmış, kongrede o güne kadar yapılan yayınlardan farklı olarak ilmi yayın yapılmasına karar verilmiştir.

Bayar, üzümün piyasaya arzını kontrol altında tutmak ve fiyat kırılmasını engellemek amacıyla bir kuruluş oluşturulması için çalışma başlatmıştır. Eylül 1935'te, Ekonomi Bakanı Bayar'ın aldığı tedbirlerle üzüm fiyatlarındaki düşüş durdurulmuş ve fiyatlar yükseltilmiştir. Bu müdahale İş ve Ziraat Bankaları aracılığıyla yapılmıştır. Bayar, İzmir'de ihracatçıların üzümlerin fiyatlarını kırmasına karşı sıkı tedbirler almıştır. Fiyat kıranların isim listesi ekonomi bakanlığının ve İzmir Valiliği'nin yürüttüğü inceleme ile ortaya çıkarılmış, bu şahısların bu faaliyetlerine devam etmeleri halinde isimlerinin ifşa edileceği gazetelerle bildirilmiştir (Cumhuriyet, 6, 8, 12 Eylül 1935).

Ekonomi Bakanı Celal Bey, 9 Ekim 1935'te, Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun, TBMM'de kabul edilmesini sağlamıştır (TBMMZC, Dönem V, C.5,

s.47,63). 10 Ekim’de, Fındık Kongresi düzenlemiş, Kongreyi açan Bayar, fındık işine önem vermiştir. 12 Ekim’de sona eren fındık kongresinde, fındık satış kooperatifi kurulması ve fındıkta standardizasyon yapılması kararları alınmıştır (Cumhuriyet, 10, 11, 13 Ekim 1935). Ekim 1935’te ekonomi bakanı, Tarım Kooperatifleri ve Zirai Satış Kooperatifleri kurulması için TBMM’ye kanun teklifi yapmıştır (Şahingiray, 1999:67-79; Özgen, 2007:112). Haziran 1936’da, Şam’da düzenlenen sergide tarım ürünlerimiz de sergilenmiştir. Temmuz 1936’da ekonomi bakanlığının çabasıyla bir kararname hazırlanarak üzümlerimizin işlenmeden yurt dışına çıkışı yasaklanmıştır. Bu yasağın amacı; Türk üzümleriyle yabancıların üzümlerinin karıştırılarak yeni tip yapılmasına mani olmak ve rekabetten korunmaktır. Bayar, 10 Mart 1937’de, Üzüm Kongresi düzenlemiştir. Açılışı Bayar’ın başkanlığında yapılan kongre, 13 Mart 1937’de kapanmış, İzmir’den başlanarak üzüm ve meyve için soğuk hava depoları inşa edilmesine başlanmış, bunun için ihale düzenlenmiş ve gazeteye ilan verilmiştir (Cumhuriyet, 11, 14 Mart 1937; 5 Nisan 1937).

Haziran 1937’de TBMM’ye, Ziraat Bankası Kanunu teklif eden Bayar, kanunun gerekçesini şu şekilde açıklamıştır:

“Bu layiha; elde bulunan kredi kaynak ve imkânlarından Türkiye ekonomisine yararlı üretimde bulunan ve memleketimizin belkemiği olan hakiki çiftçiyi faydalandırmak ülküsünü taşımaktadır. Bu günkü dar kredi membalarımızı, ziraatla, zirai üretim ile fiili hiçbir alakası kalmamış bulunanlara, sadece toprak sahibi olmaktan başka bir sosyal rolü olmayanlara kaptırmamak kararındayız.” (Şahingiray, 1999:98-99).

Temmuz 1937’de Ekonomi Bakanlığı, meyveleri üreticiden alarak tek elden ihraç edilmesi için İş Bankası ve Ziraat Bankası’nın katkılarıyla bir şirket kurmuştur. Bakanlık, ürünleri kurutma ve ambalaj için fabrika kurulması amacıyla çalışma başlatmıştır. Fındık Kooperatifi ve Iğdır’da pamuk satış kooperatifi kurulmuştur (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1937).

Ekonomi bakanlığı, ihracat maddeleri kontrolü için memur yetiştirmek üzere kurs düzenlemiş; kurs ’ta, üzüm, palamut, yumurta üzerine ders vermiştir. Dersleri, bakanlık standardizasyon uzmanı Doktor Bade ve baş kontrolör Hakkı Nezihi Bey gibi uzmanlar ve meslekten gelenler idare etmiştir. Ayrıca bakanlık, üzüm için bir tüzük hazırlamıştır. Tüzüğe göre; çuvallar 110 kg’yi aşmayacak, üzüm işlenecek yerler temiz olacak, taşlı topraklı satış yasak olacak, üzümlerin içinde yabancı madde bulunmayacak bu tür işletmeler, bakanlık izni ile açılacak, ürünlere ayakla basılmayacaktır. İhraç edilecek çekirdeksiz üzüm, standart tipler, hususi tipler ile

toptan ve kalburaltı olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Ekonomi Bakanlığı tarafından standardizasyon için yapılan denetim sonucunda ihraç edilen üzüm, palamut, peynir, fındık gibi ürünlerin içerisine yabancı madde karıştırılması önlenmiştir (Cumhuriyet, 12, 20 Eylül 1937).

4.9.Celal Bayar'ın İplik Piyasasındaki Suni Kriz İle Mücadelesi

İplik, tekstil sanayinin en önemli ihtiyacıdır. İplik meselesi ekonomi bakanlığı sırasında Celal Bayar'ı uğraştıran önemli sorunlar arasında yer almıştır. Haziran 1936'da Ekonomi Bakanlığı, kalitelerine göre yerli pamuğu tasnif ederek Adana, İzmir, İstanbul fabrikalarında farklı kalınlıkta iplik üretilmesini ve kalınlık ayarlamaları ile iş bölümü yapılmasını sağlayarak üretimi artırmış, pamuk ipliği fiyatlarını düşürmeyi başarmıştır. Bunların yanında bakanlık, ipekli kumaşların tiplere ayrılarak damgalanmalarını sağlamış, kalite standardını yerleştirmiştir (Cumhuriyet, 26 Haziran 1936; Özgen, 2007:113).

Fakat bu tedbirlere rağmen piyasada stokçuluk yaparak fiyatları yükseltmeye çalışanlar olmuştur. Piyasada yolsuzluk yapılarak, iplik fiyatlarının yükseltilmesi üzerine, Temmuz 1936'da Ekonomi Bakanlığı, fiyatı yükseltile iplik türlerinin daha fazla üretilerek piyasaya arzı için emir vermiş ve ihtikâr yapanların takibe alınmasını temin etmiştir (Cumhuriyet, 31 Temmuz 1936).

Ağustos 1936'da Ekonomi Bakanlığı, iplik üreticilerini çağırarak, iplik üzerinden ihtikârın engellenmesi için alınacak tedbirler ve iplik fiyatları üzerinde mutabakata varmıştır. Bakanlığın belirttiği fiyatların düşük olmadığı, fabrikalara kar payı bırakıldığı ortaya konmuştur. Ayrıca bakanlık, ipekli kumaşların kalitelerini sınıflandırmış, kumaşın üzerine suni ipek, saf ipek karışık olarak içindeki malzemenin etikette belirtilmesinin zorunluluğunu getirmiş ve pamuklu kumaşlarında standardizasyonu için Ticaret Odası'na bir tezkere yazarak bu kumaşların kalite sınıflandırılmasının yapılmasını istemiştir. Kasım 1936'da, ekonomi bakanlığı tarafından çıkarılan Standardizasyon Kararnamesi ile ipekli kumaşların kalitesi artırılmış, bu şekilde ucuza mâl etmek yerine fiyat farkları olan farklı türde kumaşların dokunması ve üzerlerinde belirtilmesi sağlanmıştır. Fakat iplik üzerinde oynanan oyun durmamış piyasadaki iplik satıcıları, suni iplik krizi çıkarmaya devam ederek, iplik fiyatlarını yükseltmişlerdir (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1936; 2 Kasım 1936; Özgen, 2007:113-114).

Bu durumdan daha çok küçük dokuma tezgâhları etkilenmiştir. Bu tezgâhlar, suni iplik darlığından iş yapamaz duruma gelmişlerdir. Bunun üzerine ekonomi bakanlığı, bulunmayan numaralardaki ince ipliklerin gümrük fiyatlarını indirerek ithalini sağlamış, pamuk ipliğinin ithalatı ve uyuşturucu madde tekeline bağlanmıştır. Ekonomi bakanlığına bağlı uyuşturucu madde tekelinin, gerçekten ihtiyacı olanlara iplik temin etmesi ile yapılan bu müdahale suni olan iplik krizini gerçekte olmadığını ortaya çıkarmış ve kriz bitmiştir (Cumhuriyet, 6,19 Kasım 1936; 3 Aralık 1936). İstanbul'daki Yedikule Fabrikası, 12 numara iplik imalatını, Ocak 1937'de durdurmuştur. 12 Ocak 1937'de Ekonomi Bakanlığının, Afyon Tekeli Müdürü Hamza Osman Bey, yaptığı bir açıklama ile her tür ipliğin ithal edilerek ihtiyacın karşılanacağını söylemiş, ihtiyacı olanların derhal müracaat etmelerini bildirmiştir. Zira siparişlerin gelmesi vakit almıştır. Bu konuyu yakından takip eden ekonomi bakanlığı, üretimi artırmak ve bir kısmını ithal etmek suretiyle iplik krizini engellemiştir (Cumhuriyet, 9, 13 Ocak 1937; 23 Mart 1937).

Nisan 1937'de Ekonomi Bakanı Bayar, iplik sıkıntısını araştırmak için Hüsnü Yaman Bey başkanlığında bir heyet kurarak, İstanbul'a göndermiştir. Yapılan incelemelerde Yazmacılar ve Dokumacılar Kooperatifi'nin iplikleri Yedikule Fabrikası'ndan aldığı ve piyasaya verdiği, fakat bazı şahısların, ipliği toplayarak ve el değiştirerek fiyat yükselttiği öğrenilmiştir. Bunun üzerine ekonomi bakanlığının girişimi ile kooperatifin idare heyeti toplanarak, bu tür alım satım yapanlara iplik verilmemesine dair karar alınmıştır. Yapılan araştırma sonucunda ekonomi bakanlığı, piyasadaki ipliği toplayanların isim listesini oluşturmuştur. Bu şekilde İstanbul'da, suni kriz yapılması önlenmiştir. Lakin iplik üzerinde oynanan oyun devam etmiştir (Cumhuriyet, 25 Nisan 1937; Özgen, 2007:114). Mayıs 1937'de, bu sefer İzmir'de iplik krizi çıkmıştır. Ekonomi bakanlığı üretimi artırmak ve bazı iplikleri ithal etmek yolu ile mücadelesine devam etmiştir (Cumhuriyet, 10 Mayıs 1937).

Haziran 1937'de, iplik üzerinde yapılan yolsuzluğu engellemek için ekonomi bakanlığı, aldığı karar ile fiyatları belirlemiş, bu fiyatların iplik fabrikalarının bulunduğu şehirlerde, toptancılar tarafından % 1 fazlasına, diğer şehirlerde, %3 fazlasına satabilmeleri kuralını koymuştur. Fabrika satış mağazalarının diğer şehirlerde, %2 fark fazlalık koymasına ve nakliye ücretlerinin fiyatlara yansıtılmasına izin vermiştir. Bunlara ilaveten bakanlık, fabrika ve tüccarlarının fiyatlarını, 15 gün önceden yerel ticaret bürolarına onaylatarak ilan etmeleri zorunluluğunu koymuş,

fabrika ve tüccarların depolarında iplik bulunduğu halde müracaat eden müşterilere satış yapmamaları, stokçuluk yapmaları halinde, kanun gereği cezalandırılmaları esası getirilmiştir (Cumhuriyet, 15 Haziran 1937).

4.10.Celal Bayar'ın Karabük Demir Çelik Fabrikasının Kurulması İle İlgili Faaliyetleri

Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığı döneminde kurulan en önemli sanayi dallarından biri demir ve çelik sanayidir. Fakat çelik sanayinin kurulabilmesi için kok kömürü sanayisinin kurulması gerekmiştir. 4 Ocak 1934'de, Ekonomi Bakanı Bayar tarafından, sömük fabrikası kurularak memleketin kok kömürü ihtiyacının karşılanması için Avrupa'ya bir heyet gönderilmesi ile çelik sanayine giden ilk adım atılmıştır (Cumhuriyet, 5 Ocak 1934). Kasım 1935'te ekonomi bakanı, H.A.Brassert Firması ile temasa geçmiş, demir çelik fabrikası kurulması için teklif almış ve yazışmalara başlamıştır. 22 Kasım'da, teklifi başbakanlığa bildirmiştir. İnşa edilen bir fabrikanın filmi, Başbakan İnönü ile Ankara'daki tüm bakanlar tarafından izlenmiş ve İngiliz Grubu'nun demir-çelik sanayi teklifi değerlendirilmiştir (Cumhuriyet,23 Kasım 1935; Özgen, 2007:115-116). 10 Aralık 1935'te Zonguldak Antrasit Fabrikası, Bayar tarafından açılmış, Ekonomi Bakanı Zonguldak Gazetesi'ne beyanat vererek;

Havzanın bir ele alınması zaruridir... Bu defa Zonguldak'ı ziyaretimde Zonguldak kömürlerinden kok metalürjik yapılmasının mümkün olduğu hakkında salahiyettar zevatın bana verdikleri teminat vardır. İleride yapacağımız demir sanayi için bunun ehemmiyeti büyüktür. Avrupa'da yaptığımız tecrübeler bu defa Sömük Fabrikasında tekrar ettirilecektir. Verilen teminat teyyüt ettiği takdirde havza kömürleri için yeni bir mazhariyet elde etmiş bulunuyoruz demektir.” şeklinde açıklama yapmıştır. Bayar açıklamasını yaptıktan sonra bir soru üzerine:

“Demir çelik fabrikaları Karabük'te kurulacaktır. Planları hazırlanıyor. İnşaat mühendisleriyle müzakereye başlayacağız. İlkbahar'da temelini atmak için gayret gösteriyoruz. Temel attıktan sonra bitirmek için iki buçuk sene gibi bir zamana ihtiyaç vardır. Elde mevcut demiri tamamen işletmek istemiyoruz. Fabrikaları kısmen hariçten ve kısmen dâhilden alınacak maden cevheriyle işleteceğiz. Hariçten getirilme imkânı olmadığı zamanlarda da dâhildekileri işleteceğiz” demiştir. Kömür sanayi kurma çabasının asıl amacı olan, Karabük'te kurulacak demir ve çelik fabrikasının müjdesini de vermiştir (Cumhuriyet, 11 Aralık 1935).

Şubat 1936'da, demir ve çelik sanayi kurulması için Londra'ya bir heyet gönderilmiştir (BCA, BKKK (K), c.7,sn.2228). 1936'da Krupp Fabrikası, 10 milyon kredi açmıştır. Bu kredi sayesinde demir fabrikası ile Almanya'dan alet ve edevat

alınması amacıyla, ekonomi bakanlığı tarafından girişimde bulunulmuştur. 3 Nisan'da, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Bey, çelik sanayi kurulması için gittiği, Almanya, İngiltere ve Fransa seyahatinden dönmüştür. Alman Krupp Firması ile olumlu ilişki kurulmuştur. Nurullah Esat Bey gelir gelmez, Celal Bayar'a, bu konuda bilgi vermiştir (Cumhuriyet, 4 Nisan 1936; Özgen, 2007:116).

Bu durumda Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın, kurulacak çelik fabrikasını hangi firmaya yaptıracağı konusunda acele etmeyerek, İngiltere ve Almanya gibi iki büyük rakip devletin firmaları ile pazarlık yaptığı görülmüştür. Sonuçta, 23 Haziran 1936'da, Celal Bayar, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın kuruluşu için A.Brassert And Co-Ltd.London Şirketi ve İngiltere Credit Export Guarantee Department ile Sümerbank arasında anlaşma yapmıştır. Anlaşma, Sümerbank İdare Meclisi salonunda imzalanmıştır. İmza sırasında Bayar ve İngiltere maslahatgüzarı Mr.Morgan, Credit Export Guarantee Department Temsilcisi Sammerwillein, Ekonomi Bakanlığı Müsteşarı Faik Kurdoğlu, İngiltere Elçilisi ve Sümerbank temsilcileri hazır bulunmuştur (Cumhuriyet, 24 Haziran 1936).

Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın kurulması için, İngiltere'den ilk defa kredi alınmıştır. Karabük Demir-çelik Fabrikası'nın inşaatı için ihale düzenlenmiş ve gazetelere ilan verilmiştir (Cumhuriyet, 8 Temmuz 1936). 11 Kasım 1936'da Bayar, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nı kuracak olan İngiliz Brassert Şirketi Genel Müdürü M.Makenzi ve delegeleri kabul etmiştir. Projelerin görüşüldüğü toplantı münasebetiyle Makenzi: *"Türkiye endüstri planında ve Türkiye politikası esasları dâhilinde ilk Türk-İngiliz işbirliğini tahakkuk ettireceğim için özel bir bahtiyarlık duyuyorum"* demiştir (Cumhuriyet,12 Kasım 1936; Özgen, 2007:117).

3 Aralık 1936'da, Karabük Demir-Çelik Fabrikasının, inşa sözleşmesi imzalanmıştır. Ekonomi bakanlığı ve Brassert Grubu temsilcileri arasında imzalanan sözleşmeye göre; tesisatın parası İngiltere'de satılacak Türk malları ile ödenecektir. Brassert Grubu'nun Müdürü M. Makenzi: *"yapacağımız iş İngiliz sanayinin dünyaca meşhur olan şöhretiyle uygun olacaktır... Bütün görüşmeler sırasında İktisat Vekilinin ve ilgili memurların gösterdikleri kolaylık ve bu büyük anlaşmayı oluşturmak için gösterdikleri iyi niyet ve dostluktan minnettarım"* demiştir (Cumhuriyet,4 Aralık 1936).

Ekonomi Bakanlığı tarafından, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın kurulması için Brassert Grubu ile yapılan sözleşme 30 Aralık 1936'da, Bakanlar Kurulu'nda

onaylanmıştır (BCA, BKKK (K), c.7,sn.3923). 3 Nisan 1937’de, Karabük Demir-Çelik Fabrikası’nın temeli, Başbakan İnönü ve Ekonomi Bakanı Bayar ve Bakanlar Kurulu tarafından atılmıştır. Törene, Brassert Grubu İdare Meclisi Başkanı M. Brassert katılmıştır. Projeye göre fabrika, yüksek fırınlar, çelik fırınları, kok fırını, haddehane ve 20.000 kilowatt gücünde bir elektrik santralinden meydana gelmiştir. Üretime geçmesi, Atatürk’ün vefatından sonraya İnönü Dönemi’ne rastlayan Karabük Demir-Çelik Fabrikası, 10 Eylül 1939’da üretime başlamış, Aralık 1940’da çelik üreterek piyasaya sürmüştür.

4.11.Celal Bayar’ın İşçi Haklarının Korunması ve İş Kanunu Çıkarılması İle İlgili Faaliyetleri

Ekonomi Bakanı Celal Bayar’ın yaptığı ekonomik hamlenin yanında, kalkınmanın emek gücü olan işçi hakları ile de ilgilenmiştir. Bayar’ın, işçi hakları ile ilgili yaptığı çalışmalar daha Milli Mücadele yıllarında başlamıştır. Dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bey, Mayıs 1921’de, maden işçilerinin haklarına dair kanun teklifini TBMM’ye sunmuştur. 9 Eylül 1932’de tekrar Ekonomi Bakanı olan Celal Bey, hemen işçi hakları ile yeniden ilgilenerek, Ekim 1932’de İş Kanunu hazırlamaya başlamıştır (Cumhuriyet,10 Eylül 1932; Özgen, 2007:117). Ekonomi Bakanı bu kanunla ilgili açıklamasında: “*Milliyetçi Türk işçisi temiz ve fedakâr hareketleriyle çoktan bu hakkını kazanmıştır*” demiştir. Celal Bey, İş Kanunu için Ticaret Odalarına rapor hazırlatmış, mesai saatlerinin 9 saate indirilmesi konusunda muhalefet olmuş, kanun, yabancı uzmanlara incelettirilerek tarafsız yetkili makamların görüşleri alınmıştır (Cumhuriyet, 7 Ekim 1932; 10,13 Kasım 1932).

Mayıs 1935’te Celal Bayar, İş Kanunu’nun, Meclisten daha çabuk çıkabilmesi için TBMM’de bir komisyon kurulmasını istemiş ve bu istek kabul edilmiştir. Bu şekilde kanun çalışmaları hızlanmıştır. Çıkarılmak istenen iş kanununda, grev ve lokavt yasaklanmıştır. İşçi ve işveren arasındaki meselelerin Devlet Şurası’ndan birinin başkanlığındaki heyet tarafından halledilmesi uygun görülmüştür (Cumhuriyet, 3, 22 Mayıs 1935; Özgen, 2007:118). 1 Eylül 1935’te, İzmir İşçi Birliği’nin açılışını Bayar yapmıştır. Ekim 1935’te, Ekonomi Bakanlığı, İş Kanunu tasarısını Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlamış ve sanayicilere bir genelge yayınlarak, bu kanun üzerindeki görüşlerini bildirmelerini istemiştir. Ekonomi Bakanlığı, çıkarılan İş Kanunu’nu açıklamak için izahname hazırlamıştır. Bakanlık, İş

Dairesi Başkanı Enis Behiç Bey'i görevlendirerek, İş Kanunu'nun ilgililere anlatılmasını ve uygulanmasını sağlamaya çalışmıştır (Cumhuriyet, 2 Eylül 1935; 3,11 Ekim 1935; 28 Haziran 1936; 8 Ağustos 1936).

Çıkarılan İş Kanunu ile işçilerin keyfi olarak işten çıkarılması yasaklanmış, işçi çıkarılırken kıdemine göre bir hafta ve bir ay arasında süre verilmesi, bu süre içerisinde işçinin yeni iş bulması için günde iki saat izin verilmesi zorunluluğu getirilmiştir. 12 yaşından küçüklerin çalıştırılması yasaklanmış, maden ocaklarında kanalizasyonda, tünel inşaatı gibi yerlerde 18 yaşından küçüklerin çalıştırılması da yasaklanmıştır. Doğumdan üç hafta önceden itibaren, doğumun üç hafta sonrasına kadar kadınların çalıştırılması yasaklanmış, bu müddet içinde kadın işçinin yarım ücretinin ödenmesi zorunluluğu getirilmiş, haftalık iş saati toplam 48 saat ile sınırlanmıştır. Cumartesi günleri, saat 01.00'da kapanması zorunlu olan yerlerde çalışma saati 9 saat ile sınırlandırılmış, Cumartesi günleri de işçilerin diğer günlerdeki ücretlerinin ödenmesi sağlanmıştır. 29 Ekim'de tatil yapıldığı halde ücret ödenmesi zorunluluğu getirilmiş, o gün çalışmak zorunda olup da çalışan işçiye iki kat yevmiye ödenmesi şartı konmuştur. Bu kanuna göre işçinin işi, işvereninde işçiyi bırakması yasaklanmıştır (Cumhuriyet, 6 Mayıs 1937).

İş Kanunu'nun, 15 Haziran 1937'den itibaren uygulanması kararlaştırılmıştır. İş yerinde 10 kişiden fazla işçi çalıştıran kurumlar, işçileri ile sözleşme yapması esası kabul edilmiştir. 15 Haziran'da yürürlüğe girecek İş Kanunu'na göre; bir yıldan fazla çalışan işçilerle, işveren arasında sözleşme yapılacak, 18 yaşından küçük kız ve erkek çocukları geceleri çalıştırılmayacak ve iş saati haftada 48 saati geçmeyecektir. İş Kanunu, 15 Haziran 1937'de yürürlüğe girmiştir (Cumhuriyet, 15, 16 Haziran 1937; Özgen, 2007:119). Fakat iş saati sınırlaması maddesi bu konu ile ilgili tüzük hazırlandıktan sonra uygulanmıştır. Ancak Sümerbank, haftada 48 saat uygulamasını başlatmıştır. İş Kanunu'nun, çıkardığı yükümlülüklerden dolayı bazı işten çıkarmalar olmuştur. Ekonomi Bakanlığı anında müdahale ederek, bu meselelerde kanun gereği, işçileri korumuş işe geri aldırılmış veya tazminatlarının doğru şekilde ödenmesini sağlamıştır (Cumhuriyet, 18 Haziran 1937).

Ekonomi Bakanlığı, İstanbul'da, kendi işçilerini çıkararak tekrar işe almaya kalkışan pek çok kurumun yaptığı işlemleri takibe almıştır. Bu tür iş yerleri, işçileri 14 Haziran'da çıkarılmış göstererek, müktesep haklarını yeni işçi gibi göstermeye

çalışmışlardır (Cumhuriyet, 19 Haziran 1937). Ekonomi Bakanlığı, 18 yaşından küçüklerin gece çalıştırılmalarını yasaklayan maddeyi bir yıl süreliğine askıya almak için genel izin çıkarmış, küçük işçilerin, ikametgâhları ve işleri arasındaki mesafe, sayıları, çalıştırılmalarının ekonomik ve sosyal sebepleri hakkındaki bilgilerin bakanlığa bildirilmesi ve kanununun 16 yaşından küçükler için derhal uygulanması ve kesinlikle gece çalıştırılmamaları kararını da almıştır (Cumhuriyet, 23 Haziran 1937; Özgen, 2007:119). Ekonomi Bakanlığı, iş kanununun uygulanması ile ilgili bir nizamname çıkararak, iş saatini günde, 8 saat ile sınırlamış ve bunun aşılması halinde, işçiye %25-50 arasında fazla mesai ücreti ödenmesi kuralını getirmiştir (Cumhuriyet, 15 Temmuz 1937). Ekonomi Bakanlığına bağlı iş müfettişleri, özellikle gece yapılan teftişler ile 16 yaşından küçüklerin gece çalıştırılıp çalıştırılmadığını ve iş yerlerinde iş saati sınırlamalarına uyulup uyulmadığını denetlemiştir (Cumhuriyet,22 Temmuz 1937).

Ekonomi Bakanlığı, haftalık 48 saatlik iş uygulaması için çeşitli sanayi gruplarıyla görüşmelerine devam etmiş, sonuçta, bakanlık, otel, han, hamam, lokanta gibi genel yerler dışında işçilerin, haftada 48 saatlik çalışma saati sınırlamasına uyması kararını vermiştir (Cumhuriyet,4 Ağustos 1937). Eylül 1937’de, İş Kanununun iş güvenliği ile ilgili maddeleri, Ekonomi Bakanlığı tarafından yürürlüğe konmuştur (Cumhuriyet, 8, 16 Eylül 1937). İş Kanunu gereği, İş Bulma Kurumu’nun yalnız devletin elinde olması kararı alınmıştır. Bundan dolayı bu işi yapan iş evleri gibi özel kurumlar kapatılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

CELAL BAYAR'IN ŞARK RAPORU

Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığına getirildikten sonra hazırladığı bu raporun Atatürk'ün ya da İsmet İnönü'nün isteğiyle hazırlatıldığı sanılmaktadır. Çünkü bu konuda henüz resmi bir yazışmaya ulaşılamamıştır (Mazıcı, 1996:28).

Celal Bayar 14 Eylül 1936'da Maliye Bakanı Fuad Ağralı ve İran Büyükelçisi Halil Fehmi ile Şark Gezisine başlamıştır. İlk olarak Zonguldak'a giderek orada incelemeler yapmışlardır (Cumhuriyet, 14,15,16,18, Eylül, 1936). Daha sonra Maliye Bakanı ile birlikte Şark'ta çok geniş incelemelerde bulunmuşlardır (Cumhuriyet, 19 Eylül, 1936).

Bu seyahatte ziyaret edilen yerler; Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Trabzon, Rize, Artvin, Ardahan, Kars, Çıldır, Iğdır, Beyazıt, Erzurum, Van, Muş, Siirt, Diyarbakır, Malatya, Mersin ve Konya'dır (Bayramoğlu, 2006:18).

Şark raporu ana bölüm ve iki eki ile birlikte üç bölüm halinde hazırlanmış ve 10 Aralık 1936 yılında tamamlanarak “*gayet mahrem ve zate mahsustur*” kaydıyla ve “İktisat Vekili Celal Bayar'ın Şark Raporu” başlığıyla Başbakanlığa sunulmuştur (Bayramoğlu, 2006:18-19; Mazıcı, 1996:28).

Celal Bayar'ın Şark Gezisine çıkma amacını rapordan yola çıkarak şu şekilde değerlendirebilir. “*Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kat'i bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler, halk üzerindeki hâkimiyetlerini ağalar ve şeyhler vasıtasıyla yürütmek istemişlerdir*”. “*Doğu illerinde hâkimiyet ve idare bakımından göze çarpan bariz bir hakikat vardır: Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası karşılıklı olarak şahlanmıştır*”.

Buradan anlaşılacağı gibi Celal Bayar özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde devletin ve hükümetin hâkimiyetini sağlayarak, orayı kontrol altına alıp ülkeyi bütünleştirmek istemiştir. Aynı zamanda o bölgenin eğitim seviyesinin düşük olması, çocukların okula gönderilmemesi de bir sorun olarak ele alınarak eğitimin bölgeye götürülmesi amaçlanmıştır. Ekonomik olarak bölgeye yatırımların

yapılmamış olması bölgenin ekonomik olarak kalkındırılması gerektiğini göstermiştir. Bölgenin toprak ve maden açısından zengin olması da yatırımların bölgeye götürülmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

1.Şark Raporunun İçeriği

1.1.Hayvancılık

Doğu Anadolu Bölgesi yer şekilleri ve iklim bakımından ekonomik faaliyet olarak hayvancılığa uygun bir bölgedir. Bu nedenle bölgenin ekonomisini arttırmak adına bazı incelemeler yapılmış ve bu incelemelerin sonucunda hayvancılığın geliştirilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Sadece hayvanların kalitesini arttırmak değil aynı zamanda ihracatını sağlayabilmek de önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Şark raporunda doğudaki ihracatımızın Sovyetler Birliği'ne yapıldığı; ancak bu ihracatta malların ucuza verildiği halde Sovyetlerden yapılan ithalatın aynı şartları taşımadığı belirtilmiştir. Burada dikkat çekilen bir nokta da Sovyetlerin diğer memleketlerle yaptıkları ticari faaliyetlerinin genel siyaset içerisinde yürütüldüğünün ancak bizimle olan ticari ilişkilerde buna dikkat edilmediğidir. Sovyetlerin uyguladığı devletçi ekonomi politikasının da bu duruma etkisinin olduğu görülmektedir.

Sovyetlerin devletçi politikaları bizim liberal politikamızla çatışmaktadır. Tek elden alım satım yapmaları dış ticaret ekonomisinde söz sahibi olmalarını kolaylaştırmıştır. Celal Bayar uyguladığımız bu sistemle dış ticarete söz sahibi olamayacağımızın altını çizmiştir. Raporda devletçi politikanın zorunlu olduğu da vurgulanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: Rusya'dan İthalat Ve Rusya'ya İhracatımız 1924 – 1935

Sene	İthalat TL	İhracat TL
924	6.369.307	2.005.323
925	6.114.250	4.891.700
926	8.541.335	5.242.453
927	6.892.410	6.229.762
928	12.063.725	6.454.480
929	16.344.588	5.432.266
930	10.604.570	7.661.147
931	7.243.236	4.688.045
932	5.942.269	5.437.163
933	3.907.488	4.449.343
934	3.911.494	3.642.968

935	4.325.042	4.149.784
-----	-----------	-----------

(Kaynak: Mazıcı, 1996:169; Bayramoğlu, 2006:73).

Bu tablodan anlaşılacağı üzere 1924-1935 yılları arasında Rusya ile yapılan ithalat oranlarının ihracat oranlarından fazla olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin ise Rusya'nın uyguladığı devletçi ekonomi politikası olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte bazı tedbirlerin alınması söz konusu olmuştur.

Doğudaki üreticiyi destekleme ve ihracat oranlarını arttırabilme adına Kamu Hizmeti anlamına gelen Service Public Şirketi kurulmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Burada amaç doğu ve güney memleketlerdeki hayvan ihracatlarını tek bir elden yürütmektir. Ancak bu şekilde Sovyetlerin katı tutumunun önüne geçilebileceği düşünülmüştür. Sadece Sovyetler değil aynı zamanda İran, Irak ve Suriye ile olan münasebetler açısından da önemlidir. Sovyetlerin bu şirketi devlet organı olarak görmeleri gerektiği de belirtilmiştir. Sadece belli bir kesime yönelik olarak yapılmamış dileyen herkesin katılabileceği de ifade edilmiştir.

Şark Raporunda bu konu ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Bu salahiyyete sahip olarak, Doğu’da “kamu hizmeti” kavramına dayanacak bir teşekkül meydana getirmeyi teklif ediyoruz. Şimdiye kadar ihracat ticareti yapmış olan vatandaşların elinden geçim vasıtalarını alıyor gibi bir vaziyete girmeden bu meseleyi halletmeyi düşünüyoruz. Söz konusu teşekkülün, kanuni mevzuatımıza göre bir sermaye şirketi olmasına rağmen, hakikatte statüsü “Service Public” kavramına göre tanzim olunacaktır. Teşkilat, idare ve denetim tayin edeceğimiz genel müdür vasıtasıyla fiilen devletin elinde bulunacaktır.

Konulacak sermayeye bir nema kabul edilecektir. O mıntıkta ihracatçıları ayırım olmaksızın şirkete girebileceklerdir. Şirketin esas gayesi, bütün Doğu ve Güney memleketleriyle, “Rusya, İran, Irak, Suriye” ve hatta Mersin limanından yapılacak hayvan ve hayvan maddeleri ticaretini de tanzim edici bir vazife yapmaktır.

Geçtiğim bütün mıntikalarda, alakalı tüccarlarla genel görüşmeler yaptım. Alakalıların büyük bir çoğunluğu, hayvan ticaretini kurtarmak için, tasavvurumuzun tek çare olduğunu ifade etmişlerdir. Yedinci maddenin hükümlerine göre, alakalı tüccarın şirketin teşkilat, idare ve denetimi hakkındaki görüşleri alınması için Umumi Müfettişliğe lazım gelen emir verilmiştir.

Hükümetimizin bu mesele hakkındaki kararlarını rica etmekteyim.

Kurulacak milli müesseseyi Sovyet dostlarımız bir devlet organı görmelidirler. Bu nitelikteki teşekkül ile kartel ve tröst gibi teşekküller arasında benzerlik aramak ve mutlaka bu teşekkülü kartel ve tröst kategorilerinden birinin içinde sınıflandırmaya yeltenmek doğru değildir.

Bu gibi teşekküllerin muvaffakiyeti için finansman işinin ehemmiyeti malumdur.

Nitekim Sovyetler de dış ticaretimizin finansman işini kredi bünye ve teşkilatlarının en belli başlı vazifesi görmektedirler” (Mazıcı, 1996:173,174; Bayramoğlu, 2006:77,78).

Şirketin kuruluşunda, ihracatın ve ekonominin düzeltilmesinde finans kaynağı olarak ise milli bankalar görülmektedir. Ancak böylelikle istismarcı ve tekeli grupların önüne geçilebileceği düşünülmektedir. Bu durumda Sovyetlere karşı bir ayrımcılığın da söz konusu olmadığı belirtilerek, teklif edilen sistemin Sovyetlerle dostluğu ve ticareti koruyacağı da açıktır.

Hazırlanan raporda hayvan yetiştiriciliğinin iyileştirilmesi ve bu konuda yapılacak işler üzerinde de durulmuş, hayvan iyileştirmesi için müsait olan yerler tespit edilmiştir. Hangi hayvanların çoğaltılmasının ve hangi cinslerle çiftleştirilmesi halinde daha verimli olacağı belirtilmiştir. Bu iyileştirme işinde Özel İdarenin de yardımının önem arz ettiğine dikkat çekilmiştir. Bir sığır damızlık tesisinin yapımına başlandığı belirtilerek koyun ırkında büyük bir iyileştirmeye gitme ihtiyacının olmadığı da ifade edilmiştir. Hayvancılıkta sadece et üretiminde değil, aynı zamanda tereyağcılık, yağcılık ve peynircilik faaliyetlerinin üzerine düşülmesi gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte yapılan incelemeler sonucunda Karadeniz Bölgesindeki yumurtacılık faaliyetlerinde sıkıntılar olduğu ortaya çıkmıştır. Üretilen yumurtaların kalitesinin artırılması ve Avrupa standartlarına ulaştırılması gerekmektedir. Çünkü Avrupa yumurta tüketicileri yumurtalarımızı büyüklük itibariyle beğenmemişlerdir. Yumurtaların toplanması, sevki geciktiği için yemekten ziyade sanayide kullanılması yumurtaların iyileştirmeye ihtiyacı olduğunu kanıtlamıştır.

Böylelikle doğu illerinin ekonomik olarak kalkınması ve halkın alım gücünün artması, refah seviyesinin yükselmesi sağlanmıştır.

1.2.Zirai Üretim

1.2.1.Pamukçuluk

Doğu Anadolu'da hayvancılıktan sonra zirai üretim dalları arasında önemli olan ekonomik faaliyet pamukçuluktur. Raporda özellikle Iğdır Ovasının pamuk üretimine elverişli olmasından dolayı buradan sağlanacak üretimin kolaylıkla arttırılabileceği, nüfusun da fazla olmasının kolaylık sağlayacağı belirtilmiştir. Hayvancılık ihracatında olduğu gibi pamukta da alıcının sadece Sovyetler olması satışları zorlaştırmaktadır.

Raporda, pamuk satışında nakliyenin güvenli bir şekilde yapılabilmesi için bazı önlemler alınması gerektiği şu şekilde belirtilmiştir.

“Diğer memleketlere yapılan pamuk ihracatı marşelerinden biri olan İstanbul’a sekiyat, hemen hemen tesadüfe bağlı gibidir. Herhangi bir sipariş kabul edip, belli bir tarihte teslimatta bulunmak imkansızdır. Iğdır pamuğu, Trabzon’a kadar deve, araba veya kamyon ile nakledilmektedir. Nakliye ücretleri devecilerin, arabacıların veya kamyon sahiplerinin takdir ve arzusuna kalmıştır.

Buna rağmen istenilen zamanda nakliye vasıtası bulmak da müşküldür.

Nakliye esnasında eşyanın maruz kalacağı riskler çok ağırdır. Hırsızlık, hasar gibi tehlikelere karşı sigortalanmak imkanı yoktur. Yol, kışın çoğu aylarında kapalıdır. Tahirgediği, Çengelgediği güzergahları gibi arızalı geçitler vardır.

Bu itibarla üretici, pamuğunu sınır kapılarında satmaya mecburdur. Bunun içindir ki Ruslar, Iğdır pamuğunu diledikleri fiyatla satın almak imkanı bulmaktadırlar.

Hayvan ihracatı münasebetiyle Rusya ile ticari münasebetlerimizi tahlil etmiştim. Pamuk ihracatında maruz kalınan müşküller münasebetiyle bu konuya tekrar dönmeyeceğim. Pamuk üreticilerinin Iğdır Ovasında toplu bulunması, zeminin kredi ve satış kooperatifleri teşkilatımızın tatbikatına müsait olması, pamuk ihracatı için, hayvan ve hayvan maddelerinde olduğu gibi özel bir “organ” vücuda getirmeliğimize lüzum bırakmamaktadır. Pamuk üreticisini teşkilatlandırmak suretiyle satış fiyatlarının dünya fiyatları altına düşmesine mani olacağımızı kuvvetle ümit ediyorum” (Mazıcı, 1996:183; Bayramoğlu, 2006:84,85).

Buradan da anlaşılacağı üzere sadece pamuk üretiminin arttırılması değil aynı zamanda üretilen pamuğun satışı da önem arz etmektedir. Üreticinin nakliye problemleri ile karşılaşması zarara uğramasına neden olmuştur. Nakliye sırasında hırsızlık, hasar gibi sorunlar da yaşanmıştır. Bu sorunlardan dolayı üretici pamuğunu sınır kapısında satmayı uygun görerek, Sovyetlerin bu durumu kullanarak pamuğu ucuza satın almasına neden olmuştur. Bunun önüne geçebilmek için çalışmaların yapılması ve satış fiyatlarının dünya fiyatlarının altına düşmesinin engellenmesi öngörülmüştür.

Satış kooperatiflerinin de oluşturularak Sovyetlere karşı uygulanacak olan fiyat politikasıyla üreticinin mağdur olmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ziraat bankası ve Sümerbank’ın üreticiye destek sağlamasının üreticiyi rahatlatacağı da düşünülmüştür.

Iğdır’da üretilen pamuğun bir iplik fabrikasında değerlendirilmesi uygun görülerek yapılan araştırmalar neticesinde iplik fabrikası için en uygun şartlara sahip olan yer olarak Erzurum belirlenmiştir.

Üretilen pamuğun bir de nakil meselesi bulunmaktadır. Bunun için Iğdır’dan Kars’a oradan da Erzurum’a sevki uygun görülmüştür. Malatya kombinasını kuran

Sümer, İş ve Ziraat Bankalarının iplik fabrikasının inşası için hem fikir oldukları görülmekte ve kısa süre içerisinde fabrikanın işletme planı hazırlanarak kapasite tespiti yapıldıktan sonra faaliyete geçeceği belirtilmiştir. Iğdır'daki üretilen pamuğun önemli bir kısmının fabrikada işlenmesine ve üretim fazlasının ise Sovyetlere satılması kararlaştırılmıştır.

Pamuk üretimi konusunda yalnızca Iğdır'da değil aynı zamanda Elazığ ve Malatya'da da incelemeler yapılarak buralarda da pamuk yetiştirilebileceği ve fabrika kurulmasına yönelik hazırlıklar yapıldığı belirtilmiştir. Bir diğer mesele ise Adana ve çevresinde çalışan işçilerin durumudur. Bu bölgede işçilere kötü muamele yapıldığı gözlenmiş ve bu durumun düzeltilmesi için de kanun tasarısının gerekli olduğu ifade edilmiştir.

1.2.2.Kendir ve Soya

Raporda bu konu ile ilgili; *“Sınai ekimde aranılan maddeler bilindiği gibi, pamuk ve son günlerde kendir ve soya fasulyesidir. Almanya, soya fasulyesinin istekli ve büyük bir alıcısıdır. Romanya, Bulgaristan, hatta Yugoslavya, büyük ölçüde üretim yaparak satmaktadırlar. Dr. Şath'ın son Ankara'ya gelişinde aradığı maddelerden biri olmak üzere soya fasulyesinden de bahsetmişti. Karadeniz'de, Ünye'den itibaren bize genellikle üreticilerin soya fasulyesi tohumu istedikleri ve ziraat şekilleri hakkında malumata muhtaç oldukları söylenmiş ve kolaylık gösterilmesi temenni edilmiştir”* şeklinde tespitte bulunulmuştur (Mazıcı, 1996:193; Bayramoğlu, 2006:95).

Son zamanlarda kendir ve soya fasulyesinin aranılan ürünler olduğu söylenmiş, üreticilerin soya fasulyesi tohumu istedikleri ve ekim şekilleri hakkında bilgi sahibi olmaya çalıştıkları görülmüştür. Üreticinin bu kadar istekli olmasının üretimin artmasını sağlayacağı ve üretim fazlası olursa da ihraç maddesi olarak kullanılabilceği, bunun da ülke ekonomisinin desteklenmesi anlamına geldiği ifade edilmiştir.

1.2.3.Çay

Rize'de çay üretiminin ve satışlarının artırılması gerektiği, bölge halkının bu nedenle teşviki için çalışmalar da bulunulacağı şu şekilde vurgulanmıştır.

“Rize'de bilhassa çay mevzuu ile alakadar olduk. Şimdiye kadar elde edilmiş olan neticeyi tespit etmek istedik. Geçen sene 90, bu sene 70 kilo çay istihsal olunmuş. Ziraat Vekaletimiz beş altı yıldan beri çay işi ile meşguldür. Yukarıda arz olunduğu gibi, Seylan çayına yakın bir tip elde edilmiştir. Demek oluyor ki işin ilmi araştırmayla alakalı safhası olumludur. Ekonomik netice almak için kısa bir zamanda üretimi artırmak

zamanı gelmiştir. Çay fidesi, üç senede mahsul verebildiğine göre geniş ölçüde çalışılırsa pek yakın bir gelecekte memleketin çay ihtiyacını tatmin etmiş oluruz.

Ortalama, senede yarım milyon liralık bir kapsam ve ehemmiyeti olan çay ekiminin, belli bir üretim programı ile başarılması bütün bir muntikanın refahı bakımından temenniye değer ehemmiyetli bir iştir.

İşittiğimiz doğru ise, Stalin bu işle vazifelendirdiği birisini mahallinde özel talimat ile çalıştırmış. Bugün Batum havalisinde çay meselesi, Sovyetler için, ilmi ve ticari şekilde tamamen halledilmiş ve neticesi alınmış bir iştir.

Hakla temasımızda çay üretildiği takdirde satılamamak endişesi olduğunu gördük. Hatta bazı ziraat memurları da bu endişenin tesiri altındadırlar. Harici ticaretimizin idaresi bakımından böyle bir endişeye mahal yoktur. Bütün memleket ihtiyacına karşılık mal yetiştirdikleri takdirde dahi satış imkanını bulmak mümkün ve kolaydır. Yeter ki üretim, ticari ehemmiyete sahip bir nicelikte olabilsin”(Mazıcı, 1996:193,194; Bayramoğlu, 2006:95,96).

Tablo 2: Yıllara Göre Çay İthalatı

Senelik	Türk Lirası	Kilo g.
1933	804.000	1.078.431
1934	622.532	673.798
1936	449.060	604.397

9 Aylık	Türk Lirası	Kilogram
1934	499.958	540.919
1935	356.694	447.221
1936	551.741	754.759

Kaynak: Mazıcı, 1996:194; Bayramoğlu, 2006:96

Çay üretiminin arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılacağına değinilmiş, üretilen çayın satışındaki sıkıntıların ortadan kaldırılacağı da ifade edilmiştir. Yukarıda verilen tabloda görmekteyiz ki, çay üretiminde dalgalanmalar olduğu için elde edilen karda da dalgalanmalar olmuştur. En iyi çayın üretilerek yüksek kârlarla satılması açısından çalışmalar yapılmıştır.

1.2.4.Meyvecilik

Meyvecilik yalnızca Karadeniz veya Doğu'da değil ülkenin her tarafında yapılan bir ekonomik faaliyet olmuştur. Bu nedenle alınacak olan tedbirlerle ülke ekonomisine katkı sağlanacaktır. Özellikle elma ihracat maddesi olarak çok fazla aranan bir ürün olduğu için kalitesinin arttırılarak ihracatının yapılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Kuru Meyvecilik konusunda ise rapor şu şekilde devam etmiştir. “*Kuru meyvelerimiz arasında mühim bir mevki işgal eden fındık, yurdun nüfusça en yoğun ve ekime müsait olmak bakımından dar bir muntikasında, halkın hemen hemen tek geçim konusunu teşkil eden bir madde*

halindedir. Bu sebepten dolayı fındık satış fiyatlarını daima büyük bir hassasiyetle takip etmekteyim” (Mazıcı, 1996:190,191; Bayramoğlu, 2006:92,93).

Bu raporda kuru meyvecilikte fındığın ne kadar önemli olduğu belirtilmiş, fındık üreticilerinin ürünlerini düşük fiyatlarla satmalarından dolayı zarara uğradıkları tespit edilmiştir. Bu durumun önüne geçebilmek için de fındık satış kooperatiflerinin kurularak hem üreticinin zararının önlenmesi hem de fındıktan sağlanacak kazanç arttırılmaya çalışılmıştır.

1.3.Madenler

Doğu illerimiz maden çeşitliliği açısından zengindir. Maden fiyatlarındaki artış bu illerdeki madenlerin önemini artırmıştır. Kuvarshan Bakır madeni ile ilgili raporda şu tespitler yapılmıştır.

“Eski mültezimleri tarafından terk edildiği sıralarda vazifeli olarak bu havalide çalışmakta olup, kimliği henüz katiyetle tespit edilemeyen bir harita veya istihkam subayının himmet ve gayreti sayesinde Murgul gibi harap olmaktan kurtarılmış olan bu madene, geçen yaz esnasında Eti Bank tarafından el konulmuştur.

...

Madenden geçtiğimiz tarihte, maden sahasında 300 kadar işçi ve mütehasıslar çalışmakta idi. Bütün bu tamamlama ve tamir işleriyle, işletmeye başlama hazırlıklarının mayıs 1937 tarihine kadar tamamlanması ve bu ay içinde bakırın akıtılması kesindir. Senelik üretimi 2000-2500 ton olacaktır. Alakalılar bunu taahhüt etmişlerdir. Meseleyi takip edeceğiz. Madenin gerek imtiyaz ve gerek mülkiyeti Eti Bank’a aittir. Hukuki formaliteler tamamlanmıştır” (Mazıcı, 1996:197; Bayramoğlu, 2006:100,101).

Kuvarshan Bakır madenine Etibank tarafından el konulmuştur. Bu maden ile ilgili bütün çalışmalar Etibank tarafından yürütülmüştür. Bu madendeki eksiklerin tamamlanması ve tamirinin yapılması önemli bir konu olmuştur. Bu eksikler tamamlandıktan sonra bir maden daha üretim hayatına kazandırılacak ve üretimde artış sağlanmış olacaktır. Bunun yanı sıra Murgul Bakır madeninin de kötü vaziyette olduğu tespit edilerek bunun iyileştirilmesi için çalışmaların yapılması gerektiği raporda yer alan konular arasında olmuştur. Yine bu konuda MTA'nın incelemelerde bulunacağı raporda ifade edilmiştir. Bu çerçevede bir Amerikan firmasına Murgul cevher örneği gönderilerek hangi sistemle temizlenmesinin uygun olacağı ve eritme şekli konusunda görüşleri alınmıştır.

Murgul bakır madeni gibi Ergani bakır madeninde de incelemeler yapılmış, bu incelemeler şu şekilde aktarılmıştır.

“1934 senesinde yapmış olduğum seyahatte, Ergani vaziyetinin milli ve idari cepheden bir an önce kati bir şekle bağlanması lüzumuna kanaat getirmiştım. Arada şirket kati şeklini buldu ve faaliyetine koyuldu. Bu defaki seyahatimde eritme teçhizatı hakkındaki incelemelerin son bulunduğunu öğrendim. Seçilmiş olan eritme sisteminin incelenmesi için mahalline davet edilen Berlin-Technische-Hochschule’si maden metalürjisi profesörü Kohlmeyer’e, Ergani’de tesadüf ettik”.

Metot Üzerinde İncelemeler

“Diğer taraftan maden çıkarılmasının cevher yatağı üzerinden 11/12 milyon metre küp toprak ve kayaların kaldırılması suretiyle verilen kararların tatbiki için sipariş verilmiş olan ekskavör, lokomotif ve vagonların gelmesi beklenirken işlerin diğer taraftan da işçi ve amele kuvvetleriyle yaptırılmasına başlanılmıştır. Eritme sistemi ile tesisat şartnameleri hakkında, Profesör Kohlmeyer tarafından verilecek raporu müteakip işbu mekanik tesisatı teslim edecek olan mütehasıs firmalarla müzakerelere başlanacak ve bu tesisatın teslimi ve mahallerinde kurulması ve yapılması lazım gelen inşaatın tamamlanması, 1938 senesi Mart-Nisan ayları zarfında son bulacaktır.

Bu müddet zarfında cevher çıkarılmasına kafi gelecek miktarda örtü tabakası kaldırılmış olacağından, anılan tarihte Ergani Bakırü üretim ve işlemesine geçilmiş olacaktır” (Mazıcı, 1996:200,201; Bayramoğlu, 2006:104).

Ergani bakır madeni için yeni bir eritme sistemi seçilmiş olduğuna değinilerek bu sistemin incelenmesi için maden metalürji profesörünün inceleme yaptığı belirtilmiştir. Bu inceleme neticesinde çalışmalara hemen başlanmış ve tesisatın teslimi için en yakın tarih seçilmiştir.

Bu madenlerin dışında Guleman ve Keban madenlerinde de incelemeler yapılmıştır. Guleman madeninin genişletilerek üretiminin artırılması ve dünya piyasasına tanıtılmaya çalışılarak bu piyasanın içine girebilmek hedeflenmiştir. Keban madeninin ise geçmişte büyük imalatlara sahne olduğunu ancak şu anda kapalı ve göçmüş ocakların incelenerek, üretim kapasitesinin yeniden belirlenmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bunun için Celal Bayar tarafından MTA’ya telgraf çekilmiştir.

Telgraf metni şu şekildedir:

TEL

13.10.936

Gencer

Maden Tetkik Enstitüsü

Müdürü

ANKARA

- 1- Kuvarshan'ı, Gulaman'ı gördüm. Stop. Başlangıcından beri bu işte çalışanları takdir etmeyi borç bildim. Enstitüye de bundan dolayı teşekkür ederim.
- 2- Bugün Keban'ı gördüm. İki senedir devam eden bu işte henüz bir netice yoktur. Gecikmesinin sebebini sondaj makinelerinin bozukluğuna ve tamir ile uğraşılmasına, bugünlerde amele müşkülâtının çıkmasına bağladılar. Mazeretlerinin esas kabahatlerinden daha ağır olduğunu buyurursunuz. İki sene bizim hayatımız için çok uzundur. Bu işlere nasıl bir emel ile bağlandığımızı, vakit kaybetmeye tahammülümüz olmadığını ve nasıl bir neticeyi istediğimizi bizimle çalışanlara anlatmaya ihtiyaç olduğunu üzümlere gördüm. Keban için yakın alakanızı büyük ehemmiyetle rica ederim.
- 3- Bulgardağı'na uğrayacağım (Mazıcı, 1996:204; Bayramoğlu, 2006:107).

İktisat Vekili

Celal Bayar

Celal Bayar Keban madeni ziyaretinden sonra Bulgardağı madenine geçmiştir. Bulgardağı madeninın çıkarılması için tünel açıldığı ve açılan tünelin bazı sorunlara neden olduğu görülmüştür. Bunun giderilmesi gerektiği belirtilerek burada ne kadar cevherin bulunduğunun tespitinin gerekliliği ortaya konmuştur. Yapılacak araştırmalar neticesinde iyi miktarda cevherin bulunması halinde bir işletmenin açılacağı da ifade edilmiştir.

Bunların yanı sıra Kehribar madeninın istismar edildiği ve buranın çok bakımsız olduğunun üzerinde durulmuştur. Sanatkârların hiçbir kurala uyulmadan

madenden kehribar almalarından dolayı milli servetin israf edildiği düşünülmektedir. Bunun önüne geçebilmek için, madenin işletilmesi ve satışı için Etibank'ın himayesine verilmesi uygun görülmüştür.

Yapılan araştırmalar neticesinde doğudaki madenlerden endüstriyel anlamda faydalanmanın uygun olmayacağı kanaatine varılarak su enerjisinden faydalanmanın ve bunu araştırmanın daha uygun olacağı görülmüştür. Çıkarılan linyitlerin kalite olarak iyi olmadığına değinilerek, ancak küçük endüstrilerin ihtiyacını karşılayabileceği belirtilmiştir.

Şark Raporunda Zonguldak Kömür Havzası ile ilgili şu incelemeler yapılmıştır.

“Bu defaki seyahatimizde de kömür havzamızın malum dertleriyle karşılaştık:

- a) *Daimi işçi azlığı,*
- b) *Direk noksanı,*
- c) *Kömür taşıma müşkülâtı.*

Kömür havzasının rasyonalizasyonu mesaisi yaklaşmaktadır:

İşçi

Bu itibarla “daimi ve sabit amele” konusu üzerinde de şimdiden esaslı incelemelerde bulunmak ve mali kararlara varmak zamanı gelmiştir.

Bolluk senelerinde amelenin azlığı, havzada malum olan bir hadisedir. Fakat bu yıl kadar noksanlık görülmemiştir.

Bir maden işletmesinde istikrar ve devamlılık, muvaffakiyetin ilk şartıdır. Bu arada direk madenin hayatıdır.

...

Direk

Bugünkü şartlar içinde hariçten direk tedariki, kolay bir iş görülmemektedir. Direk işini sadece bir cepheden görmekten çok orman-kömür politikamızla ahenkli, sabit bir sisteme bağlanması, üretimin daha emin fakat daha seri, kolay formaliteye tabi tutulması zamanı gelmiştir” (Mazıcı, 1996:208,209; Bayramoğlu, 2006:110,111).

Celal Bayar Zonguldak kömür havzasına yaptığı seyahatte havzanın bazı sıkıntılarının olduğuna dikkat çekmiş, bunların içinde önem arz eden işçi sıkıntısı olmuştur. Çünkü sürekli işçi bulunamamaktadır. Buna bir çözüm bulunması gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda direk tedarikinin yapılmasına da dikkat çekilerek Etibank'ın bir işletme organı meydana getirebileceği de karar verildikten sonra netleşeceği ifade edilmiştir.

1.4.Ulaşım

Doğu Anadolu'daki en büyük problemlerimizden birisi de ulaşım konusu olmuştur. Bu konuya raporda şu şekilde yer verilmiştir.

“Doğu illerimizin ekonomik bakımından en büyük bir derdinin de, nakliyat meselesi olduğunu da arz etmek isterim.

Memleketin kıymetli bir köşesi denilebilir ki, sırf ulaşımsızlık yüzünden senenin büyük bir kısmında memleketin diğer parçalarıyla münasebet tesis edememektedir. Doğu illerimizin bu vaziyeti, memleketin diğer kısımlarıyla olduğu kadar bizzat kendi bünyesi içinde de vardır. Bir taraftan ulaşımsızlık diğer taraftan nüfus azlığı, ekonomik değişimin canlanmasına mani olmuştur.

Şüphesiz ki ideal, emin ve aralıksız nakliyatın temini için muntazam şoselere ihtiyaç vardır”(Mazıcı, 1996:210; Bayramoğlu, 2006:112).

Ulaşım sorunu nedeniyle ürünlerin pazarlanmasında sıkıntıların yaşandığı görülmüştür. Çözüm olarak yeni yolların yapılmasının önerilmesiyle birlikte uzun zaman ve maliyetli olacağından mevcut durum üzerinde düzenleme yapılması daha uygun görülmüştür. Öncelikle virajların ve geçitlerin kamyon ulaşımını sağlayacak şekilde iyileştirilmesi ve genişletilmesi gerektiği ortaya konmuştur.

Kamyonların güzergâhları ise raporda şu şekilde belirlenmiştir.

“Bu mıntikalarda, valilerle yaptığım temaslarda yolların arz ettiğim şekilde, tamir ve iyileştirmesinin kendilerince yapılabileceğini ifade ettiler. Bunlar hakkında icap edenlere yüksek emirlerinizin verilmesini dilerim

Yollar bu tarzda tamir edildikten sonra aşağıda arz ettiğim dört kamyon servis hattı tesisatının mıntika ihtiyacı için çok faydalı neticeler vereceğini düşünüyorum.

Kamyon servis hatları şunlardır:

- 1- Hopa-Ardahan-Kars-Iğdır
- 2- Karaköse-Erciş
- 3- Diyarıbekir-Bitlis-Tatvan
- 4- Van şehri ile iskele arası

Bu servisler, esas itibarıyla yük nakliyatına münhasır olacaktır” (Mazıcı, 1996:211; Bayramoğlu, 2006:113).

Böylece ulaşım sıkıntısı çözülerek malların daha hızlı ve güvenli bir şekilde sevkleri gerçekleşecektir.

Kara ulaşımının yanında deniz yolu ulaşımının da ticari faaliyetlerimiz açısından önemli olduğu, özellikle doğu ile olan faaliyetlerimizde Trabzon ve Hopa limanlarının öne çıktığı görülmektedir. Hopa Limanı'nın önemi raporda şöyle açıklanmıştır.

“Artvin, Kars, Iğdır gibi mühim bir hinterlandın iskelesi olan Hopa’dan çok miktarda hayvan ihracatı yapıldığı gibi işlemeye başlayan Kuvarshan ve yakında işleyecek olan Murgul fabrikaları üretimleri de tabiatıyla buradan sevk edilecektir.

Birinci derecede ehemmiyeti olup, büyük liman yapılması göz önünde tutulan yerlerdeki iskelelerin kanunda gösterilen şekilde idaresinin tescil olunacağı ayrıca tespit olunmuştur. Bunlar, Ereğli, Samsun, Trabzon, Mersin limanlarıdır.

3004 Numaralı Kanununun Tatbiki Neticesi Artan Para

Kanun icaplarına göre ayrı bir teşekkül tarafından idaresi icap eden diğer bütün iskelelerin geliri üzerinde yaptığımız incelemelerde tarifelerinde yüzde 50 gibi mühim bir tenzilat yapıldığı ve belediye ve mahalli idarelere ait hisseler ayrıldığı ve tamirat ve tahsil masrafı da çıktığı halde sene de 100.000 Liraya kadar bir para elde edilebileceği anlaşılmıştır. Bu paradan istifade ederek ilk iş olarak takriben 80.000 Liraya çıkacak olan Hopa iskelesini yaptırmak istiyorum ve kanunun tespiti için de iskele işlerinin Denizyolları İşletmesi tarafından yürütülmesini uygun görmekteyim. Tasvip buyurulduğu takdirde Heyeti Vekilece karar altına alınmasını dilerim.

Bu suretle bir idarede birleştirilecek olan vapur ve iskele hizmetleri tek biletle yapılmak suretiyle halka kolaylık gösterilmiş olacaktır” (Mazıcı, 1996:216,217; Bayramoğlu, 2006:118,119).

Trabzon Limanı ile ilgili ise rapor şu şekilde devam etmiştir.

“Trabzon’a gelince: bu limanda her ne kadar bir yükleme ve boşaltma anonim şirketi mevcut ise de 50.000 Lira sermayeli olan bu şirketin beşte dört hissesi şahıslar elinde bulunması dolayısıyla iyi işlenmesi temin olunamamaktadır.

İskele, antrepo ve hamaliye işlerinin de muhtelif ellerde bulunması bu işlerin bozuk ve pahalı yapılmasına sebep oluyor.

İran transit yolunun başında geniş bir hinterlandın iskelesi olan Trabzon’da liman işlerinin daha esaslı bir surette tanzim ve iyileştirilmesine ihtiyaç vardır.

İşlerin Bir Elde Toplanması

Bunun için her şeyden evvel bu işlerin bir elde toplanmasını lüzumlu görüyorum. Esasen İstanbul ve İzmir limanlarında da böyle yapılmıştır. Trabzon limanında da yapılacak şey budur.

İstanbul ve İzmir liman işletmeleri kanunu, Trabzon limanında da işlerin bu suretle idaresine imkan vermekte olmasına göre, Trabzon liman şirketinin İstanbul liman işletmesi gelirinden ayrılacak para ile satın alınmasını ve limandaki yolcu ve yolcu eşyası nakliyatını da ilave suretiyle liman işlerini yapacak bir liman işletmesine bağlanmasını yüksek tasviplerine arz ediyorum” (Mazıcı, 1996:218; Bayramoğlu, 2006:119).

Liman işletmeleri kanunu çerçevesinde Trabzon limanının satın alınmasının ve liman işletmesine bağlanmasının uygun olacağı belirtilmiştir.

Bu şekilde ulaşım sorununun halledilmesiyle malların sevkiyatının kolaylaşacağı ve ekonomik faaliyetlerin artacağı düşünülmüştür. Bununla birlikte ulaşım sıkıntısı yüzünden malını satamayan üreticinin zarara uğramasının önüne geçilmiş, kâr etmesi sağlanmıştır.

1.5.Sanayi

Ülke ekonomimiz ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayanmıştır. Doğu Anadolu'da yapılan incelemeler neticesinde bu ekonomik faaliyetler iyileştirilirken maden sektöründen de faydalanılmaya gidilmiştir. Ancak ülke ekonomisinin kalkınabilmesinin bir koşulu da sanayileşmek olmuştur. Bu nedenle doğudaki ürünlerimizi sanayi dallarında değerlendirme düşüncesi öne çıkmıştır. Kurulması düşünülen fabrikalarla ürünlerimizin değeri arttırılmaya çalışılmıştır. Bu fabrikalar içerisinde iplik ve dokuma fabrikası, şeker fabrikası, çimento fabrikası önemli görülmüştür. İplik ve dokuma fabrikasının Erzurum'da kurulması uygun görülmüş bunun için incelemeler başlatılmıştır.

Raporda iplik fabrikasının nerede kurulacağı ile ilgili şu şekilde bir tespit yapılmıştır.

“Birinci planda hatıra gelen iplik fabrikası tesisidir. İmal olunacak yüksek numaralı iplikler, hariçten memleketimize ehemmiyetli miktarda ithal olunmaktadır.

İplikler, Doğu'da yaygınlaşmasını düşündüğümüz el tezgâhlarında da kullanılacaktır.

İğdir pamuklarını işleyecek fabrikanın yeri ile de alakadar oldum. İğdir'in içinde, Van veya Erzurum'da yapılması ihtimallerini ayrı ayrı inceledim.

İğdir'in içinde fabrika için aranılan şartlar ve bilhassa enerji kaynağı ile kafi miktarda amele yoktur. Van ise, kurulmak üzere bulunan Malatya fabrikasının tüketim mintikasına dâhildir. Malatya fabrikasının yapacağı iplikler, Van el sanayiinde de kullanılabilir. Bu itibarla iplik fabrikası için en müsait yer olarak Erzurum'u buluyorum. Bu hususta incelemelere şimdiden başlanılmıştır.” (Mazıcı, 1996:185,186; Bayramoğlu, 2006:86,87).

Şeker fabrikasının kurulması konusunda da doğu illerinden herhangi biri kesin olarak belirtilmemiş olup bazı şartların yerine getirilmesinin bekleneceği belirtilmiştir. Bu şartlar raporda şu şekilde sıralanmıştır.

“Türkiye'de kurulacak beşinci şeker fabrikasını Doğu vilayetlerimizde tesis edeceğiz. Kati olarak yeri belirlenmemiştir. Bu tesisin üç şartından;

Birincisi: Sivas-Erzurum hattının tamamlanması

İkincisi: Şekerpancarı ziraatına elverişli geniş arazisinin mevcudiyeti

Üçüncüsü: Türkiye genel şeker tüketiminin bugünkü fabrikaların kapasitesinin üstüne çıkmasıdır.

Bu şartlardan birinci ve üçüncüsünün birkaç sene zarfında gerçekleşebileceği ümit olunabilir. Şu halde arazinin şekerpancarı ekimine elverişli olmadığını tecrübe ile tayin ve tespit için kısa bir zaman kalıyor demektir. Bu itibarla bir taraftan bu tecrübelerin yapılması ve diğer taraftan fabrika tesisinden evvel yapılması icap eden iktisadi ve sınaî incelemelere başlanması zamanı gelmiş demektir. Bu inceleme

vazifesinin ihtisası dolayısıyla şeker fabrikaları şirketine verilmesini uygun görmekteyim” (Mazıcı, 1996:195,196; Bayramoğlu, 2006:98).

Buradan da anlaşılacağı gibi Celal Bayar Doğu Anadolu’da bir şeker fabrikası kurulmasının uygun olacağını belirtmiş, bunun alt yapı çalışmalarının bir an evvel yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Çimento fabrikasının ise Sivas’ta yapılması düşünülmüştür. Bu fabrikanın yapılma amacı ise doğu illerinin çimentoyu pahalıya almalarıdır. Fabrika açılmasıyla maliyet düşeceğinden bu zararın da önlenmiş olacağı tespit edilmiştir.

El sanayi ile ilgili ise rapor şöyle devam etmiştir:

“Doğu havalisindeki halkın yedi aydan aşağı olmamak üzere evlerine kapanarak geçirdikleri, boş denilebilecek hayatları vardır. Bu zaman kendileri için beyhude geçirilmiş ve israf olunmuş bir ömür parçasıdır. Demiryolunun henüz ulaşmaması ve yukarıda da tafsilatlı arz edildiği gibi nakliye vasıtalarının çok pahalı ve gayri muntazam olması dolayısıyla Doğu vilayetlerimiz, memleketin piyasa merkezleriyle normal bir şekilde irtibat temin edememişler ve netice olarak memleket ekonomisinin haricinde tecrit edilmiş bir halde kalmışlardır.”(Mazıcı, 1996:226; Bayramoğlu, 2006:130).

Doğu illerimize baktığımızda gerek iklim açısından gerekse ulaşımın sağlanmasının zor olması açısından yılın yaklaşık yedi ayını boş geçirdikleri görülmüştür. Bu nedenle bölge halkının bu zamanı boşa geçirmemesi adına el sanayinin yaygınlaştırılması gereği ortaya çıkmıştır. El sanayi için el tezgâhlarının yapılması, kurulması ve işletilmesi için ustaların o bölgeye gönderilmesi uygun görülmüştür.

Doğu illerimizin kalkınabilmesi için hayvan üretiminin arttırılmasına dair bir kombina tesis edilmesi ve nakliyatın sağlanabilmesi için raporda,

“İkinci beş yıllık sanayi planının et sanayiyle alakalı 16. bölümünde (sayfa 190-204) izah olunan tedbirlerin tatbiki ve Doğu’daki hayvan üretim merkezleriyle memleket içinde ve dışındaki hayvan üretim merkezleriyle memleket içinde ve dışındaki tüketim pazarları arasında hayvan maddelerini değerlendirebilecek bir kombinanın tesisi, Doğu illerimizin kalkınma programının başında gelmektedir.

Ayrıca nakliye masrafları, İstanbul mezbahasının vaziyeti değerlendirilmektedir. Sahilde veya demiryolu güzergahı üzerinde et ve yan sanayinin kurulmasındaki faydalardan biri de frigorifik vagon veya vapurlarla kesilmiş et nakliyatının teminidir. Hayvanların diri olarak nakil edildikleri zaman kaybettikleri kiloları kazanmak ve frigorifik vagon veya vagonlarla güzergahtaki şehirlere gündelik et

ihtiyaçlarını temin etmek, elde edilmesi lazım gelen faydalardandır” şeklinde tespit yapılmıştır (Mazıcı, 1996:177; Bayramoğlu, 2006:79,80).

Doğu illerindeki kalkınmanın ana kaynağı olarak kombina tesisi yapılması uygun görölmüştür. Bunun yanı sıra et sanayinin geliştirilmesinde, canlı hayvan satışı yerine et satışının daha fazla kar getireceği düşünölmüştür.

Bu fabrikaların açılmasının öлке ekonomisine büyük katkı sağlayacağı görölmüş, sadece üretimin arttırılması değil istihdam sağlaması açısından da önemli olmuştur. Fabrikaların açılmasıyla büyük oranda işçi alımı yapılacak bu da ölkedeki işsizlik oranlarının düşmesini sağlayacaktır.

Celal Bayar'ın Şark Raporu EK 1

Celal Bayarın Şark Raporunun sonunda yer alan EK 1 başlıklı bölümünde 25 Kasım 1936 tarihinde İktisat Vekaletinden Hariciye Vekaletine gönderilen yazı yer almaktadır.

16 Mart 1931 tarihli Türk-Sovyet Ticaret ve Denizcilik Antlaşmasının 1 Ocak 1937'de yürürlükten kalkacağından bu tarihe kadar yeni bir anlaşmanın yapılmasının zorunlu olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak yeni bir anlaşma yapılması konusunda henüz bir gelişme olmadığından bahsedilerek yeni bir anlaşmanın yapılmasının gerekçeleri açıklanmıştır.

1931 tarihli anlaşmanın tam olarak bizim ihtiyaçlarımızı karşılamadığı ve eksiklerinin olduğu İktisat Vekaleti tarafından bildirilmiştir. 1931 tarihli anlaşmanın uygulanması açısından Sovyetler'in tekelinde bulunduğu tek taraflı bir idarenin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumdan ötürü Ruslar'ın Türklerle yaptıkları alım satımlarda fiyat kontrolünü ellerinde bulundurdukları bu durumun Doğu'daki halkın zor durumda kalmasına sebebiyet verdiği belirtilmiştir.

İktisat Vekili'nin gönderdiği yazı da ayrıca yapılacak olan yeni anlaşmada dikkat edilecek hususlara da yer verilmiştir. Yazının sonunda Türkiye-Sovyet ithalat ve ihracat oranlarına yer verilerek durum daha somut bir şekilde ortaya konmuştur.

Tablo 3: Rusya'dan Türkiye'ye İthalat

Yıl	1000 TL Olarak	Nispeti
1930	10.605	7.19
1931	7.243	5.72
1932	8.942	6.91
1933	3.907	5.23
1934	3.911	4.51
1935	4.325	4.87
1936 (ilk 8 ay)	3.278	-

Tablo 4: Türkiye'den Rusya'ya İhracat

Yıl	1000 TL Olarak	Nispeti
1930	7.661	5.06
1931	4.688	3.69
1932	5.437	5.36
1933	4.499	4.62
1934	3.643	3.95
1935	4.150	4.33
1936(ilk 8 ay)	1.791	-

Celal Bayar'ın Şark Raporu EK 2

Celal Bayar'ın Şark Raporunun EK 2 başlıklı bölümünde Moskova Büyük Elçiliğinden İktisat Vekaletine 16 Ekim 1936 gönderilen yazı yer almaktadır. İktisat Vekaletine bağlı Türkofis Başkanlığınca 26.08.1936 tarihinde istenilen yazı karşılığıdır.

1.1.1937'de yürürlükten kalkacak olan Ticaret ve Denizcilik antlaşmasının yerine yapılacak olan yeni anlaşma hakkındaki müzakereler için Moskova Büyük Elçiliğine görüşleri sorulmuş, o yazının cevabıdır.

Bu yazıda 1931'den beri Sovyet pazarlarının kapalı olmasından dolayı Sovyet Ticaret Temsilciliğinin dilediği malı alıp satmasına neden olduğuna dikkat çekilerek yıllar içerisinde ithalat ve ihracat oranlarının düştüğü belirtilmiştir. Sovyet ve Türk istatistiklerinin karşılaştırılması yapılarak hangi malların daha çok alınıp satıldığı da değerlendirilmiştir.

Rusların ticari faaliyetlerini daha çok Doğu memleketleriyle yaptıkları göz önünde bulundurulmuş ve uyguladıkları takas usulünün insafsız olduğu belirtilmiştir. Örneğin 1 kilo şekeri 1 koyun, 1 kilo gazı 8 tavukla takas etmeleri insafsız bir istismarın olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Sovyetlerin iktisat rejimlerinin emekçiler için adil olma politikasıyla çeliştiği ve zorbalığa dayandığı açıkça görülmektedir.

Moskova Büyük Elçisi Sovyetlerin istismarından kurtulabilmemizin çaresinin bir elden hareket etmek olduğuna vurgu yapmıştır.

İki ülke arasındaki siyasi münasebetlerdeki müttefik olma durumunun iktisadi hayat için taban tabana zıt olduğu ve kendi kendileriyle çeliştikleri gözle görülür bir gerçektir.

Bu durumun önüne geçebilmek için iktisat vekaleti aracılığıyla milli bir bankanın oluşturulmasının ve ithalat ve ihracattaki fiyat kontrolünü ellerinde buldurmalarının önem taşıyacağını belirtmiştir.

Ayrıca Sovyet Türk ticaretindeki bu durumun bize özgü olmadığına dikkat çekilerek Sovyet İran ticari ilişkilerinde de aynı durumun söz konusu olduğu İran

Ticaretinin % 90 oranında Sovyet tekeline yer aldığı da ifade edilmiştir. İran'ın bu duruma bulunduğu çözüm ise ticareti devlet tekeline almaktır. Malları değeri fiyatına satmak ve değer fiyatından malları almak.

Yine Moskova Büyük Elçisi bu konunun çözümü hakkında kendi görüşlerine yer vererek önerilerde bulunmuştur. Ticaretin devlet tekeline alınması halinde daha çok değer kazanacağına değinmiştir.

Yeni ticaret antlaşmasının Ankara'da mı yoksa Moskova'da mı yapılacağı da dikkat çeken bir diğer konudur. Moskova Büyük Elçisi, bu konuda Sovyet Ticaret Temsilcisi Osepof'un görüşüne yer vermiştir. Osepof; yeni anlaşma müzakerelerinin Moskova'da yapılmasının daha uygun olacağını belirterek, Moskova'daki alakalı teşkilatın daha kolay halledebilecek olduğunu ifade etmiştir. Moskova Büyük Elçisi ise müzakerelerin Ankara'da olmasından yana olduğunu da söylemiştir.

Son olarak da Harici Ticarete, ticaretin devlet tekeline imkan verecek ve fiyat kontrolünü de devletin fiili denetimine alacak hükümlere ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir.

SONUÇ

Atatürk dönemi, her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da zor şartlara rağmen yoğun bir kalkınma mücadelesinin verildiği yıllar olmuştur. Bu mücadelede çağdaşı devletlere göre oldukça geri bir durumda olan sanayiye geliştirmek, kalkınmayı sağlayacak temel faktör olarak benimsenmiştir.

1923’lerde Osmanlı Devleti’nden devralınan yetersiz sanayinin yanında sermaye, işgücü, ulaşım, teknoloji, bilgi ve tecrübe yetersizliği de mevcuttur. Bütün bunlara rağmen milli ekonomiyi oluşturabilmek için hızlı bir kalkınma çabası içine girilmiştir. İzmir İktisat Kongresi, bu açıdan bir dönüm noktası olmuştur.

1923-1930’lu yıllarda milli ekonomi oldukça büyük önem kazanmıştır. Ayrıca yerli iş adamı yetiştirilmesi için de çaba sarf edilmiştir. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak ülke ekonomisi özel teşebbüslerle kalkındırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemde yeterli derecede sermaye olmadığı için bu sanayileşme girişimi yetersiz kalmış, bazen direkt bazen de dolaylı olarak devlet tarafından desteklenmiştir. Bu da Türkiye’de başka ülkelerdekine benzemeyen kendine has bir devletçiliğin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Özellikle 1929 yılında dünyada yaşanan ekonomik kriz devletçilik politikasını zorunlu hale getirmiştir.

Atatürk döneminde uygulanan bu devletçi politika katı devletçilik şeklinde olmayıp karma ekonomi şeklinde hayata geçirilmiştir. Bir taraftan özel teşebbüslere yer verilirken diğer taraftan özel teşebbüsün yetersiz kaldığı noktalarda devlet kendi eliyle yatırım yaparak ülke ekonomisini kalkındırma yoluna gitmiştir.

Bu dönemde, devletçi bir anlayışla hazırlanan sanayi planlarıyla, ülkenin bütün tarım ürünleri, madenleri, limanları, kara, deniz ve hava yolları milli ekonomiye kazandırılmaya çalışılmıştır.

Atatürk döneminin, ekonomik başarılarında Celal Bayar’ın, liberal ekonomi politikaları etkili olmuştur. Bayar, ekonomik kalkınmanın çok yönlü olabilmesi için hemen hemen her alanı kapsayan çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarla kendi kendine yetebilen bir ülke ekonomisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Celal Bayar, hem Milli Mücadele dönemindeki hem de daha sonraki ekonomi bakanlığı dönemindeki çalışmalarıyla bugünkü sanayileşmemizin temelini atmıştır. Bayar, ekonomik kalkınmayı bütün ülke geneline yayan bir program uygulamıştır.

Celal Bayar Ekonomi Bakanlığı görevine gelir gelmez ekonomik faaliyetlere başlamış, ilk olarak Ölçü İnkılabı'nda değişikliğin uygulanmasını sağlamıştır. Böylece yabancı devletlerle olan ticari faaliyetlerimizin geliştirilmesine çalışılmıştır. Denizcilik alanında da çalışmalarda bulunarak, ticari faaliyetlerde en güvenli yolun deniz yolu olduğunu vurgulamış ve bu nedenle liman yapımına önem verdiğini ortaya koymuştur. Vapur taşımacılığını geliştirerek kendi vapurlarımızın üretilmesini sağlamaya çalışmıştır.

Bunların yanı sıra madencilik alanında da faaliyetlerde bulunan Bayar, Etibank'ın ve MTAE'nin kurulmasını sağlayarak birçok madenin yeniden ekonomiye kazandırılmasını sağlamış ve bazı madenlerin de bu kurumlar tarafından satın alınmasını sağlamıştır.

Bayar, Ziraat ile ilgili çalışmalarda da bulunmuş zeytin üretiminin arttırılmasını ve zeytinyağı fabrikalarının kurulmasını sağlayarak sanayide de atılımlar da bulunmuştur. Yumurtacılığın geliştirilmesi için yumurtaları sınıflandırmış ve kalitelerini arttırarak ihracatı geliştirmiştir.

Celal Bayar Ekonomi Bakanlığı süresince bütün alanlarda ekonomik çalışmalarda bulunmuş ve netice olarak ithalat oranlarını azaltıp ihracat oranlarının artmasını sağlamıştır.

Ayrıca yıllardır ihmal edildiği iddia edilen Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinin ekonomik olarak kalkınabilmesi için bir Şark Raporu hazırlamıştır. Celal Bayar Şark raporu adı altında sadece doğu illerinde değil diğer illerde de çalışmalar yapmıştır. Hatta bu geziye Zonguldak'tan başlamış daha sonra doğu illerini ziyaret etmiştir. Bu çerçevede Adana, Mersin, Trabzon gibi illerde de incelemelerde bulunulmuştur.

Celal Bayar'ın Şark Raporu'nda tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi gibi bütün alanlarda araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların ana hedefi üretimin ve kalitenin arttırılması, üretim göz önüne alınarak sanayi kuruluşlarının oluşturulması ve bunların pazarlanması olmuştur.

Şark Raporu çerçevesinde kullanılmayan madenler yenilenerek üretim hayatına kazandırılmıştır. Kuvarshan, Murgul, Ergani bakır madenleri bunun en güzel örnekleridir. Ayrıca iplik ve dokuma sanayini geliştirmiş, dokuma fabrikalarının açılmasını sağlamıştır. Şeker fabrikası kurulması konusunda çalışmalarda bulunmuştur.

Bütün bu çalışmalar Şark raporu göz önünde bulundurularak gerçekleşmiş ve Şark raporu ekonomik hayata dâhil edilmiştir.

KAYNAKÇA

BOA, Belge no:50, 51, 52, 53, s.48-52.

BCA, BKKK (K), c.1. sn.680; c.1sn.810.Ek:1.

BCA, BKKK (K), c.2. sn.1571.

BCA BKKK (K), c.2. sn.3271.

BCA BKKK (K), c.3. sn.579.

BCA BKKK (K), c.3. sn.1161.

BCA BKKK (K), c.6. sn.792.

BCA BKKK (K), c.6. sn.1086.

BCA BKKK (K), c.6. sn.1823.

BCA BKKK (K), c.6. sn.2117.

BCA BKKK (K), c.6. sn.83.

BCA BKKK (K), c.6. sn.1808.

BCA BKKK (K), c.6. sn.2092.

BCA BKKK (K), c.6. sn.3155.

BCA BKKK (K), c.7. sn.2228.

BCA BKKK (K), c.7. sn.3923.

BCA, 30.18.01.02 / 30.53.19, karar No:(13142)

Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem I, Cilt.I.

TBMMZC, Dönem I, c.I

TBMMZC, Dönem I, c.10

TBMMZC, Dönem II, c.32.

TBMMZC, Dönem III, c.16.

TBMMZC, Dönem IV, c.9; c.16.

TBMMZC, Dönem V, c.5; c.16; c.12

Hâkimiyet-i Milliye, 20 Temmuz 1923.

Hâkimiyet-i Milliye ,19 Ağustos 1923.

Hâkimiyet-i Milliye 12 Eylül 1923.

Hakimiyet-i Milliye, 25 Eylül 1923.

Cumhuriyet, 10 Temmuz 1924.

Cumhuriyet, 11 Temmuz 1924.

Cumhuriyet, 8 Eylül 1932.

Cumhuriyet, 9 Eylül 1932.

Cumhuriyet, 10 Eylül 1924.

Cumhuriyet, 2 Şubat 1925 .

Cumhuriyet, 11 Eylül 1932.

Cumhuriyet, 12 Eylül 1932.

Cumhuriyet, 13 Eylül 1932.

KİTAPLAR

Akşit, Baha (1987). *Kısaca Celal Bayar*. İstanbul:İstanbul Yayınevi.

Arar, İsmail (1968). *Hükümet Programları 1920-1965*. İstanbul:Burçak Yayınevi.

Atalay, Mustafa (1958). *Celal Bayar ve Hayatı*. Ankara:Bankacılık Gazetesi

Neşriyatı.

Aysan, Mustafa A.(2004). *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*. İstanbul :Toplumsal

Dönüşüm Yayınları.

ATASE. *Türk İstiklal Harbi. II/5 Kitap 2.*(1973). Ankara:Genel Kurmay Başkanlığı

Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayını.

Atatürk, Mustafa Kemal (1989). *Nutuk. c.I- III.* Ankara:Türk Tarih Kurumu

Yayınları.

Atatürk 'ün Söylev ve Demeçleri, (c.I-III). (1997). Ankara:Atatürk Araştırma

Merkezi Yayınları.

Avcıoğlu, Doğan (1968). *Türkiye'nin Düzeni.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aydemir, Şevket Süreyya (1966). *İkinci Adam.* İstanbul : Remzi Yayınları.

Başar, Ahmet Hamdi (1941). *Değişen Dünya.* İstanbul: Kenan Basımevi.

Banoğlu, Ahmet Niyazi (1943). *Türk Kahramanları İsmet İnönü.* İstanbul:İderahane.

Bayramoğlu, Nejat (2006). *Celal Bayar Şark Raporu.* İstanbul:Kaynak Yayınları.

Belen, Fahri(1983). *Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle.*

Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Boratav, Korkut (1989). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985.* İstanbul: Gerçek Yayınları.

_____ (1962). *Türkiye 'de Devletçilik.* Ankara: Savaş Yayınları.

Bozdağ, İsmet (1986). *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar.* İstanbul:

Karakuşak Yayın.

Gencer, Ali İhsan ve Özel, Sabahattin (1998). *Türk İnkılap Tarihi.* İstanbul:Der

Yayınları.

Güner, Zekai ve Kabataş, Orhan (1990). *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve*

Basını. Ankara: ATAM Yayınları.

Hatipoğlu, Zeyyat (1981). *Gelişme İktisadı ve Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi.*

İstanbul:Teknik Üniversite Matbaası.

İnan, Afet (1982). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 4 Mart 1923*. Ankara: TTK

Yayımları.

_____ (1973). *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*. Ankara: TTK

Basımevi.

Karakoyunlu, Yılmaz (1995). *Türkiye'de Liberalizmin Seyir Defteri (1938-1991)*.

Ankara: Anavatan Partisi.

Kemal, Mehmet (1980). *Celal Bayar Efsanesi ve Rafdaki Demokrasi*. İstanbul: ABeCe

Yayımları.

Keyder, Çağlar (1982). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929*. Ankara: Yurt

Yayınevi.

_____ (1976) *Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye*. İstanbul: Birikim

Yayımları.

Kocabaşoğlu Uygur (Ed.) (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş

Bankası Kültür Yayınları .

Kocatürk, Utkan (1971). *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*. Ankara: Edebiyat

Yayınevi.

Koçak, Cemil (1986). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Ankara: Yurt

Yayınevi.

Kopar, Metin (2013). *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat

Kudret, Cevdet (2000). *Türkler I*, çev. Mehmet Ali Kayabal. İstanbul: Yeni Gün

Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Kuruç, Bilsay (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. İstanbul : Bilgi Yayınevi.

Mazıcı, Nurşen (1996). *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1938*. Antalya: Der

Yayımları.

Okyar, Fethi (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. İstanbul:Tercüman Yayınları.

Ökçün, A. Gündüz (1997). *Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir) Haberler-Belgeler-Yorumlar*. Ankara: Sermaye Piyasa Kurulu Yayını.

Ölçen, Ali Nejat (2000). *Kemalizm'in Ekonomisi*. Ankara:Güldikenî Yayınları .

Özgen, İhsan Fuat (2003). *Millî Mücadele'de Galip Hoca Celal Bayar*.

İstanbul:İnsanlık Vakfı Yayınları.

Öztürk, Saygı (2007). *İsmet İnönü'nün Gizli Kürt Raporu*. İstanbul:Doğan Kitap.

Pallis, Alexander (1995). *Yunanlılar'ın Anadolu Macerası (1915-1922)*. çev. O.Azizoğlu. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Parasız, İlker (1991). *Türkiye Ekonomisi;1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa : Ezgi Yayınları.

Selik, Mehmet (1961). *Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye (1923-1960)*.

Sürmeli, Serpil (1998). *Millî Mücadele'de Tekalif-i Milliye Emirleri*. Ankara :Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Şenşekerci, Erkan (2000). *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*. İstanbul : Alfa Yayınları.

Şahingiray, Özel (1999a). *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938 (Ekonomik)*. İstanbul : İş Bankası Yayınları.

_____.(1999b). *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953*. İstanbul:İş Bankası Yayınları .

_____. (1999c). *Celal Bayar'ın TBMM'de Yaptığı Kanun Tekliflerinin Esbab-ı Mucibesi 1920-1938*. İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları.

Şakir, Ziya(1952). *Celal Bayar Hayatı ve Eserleri*. İstanbul :İsmail Akgün Matbaası .

Talas, Cahit (1974). *Ekonomik Sistemler*. Ankara: Doğan Yayınları.

Tansel, Selahattin (1991). *Mondros 'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt I, III*. İstanbul:Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara:Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

Tezel, Yahya S.(2000). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tokgöz, Erdinç (2004). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*. Ankara:İmaj Yayınları.

Tural, M. Akif (1987). *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*. Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ulutan, Burhan (1987). *Etibank 1935-1985*. Ankara: Etibank Yayınları.
_____ (1982). *Enflasyon ve Ekonomik Kalkınma*. İstanbul :

Yaşa, Memduh vd.(1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*. İstanbul :Akbank Yayınları.

Yalçın, Edip Semih (2009). *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*. Ankara: Berikan Yayınevi

MAKALELER

Akgül, Suat (1992). “Paris Barış Konferansı’ndan Sevr’e Türkiye’nin Paylaşılması Meselesi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.VIII, S.23.s.381-395.

Akşin,Sina (1986), “ Paris Barış Konferansı’nın Yunanlıları İzmir’e Çıkarma Kararı”. *Üçüncü Askeri Tarih Semineri (Tarih Boyunca Türk –Yunan İlişkileri)*. s.174-178.

Akyıldız, Hüseyin ve Ömer, Eroğlu (2004). “Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, c.9, S.1, s.43-62.

Altıparmak, Aytekin (2002), “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayi Gelişimi”. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.13. s.35-59.

_____ (1998). “Türkiye’de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müteşebbis Sınıfın Gelişimi”. *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, c. I, S.I, s.65-81.

Başıyigit, Türkan (2002). “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları (1923-1950)”. *Türkler*. c.17. s.687-693.

Coşkun, Ali (2003). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”. *Atatürkçü Düşünce Dergisi*. S.4, s.72-77.

Ezer, Feyzullah (2010). “1929 Ekonomik Krizinin Türkiye ‘ye Etkileri”. *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. c:20, S.1, s.427-442.

Gökay, Kerim Fahrettin (1982). “Meşrutiyet ve Cumhuriyet Tarihinin Ünlü Devlet Adamı Sayın Celal Bayar”. 100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan. *İstanbul, Tercüman Tesisleri*. s.79-86.

Hiç, Mürkerrem (2002). “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”. *Türkler*. c.17. s.541-546.

İnsel, Ahmet (2003). “Düzen mi, Kalkınma mı” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık. İletişim Yayınları. c.5 (iç.). s.616-621.

Kaplan, Leyla (1998). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Milli Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek”. *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*. c.6. s.159-164.

- Koraltürk, Murat (2002). “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”. *Türkler*. c.17. s.581-591.
- Küçük, Mustafa (2002). “I. TBMM’nin Açılışı ve Anlamı”. *Türkler*. c.16. s.15-27.
- Mutlu, Sevda (2007). “1930’lar Türkiye’inde Devletçilik Tartışmaları”. *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. c.8, S.I. s.31-52.
- Orhan, Ayhan (2009). “Tek Partili Yılların Ekonomi-Politiği ve Kadro Hareketi”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S.17. s.120-147.
- Ölçen, Ali Nejat (1982). “1923 1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye ‘nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, AÜSBF Yayınları*. s.133-149.
- Özçelik, Özer -Güner, Tuncer (2007). “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. c.IX. S.I, s.253-266.
- Özel, Sabahattin (2002). “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. S.2. s.235-248.
- Sağlam, Dünder (1981), “Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. c.2, S.4.s.71-75.
- Sarısamam, Sadık (1999). “Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar ve Bu İnkılapların Özümsemesi Meselesi”. *Atatürk Araştırma merkezi Dergisi*. c.XV, S.45.s.101-121.
- Semiz, Yaşar (2002). “1923 -1938 Döneminde Türkiye’nin Sanayi Politikası”. *Türkler*. c.17. s.710-717.
- Şeker, Kadir (2011). “ Tek Parti Dönemi Ekonomik Politikaları ve Özel Teşebbüs Yatırımlarına Bir Örnek:Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi , Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S.3. s.129-143.

_____ “İsmet İnönü, “L’echo Paris Muhabiri Raymond Cartier ile 20 Ağustos 1934 Tarihinde Yaptığı Söyleşi”. İsmet İnönü Konuşma , Demeç, Makale , Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938, Hazırlayan,Turan, İlhan (2003), Ankara, TBMM Kültür Sanatve Yayın Kurulu Yayınları No:98.

_____ “İsmet İnönü,Fırkamızın Devletçilik Vasfı, İsmet İnönü Konuşma , Demeç, Makale , Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938,Ankara (2003) , TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98

Turan, Zübeyir (2011). “Dünyadaki ve Türkiye deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”. *Niğde Üniversitesi, İİBF Dergisi.* c.4. S.1. s.56-80.

Tokgöz, Erdinç (2002). “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”. Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi .Editör. Bahaddin Yediyıldız, s.15-36.

Ulutan, Burhan (1982). “Celal Bayar’ın Ekonomi Politikası ve Uygulamaları”. *100.Yaşında Celal Bayar’a Armağan.* s.273-321.

Ünlü Soylu, Perihan -Özlem Yaktı (2012) “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı :Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”. *History Studies , Prof Dr.Enver Konukçu Armağanı.* s.365-379.

Vural, İstiklal Yaşar (2008). “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları:Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* s.77-82.

Yavuz, Nuri (2003). “Erzurum Kongresinin Milli Mücadeledeki Yeri ve Önemi”.Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu (27-29 Mayıs 2002). *Gazi Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.s.93-106.*

Yavuz, Ünsal (1992). “İngiliz ve Fransız belgelerinde İstanbul’un işgalini (16 Mart 1920) Hazırlayan Gelişmeler”. *Bellekten.* c.LVI, S.217.s.963-984.

Yeşilay, Rüstem Barış (2005). “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri”.

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. c.19. S.I. s.117-132.

TEZLER

Özgen, İhsan Fuat (2007). Cumhuriyet Döneminde Celal Bayar’ın Siyasi ve İktisadi

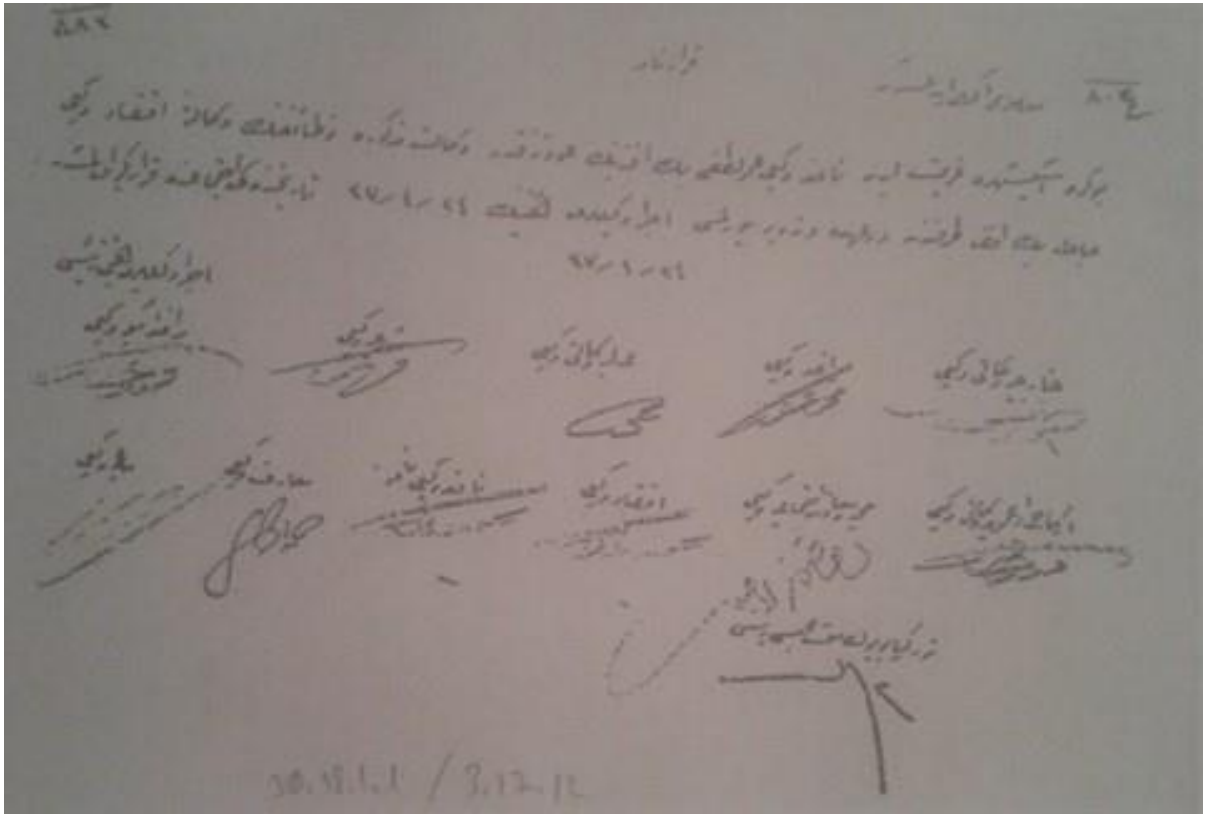
Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi. İstanbul.

Varol, Özge (2007). II. Abdülhamit Döneminde Duyun-u Umumiye İdaresinin

Kuruluşu ve İşleyişi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara.

EKLER

Ek-1

İktisat vekili Celal Beyin, Nafia Vekilliğini deruhte etmesine dair 24 Nisan 1921 tarihli Heyet-i Vekile kararı.

Ek-3

Celâl Bayar ve Fuad Ağralı bugün gidiyorlar

İran sefiri de Vekillerin refakatinde olarak bugün Zonguldağa hareket edecektir

İktisad Vekili Celâl Bayar ve Maliye Vekili Fuad Ağralı memleket dahilinde bir tetkik seyahati yapmak üzere bugün şehrimizden hareket edeceklerdir.

Vekiller, bugün on beşte kalkacak olan Tarı vapurile evvelâ Zonguldağa gideceklerdir. Zonguldak seyahatine İran sefirile sefaret müsteşarı da Vekillere refakat edeceğinden bu seyahatte Tarı vapurunun grandi direğine İran bayrağı da çekilecektir.

İran sefiri, Zonguldak havalisinde tetkiklerde bulunduktan sonra İstanbula avdet edecektir. Bu tetkikler, iki, üç gün sürecektir. İktisad ve Maliye Vekilleri bundan sonra yollarına Ege vapurile devam edecekler, muhtelif Karadeniz limanlarında tetkik ve teftişlerde bulunacaklardır.

Celâl Bayarla Fuad Ağralı bu seyahatte İran transit yolunu da tetkik edecekler, Iğdır mintakasında tetkikatta bulunacaklar, dönüşte Vana da uğnyacaklardır. Burada yeni işletme münasebetile yapılan tesisat görülecektir. Vekillerin bu seyahatte Karsa kadar gitmeleri de muhtemeldir. Mühim meselelerin tetkik edileceği bu seyahate malî ve iktisadî ba-

İktisad Vekili Celâl Bayar ve Maliye Vekili Fuad Ağralı

kımdan pek büyük bir ehemmiyet atfedilmektedir.

İktisad Vekâleti ihracatı teşkilâtlandırma müdürü Servet te yarınki Tarı vapurile İktisad Vekilinin maiyetinde olarak Zonguldağa hareket edecektir. Bu tetkik seyahatinde Vekile refakat edecek heyete dahil olan Sami İşbay ve İlhami Nafiz Pamir de heyete Zonguldaktan iltihak edeceklerdir.

İktisad Vekili bugün geliyor

Yalova tarikile Bursaya gitmiş olan İktisad Vekili Celâl Bayar bugün gene aynı tarikle şehrimize dönecektir. Bu seyahatinde Celâl Bayara İzmir meb'usu Hamdi Aksoy refakat etmiştir.

olunabilir de.

Nerelerde umumî sığınaklar ve kimler tarafından hususî sığınaklar yapılacağını, esaslı bir tetkik ve hesaba göre alâkadar makamlarımız tayin ederler.

En dayanıklı sığınakta bile gözetilecek esas, binlerce halkı bir araya tophiyacak şekilde büyük olmaması, küçük ve dağınmış şekilde yapılmasıdır.

Küçük tahrib bombalarına ve gaze karşı pasif halk için en güvenilir vasıta olan sığınaklar, tabiatile yangına karşı da

emindirler. İstanbulun yangından korunma meselesinin beton binalı şehirlerde ve hatta Şarki Anadolunun düz toprak damlı binalardan mürekkep kasabalarında alınacak normal tedbirlerin fevkinde hususî ve radikal tedbirlere ihtiyac gösterdiğini tesbit etmiştik. Keyfiyet böylece kabul edildikten sonra düşünülecek iş, ahşab mahalleleri tedricen ortadan kaldırmak ve bu suretle şehrin yangına karşı hassaslığı derecesini azaltmaktır.

**

Ek-4

Şarkta tetkikler

İktisad ve Maliye Vekilleri dün Zonguldaktan Sarka hareket ettiler

Celâl Bayar Zonguldakta Türk antrasit fabrikasını ziyaretten sonra İran sefiri Halil Fehimî ve Müsteşarı Nuri İsfendiyariye izahat veriyor

Zonguldakta bulunmakta olan İktisad ve Maliye Vekilleri bugün Üzülmaz ve Kozlu madenlerinde tetkikat yapmışlar, Zonguldak Parti merkezinde şereflerine tertib edilen çay ziyafetinde bulunmuşlardır. Vekiller Ege vapurile şark seyahatine devam etmek üzere buradan ayrılmışlar ve teşyi edilmişlerdir.

Kaynak: Cumhuriyet, 19 Eylül 1936.

Ek-5

Iktisad ve Maliye Vekilleri Trabzonda

Fındık tüccarları alivre satışlar yüzünden uğradıkları zararları kapadılar

Trabzon 24 (Hususi) — Salı günü öğleyin Samsundan hareket eden İktisad ve Maliye Vekilleri Ünye, Ordu, Giresunda halkla temaslarda, tetkik ve tefişte bulunduktan sonra çarşamba akşamı Trabzonda vardılar. Vekiller Samsunda Çorum ve Amasyadan gelen heyetleri kabul ettiler. Heyetlere dahil değirmenciler buğdayı koruma vergisine dair bazı temennilerde bulundular. Orduda fındık ihracatçılarile yapılan temasta, Alman ithalât tacirleriyle mutabık kalındığı halde Almanyadaki fiyatları kontrol bürosunun 65 kuruştan fazlaya müsaade etmediği veyahud Almanya ile aramızda bir fiyat anlaşması yapıldığı şeklindeki şayialar mevzu bahis oldu.

Celâl Bayar bu kabil şayialara karşı mütekayyız bulunmalarını tavsiye ettiği ihracatçılara arada bir fiyat anlaşması olamayacağından hükümetin böyle bir şeye muvafakatini düşünmenin bile hatalı olduğunu tasrih etti.

Fındık geçen sene bu tarihlerde 39 - 40 kuruşa satılıyordu. Şimdi 68 kuruş olan fiyat piyasa vaziyetine nazaran tamamen normaldir. Ancak 38 den başlayan alivre satışlar yapılmıştır.

Ordu ihracat tacirlerinin zarara dahi olsa bu satışları kapadıkları takdirle görüldü.

Ege vapuru Ordudan geceyarısı hareket etti. Vekiller bu sabah Giresuna çıkarak Belediyenin verdiği çay ziyafetinde bulundular. Halkevini ziyaret ettiler. Giresun fındık ihracatçılarile de görüştüler. Bizzat borsaya giderek muameleleri gözden geçirdiler.

Celâl Bayar Giresundan ayrılırken Giresunda iktisadî sahadaki işlerin normal gittiği, bu vaziyeti bozacak herhangi bir hâdise ve teşebbüsü önlemenin başlıca vazife olduğu, fiyatın normal bulunduğunu beyan etti.

İktisad Vekili hesabsız yapıldığı anlaşılan satışlarla bu günkü piyasa arasındaki mühim fiyat farkının bir forsmajör addedilip edilmeyeceği hakkında mahalli gazetecilerin sualine şu cevabı verdi:

«— Forsmajör yoktur. Tacirlerimiz taahhüdlerini ifa edeceklerdir. Bu taahhüdlere yerine getirmemek milli iktisadiyatımıza ve meslekî şereflerine bir tecavüz olur.»

İktisad Vekili Celâl Bayar bir taraftan da İzmir üzüm piyasasını zaman zaman telgrafhanede makine başında takib ederek bedhah şayiaları olduğu yerde bastırarak tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin tesirini gece İzmir valisinden alınan ve piyasada düşüklük olmadığını bildiren telgraf teyid etmiş oldu.

Bu esaslî tedbirlerle üzüm fiyatlarına ve dolayısıyla memleket ekonomisine yapılmak istenen herhangi bir komploya kat'i surette meydan verilmemiş oluyor.

Mekki Said

Ek-6

İktisad ve Maliye Vekilleri Erganide

**Dünyanın en zengin krom
madeni memleketimizde****Vekiller tarafından tetkik edilen Ergani madenleri istihsalâtının arttırılması için emirler verildi**

Ergani 13 (Vekillerin şark seyahatine iştirak eden arkadaşımızdan) — İktisad ve Maliye Vekilleri Tunceli valisi General Abdullahla birlikte dün, Ergani madenleri muntakasına giderek, devlet namına Eti Bank tarafından işletilmekte olan krom madenlerini tetkik ettiler.

Manzara, memnuniyet verici şekildedir, dağlara birikmiş olup gözle görülen krom madeni en aşağı bir tahminle yarım milyon tondur. Civardaki Sarı ve Deri dağında da aynı kıymet ve kesafette ve cevherinde yüzde altmış nisbetinde kromite bulunan krom madeni vardır. Bu tetkikat, dünyanın en zengin krom madeninin memleketimizde bulunduğunu meydana çıkarmıştır.

Diğer taraftan, ilk parti olarak Almanlara yüzde kırk sekiz kromiteyi havi granit şeklinde krom madeni satılmıştır.

Geçen gün, Almanyadaki alıcıdan

gelen bir telgrafa göre, Ergani havzasındaki krom madeni tahlil edilmiş ve bazı bedhahların Guleman cevherlerinde ancak yüzde otuz nisbetinde kromite bulunabilir şeklindeki iddiaları filen cerhdilmiştir.

Şimdiki halde dünya krom ihtiyacının yüzde ellisi Türkiyeden verilmektedir.

Bu vaziyet karşısında İktisad Vekili Celâl Bayar, istihsal ve ihracatın fazlaştırılması etrafında sıkı tedbirlerin alınmasını alâkadarlara emretmiştir. Yakın bir atide, Ergani ve havzası, dünya krom ihtiyacatını yüzde yüz karşılayabilecek bir mükemmeliyete getirilecektir.

İktisad Vekili tetkiklerinden memnun bir halde bugün, Gulemandan, maiyetindeki zevatla beraber, Geban madenlerini görmek üzere, Elâzize müteveccihen hareket etmiştir.

MEKKİ SAİD

Kaynak: Cumhuriyet, 14 Ekim 1936.

Ek-7

Samsunun en büyük derdi limanı olmamasıdır

Bu yüzden ihrac mallarımızın haftalarca mavnalar içinde beklediği oluyor

Vekillerin tetkik seyahatine aid bir hatıra: İktisad ve Maliye Vekillerimiz Zonguldakta maden kuyularını tetkikten sonra

Samsun 22 (Vekillerin şark seyahatini takip eden arkadaşımızdan) — Karadenizde bir gemi fırtınaya tutulursa bizim kıyılarımızda nereye kaçabilir?

Bu, yalnız, sayılı fırtına günlerine ve yalnız bu kıyı halkına mahsus mevsimlik bir endişe değil, her bakımdan mühim bir memleket mevzuu halindedir ve devlet bu mevzua en sıkı bir alâka ile el koymuş bulunuyor.

İktisad Vekili Celâl Bayar, bu mın - takadaki liman vaziyetleri üzerinde yapılan bir konuşma sırasında:

« Evvelâ Samsun! »

Diyerek, bu ihtiyacın şiddetini ve ehemmiyetini tebarüz ettirmiş oldu.

Şimdiki halde, Sinob ve sonra da Samsunun 60 mil ilerisinde olan Vona tabii limanları, birer barınma yeri halindedir. Hopaya kadar bütün diğer iskeleler dalgalarla göğüs göğüsedir: İşte, 24 saattir Ege vapuru içinde kapalı kalan Samsun yolcuları! 120 kişi, dün geceyi, vapurun bordasından evlerinin ışıklarını seyretmekle geçirdiler. Aynı ayrı istikamette 8 rüzgârın 5 i bu limanı felce uğratabiliyor.

kaldıkları bu gece şerefine bir müsa - mere verdiler. Bir cazband takımı kendiliğinden teşekkül ediverdi. Monologlar söylendi, şiirler okundu, milli oyunlar oynandı, konserler verildi.

Bu sırada, güverte yolcularından bir bayanın da ağrısı tutmuştu. Ebe ve doktor bulundu ve meşhur Samsun gibi güçlü kuvvetli bir bebek vapur içinde dünyaya geldi. Annesi kimsesizdi ve İstanbuldan geliyordu. İstanbulda kendine baktırmış, çocuğun doğumuna daha bir ay olduğu söylenmişti. Lögusa tamamen hazırlıksızdı. Geminin temiz örtülerinden bebek eşyası yapıldı. Çocuk banyoda yıkanıp temizlendi, sarılıp kuşatıldı, annesile birlikte kamaraya alındı ve kendisine gemi süvarisinin ismi verildi. Küçük Saide soy adı olarak ta Ege konuldu ve gemi defterindeki yolcu sayısına, dün gece hiçbir iskeleye uğranılmadığı halde, bir kişi ilâve edilmiş oldu. Şimdi, hep birlikte, Rizeye doğru yola çıkıyoruz.

İktisad ve Maliye Vekilleri Hopada

Ek-8

Şark vilâyetlerinde iktisadî kalkınma

Tacir, müstahsil ve müstehlik korunacak

Erzurum 4 (Hususî) — Doğu illerinin ekonomik vaziyeti üzerinde mühim tedbirler alınmış bulunuyor. Bugün Ticaret Odasındaki toplantıda Erzurum tacirleri bir birlik teşkilini kararlaştırdılar. Sovyetlerle aramızdaki ticaret mukavelesi üç ay sonra bitecektir. Yeni anlaşmanın iki tarafın da menfaatlerine uygun bir şekilde yapılmasının teminine çalışılacaktır. Devlet doğu ellerinde aldığı ekonomik tedbirlerle tacirler kadar müstahsilleri ve müstehlikleri de korumuş, hatta, alışverişi kolaylaştırmakla alıcıları da gözetmiş oluyor. Bugünkü toplantıda Erzurum tacirleriyle hasbıhallerde bulunan İktisad Vekili bu teşebbüsün lüzumunu uzun uzadıya izah ettikten sonra dedi ki:

«— Karstakilere söyledim. Size de tekrar edeyim. Bu teşekküller ve teşebbüsler Harbi Umumiden kalma vurgun şeklinde, kaptıkaçtı şeklinde kararlar olmamalıdır. Bu teşekküle gireceklerin meşru ve normal kazançları temin edilecektir. Millî menfaatlerimizi korumak için bu tedbirleri alıyoruz. Arada zürra, tüccar hatta müstehlik te korunacaktır. Bugünkü alıcılarımızı da normal haklarını gözetmek şartile- azamî şekilde memnun etmek istiyoruz. Haricî ticareti inhisara almak fikrimiz yoktur.»

Ek-9

İktisad ve Maliye Vekillerinin Karsta tetkikleri

Kars 30 (Vekillerin seyahatine iştirak eden arkadaşımızdan) — Burada bulunan İktisad Vekili Celâl Bayarla Maliye Vekili Fuad Ağralı, refakatlerindeki heyetle beraber bugün muhtelif yerlerde tetkikat yapmışlardır.

Bu arada vilâyetin aygır deposunu da gezmişler ve depodaki at eksikliğini gidermek için icab eden tedbirleri almayı vadetmişlerdir.

Vekiller bundan sonra bu sene işlemediği olan süttozu fabrikasını gezmişler, fabrikanın işletilmesi için lâzım gelen hususları tetkik etmişlerdir. Karsta ayrıca bir et konserve fabrikasının açılacağı da haber verilmektedir.

Vekiller bu tetkiklerinden sonra Iğdır'e hareket etmişlerdir. Burada bir iplik fabrikasının kurulması için tetkikler yaptıktan sonra Karaköse yolile Erzuruma gideceklerdir. — *Mekki Said*

Ek-10

**Vekillerin Şarkta
tetkikleri**

—

**Kuvarshan bakır maden-
leri işlemeğe başlıyor**

*Kuvarshanda elektrik santrali
ve izahane*

Artvin 27 (Vekillerin şark seyahatini
takip eden arkadaşımızdan) — Biri göz
yaşartan, biri göğüs kabartan iki levha,
Burgul ve Kuvarshan, altın renkli Çoru-
[Arkası Sa. 7 sütun 4 tel]

Kaynak: Cumhuriyet, 9 Ekim 1936.

Ek-11**Mustafa Kemal Atatürk**

Ek-12

Celal Bayar